

Moosemolk, eevestelk:
kvaasisõnadest ja -redupliktiividest
mõistatustes

Arvo Krikmann

12. rakenduslingvistika kevadkonverents
18.–19. aprillil 2013 Tallinnas

"Raamteoreetilisi" märksõnu:

sünesteesia

ideofoonid

kratülismid

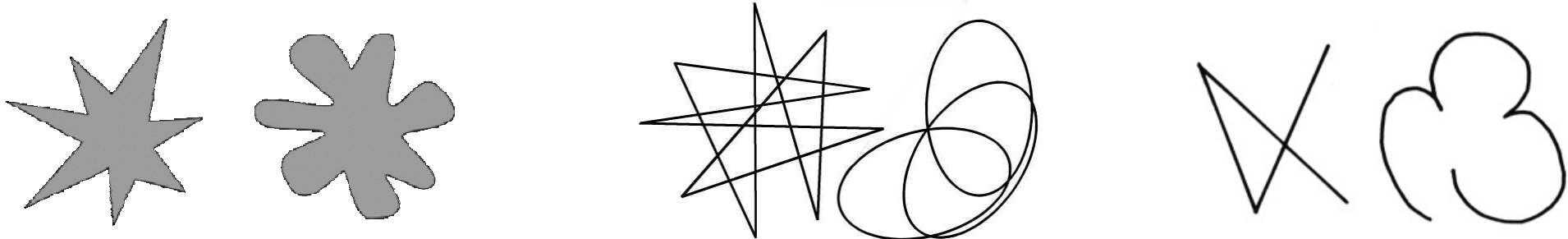
laaliad

reduplikatiivid

Inimmeel on võime tuvastada "sünesteetilisi" sarnasus- jm vahekordi erimodaalsete objektide vahel.

Wolfgang Köhler (1887–1967), Eestis sündinud saksa geštalt-psühholoog, on teinud aastal 1947 katse, kus katseisikuile näidati kaht joonist, üks teravnurkse ja teine sujuvkuurvilise kontuuriga, ning küsiti, kumb neist sobiks kandma nimetust **maluma ja kumb nimetust **takete** (mõlemad on tähenduseta pseudosõnad), ning vastajad seostasid üksmeelselt sujuvjoonelist figuuri kõlajärjendiga maluma ja teravnurkset järjendiga takete. Köhleri katsealused olid saksakeelsed. Praeguseks on seda katset korratud ja kontrollitud väga paljumeelsete ja -meelsete katseisikute peal, ja tulemused on olnud üsna permanentselt samad.**

Takete ja maluma näiteid internetist

Onomatopoeetilis-deskriptiivse leksika "intermodaalsed" või "sünesteetilised" võimed näivad küündivat peale kõlade ja graafiliste kujutiste seostamise veel mujalegi. [Vilayanur S. Ramachandran](#) & [Edward M. Hubbard](#) on selle sajandi alul esitanud koguni sünesteesiapõhise keeletekke-hüpoteesi.

Onomatopöa ja deskriptiivide olemasolu kõigis keeltes on ise tõend selle kohta, et keel suudab teha materiaalse tegelikkusega rohkesti "lühiseid", mille kohta semiootikud ütleksid vist, et indeksiaalne märgilisus on siin asendunud ikoonilise märgilisusega.

On väidetud, et läänemeresoome keeled on sedalaadi sõnavara poolest teiste hulgas eriti silmapaistvalt produktiivsed.

Me kõik teame hästi tuhatkordselt äranaerdud ajaloolisi naiiv-teooriaid keele tekke kohta, mida on olnud antiigist kuni 19. sajandini – nt:

- **auh-auh- (bow-bow-)teooriad e onomatopoeetilised teooriad, mille järgi keel on kujunenud loodushäälte matkimisest;**
- **nn ding-dong-teooriad e nativistlikud?? teooriad, mille järgi keel tekkis vokaalse reageeringuna mingitele välisärritajatele;**
- **nn puh-puh-teooriad e interjektsionaalsed teooriad, mille järgi keel on tekkinud spontaansetest tundeväljendushäälitsustest, jne.**

Naiivteooriates muidugi ei puudu täiesti igasugune seletusjõud. Onomatopoeetilis-deskriptiivse repertuaari rikkuse ja sedalaadi moodustiste tekitamise vabaduse poolest on eri keeled, nagu väidetud, küll mõneti erinevad, ja lms keeli on loetud selles suhtes eriti vabadeks ja nüansirohketeks.

Kuid nende kohta on ka leitud kindlaid üldkehtivaid seaduspärasusi: et nt onomatopoeetilistes paarisväljendites (nn reduplikatiivides, nagu **sopa-sopa, riks-raks, piu-pau jt) on esimese komponendi vokaal kõrgem kui järelkomponendi oma või et onomatopoeetilised väljendid kalduvad kasutama hääldusmalle, mis pole täistähenduslike sõnade poolt angažeeritud jpm.**

(Taolist leksikat on meil uurinud **Enn Veldi**, Turus **Eve Mikone** jpt. mujal; lastekeele reduplikatiividest on kirjutnud **Reili Argus** jt).

Ja on üldiselt teada, et spontaansed häälightsused, mis kaasnevad inimese emotsioonide vm meeleseisunditega, nagu

- viha korduvate ebaõnnestumiste puhul,
- juubeldused jalgpallistaadionidel,
- "kas tõesti" või "ära sa märgi"-häälightsus,
- tugeva pettumuse puhul tekkivad "**böö**"-tüüpi häälightsused, üllatushäälightsused jpt.

kalduvad olema kõlaliselt sarnased.

Kuigi siin on kindlasti ka kultuuriliselt äraõpitavat suva – kasvõi meie praegune **vau**, mulle tundub ka, et eesti keele kokutamis- või meenutamishäälightsus on muutunud – endine **öö** või **ee** on amerikaniseerunud '**amm**-häälightsuseks.

Võiks nt arvata, et orgasmiga seonduvad häälightsused on ajalooliselt olnud eriti iseeneslikud ja spontaansed, kuid praegu võidakse samuti juba telekast ja kinost suuniseid võtta, et "kuidas see õigesti käib".

Meie, eestikeelsed inimesed, saame väga õigesti ja nüansseeritult aru, millised alljärgnevaist järjenditest struktuuriga

C[klusiil]+V[vokaal]+ksima

pole eesti keele sõnad,

millised **justkui on, aga pole ka,**

millised aga **kindlasti on** ja mida nad tähendavad:

kaksima, **keksima, kiksima, koksima,** kuksima, **kõksima,**

käksima, **köksima,** küksima

paksima, peksima, piksima, **poksima, puksima, põksima,**

päksima, põksima, püksima

taksima, teksima, **tiksima, toksima,** tuksima, **töksima,**

täksima, töksima, tüksima

On selge, et poetilises tekstis, kus on vaja korruga luua nii sisu kui ka ilukõla, hakkavad need taotlused nii semantiliselt kui ka

leksikaalsel tasandil konkureerima ja sisutasandil tekib efekt, mida

Mari Sarv on regilaulu sisu ja alliteratsiooni võitluse kontekstis

nimetanud **semantiliseks häöks**, leksikaalsel tasandil aga võib

tekkida nn **laali**ate fenomen, mis mõistatustes nähtub eriti

markantselt.

Regilaulunäide: sõna **margu**

Regilaulu **ma-ma**-alliteratsioonides leidub nt selline tähejärjend nagu **margu**.

Regilaulude andmebaas <http://www.folklore.ee/regilaul/avaleht/>? annab selle esinemuse kohta u 50 tabamust, mis kuuluvad mõnedesse selgemate või segasemate piirjoontega parallelismirühmadesse.

1. Kontekstid, kus **margu** meenutaks nagu **mark**-tüvelist rahaühikut:

Ühte ostame obused,
Margu maksame rahada

Lüg Amb Vig Tõs Muh? Vil

Vrd samuti:

Saavad õhjad õstetusta

Valjaad vahestetusta

Päitsed margu maksetusta Jõh

Ilma poisi puutumata

Margu raha maksamata Lüg

2. Parallelismirühm, kus **margu** asemel on tavaliselt **marga** (st 'määratud hulga' vmt):

Sõitsin jälle (~ **Sõida mulle** ~ **Olin aga sõitnud** ~ **Läksin jälle** ~ ...)
tüki teeda

Tüki teeda, margu maada

Lüg Amb Vän Tor Tõs KJn

Vrd samuti:

Lääme seda tettu teeda

Tettu teeda margu maada Saa

Lätsi jälle tüki tüüda

Tüki tüüda, margu maada Krk

Sõvva kiike Turgi teeda

Turgi teeda Margu maada TMr

3. Parallelismirühm, kus **margu asemel on tavaliselt **märgu** (st 'ettevaatlikult, kaalutletult, mõistlikult' vmt):**

**Tasa, tasa, targu targu,
Madalaste, **margu margu!****

Jõh Hlj Kad Koe Sim VMr Amb JMd Han Rid

Kreutzwald on Virumaalt üles kirjutanud või ise konstrueerinud vanasõnavormilise üksuse **Tasa ja targu, madalast ja märgu (EV 11697).**

Vrd veel segasemaid derivaate:

**Tasa tasa targu targad
Vagaseste margu **margud** TMr**

**Tasa, tasa, targu targu
Madalaste maanu **margu** Mär**

**Tasa tasa targu targu
Madalaste mirgu **margu** Pee MMg**

Tasa, tasa, targu **mar[g]u,
Madalasti meeletargu Kul**

**Tõose, tõose, tõrgu, tõrgu,
Madalaste **margu-margu!** Kos**

4. Parallelismirühm, kus **margu** asemel on tavaliselt **mõlgu** (**Ene Vainik** on suhteliselt äsja arendanud huvitavaid mõtteid **mõlkuma**-verbist, mis näib olnuvat tuntud valdavalt idapoolses Eestis, sh sellest, kas see võiks olla vene laen verbist **мелькать**):

Laula laula suukene

Liigu linnu keelekene

Margu marja meekekene

Ilutse südamekene Vai

5. Mõned esinemused, mida ma ei oska mitte kuhugi taandada:

Sinisiiva pääsukene,

Sinisiiva **margu** kaela

Lendab meie **vainijale** VI, midagi sellist ka Äks

Sini tõuseb **sirgu** soosta

Sirgu soosta **margu** maasta

Veering varviste vahelta

Keering kinga ormadesta (**ormadest**) Koe

Selle **sinisiiva** linnukese partner on tavaliselt **vahajalga** **vaimukene**, vaene varbelane vmt.

Ma ei tea midagi ka sellest, mismoodi on ajalooliselt ristelnud eri germaani keeltes need sõnad, millest tänapäeva eesti kirjakeeles ja murretes on **mark-** ja **märk-**tüvelisi järeltulijaid. Sõnade **mark,-a**, **mark,-i** ja **märk,-i** hämaraid etümoloogilisi seoseid märgib ka vastne **EES**.

Igatahes on regilaulu **margu** hübriid, kuhu on suubunud läbisegi nii **mark-** kui **märk-**tüvelise algupäraga elemente.

Vrd:

Siis ma läksin (~ **Läksin siis ma**) **tüki teeda,**
Tüki teeda, märgu maada Amb KJn

Aituma, õlle tegijad!

See möllab minu peassa,

Virretab mu silma seessa.

See võtab märgu meeste peasta,

Poole märgu poiste peasta,

Oiud naeste otsa eesta Aud

Ühte ostame hobused

Seltsis säeme sadulad

Märgu maksame rahaga

Targu tasume ära ta P]g

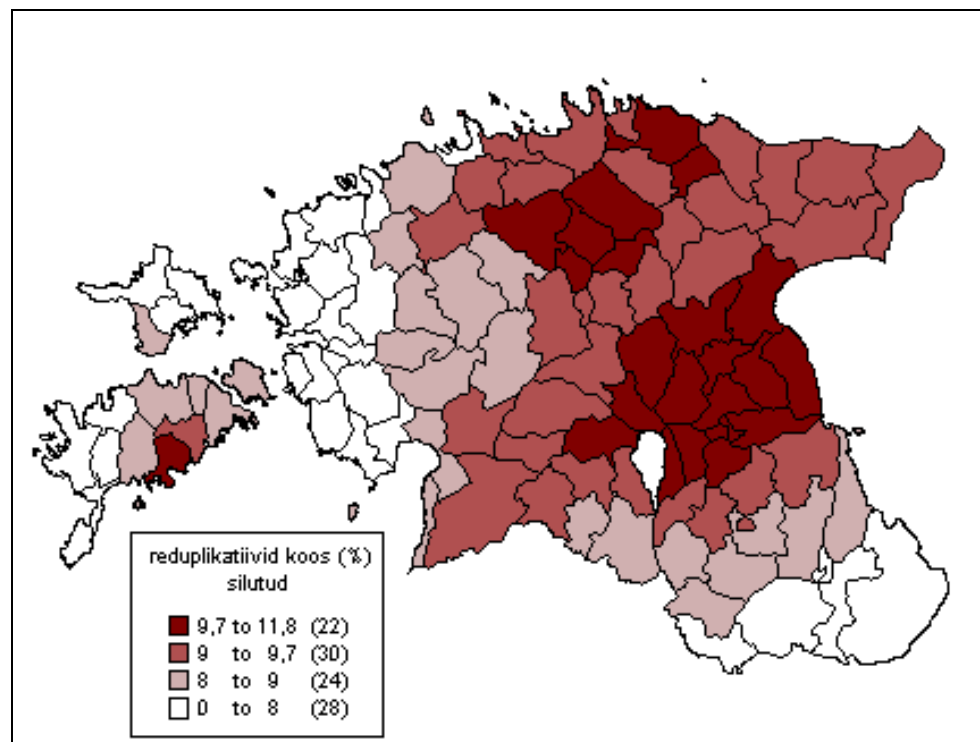
Mari Sarv on artiklis **Lühivormide heakõlalisuse ehituslikest eeldustest (Uurimusi folklori lühivormidest. Reetor 1. Tartu, 2003, lk 145–188)** muuhulgas vaadelnud ka mõistatuste eufoonilist struktuuri, eriti kvaasisõnade reduplikatiivseid paarikuid –

- reduplikatiivide struktuurilisi alaliike,
- alliteratsiooni ja lõppriimi suhteid,
- konsonantide ja vokaalide statistilisi vahekordi,
- paariskomponentide kõrvutist ja distantseeritud paiknemist,
- nende positsiooni paralleelistlikes tekstistruktuurides,
- alliteratiivsete mõistatamisvormelite liike ja omadusi jm.

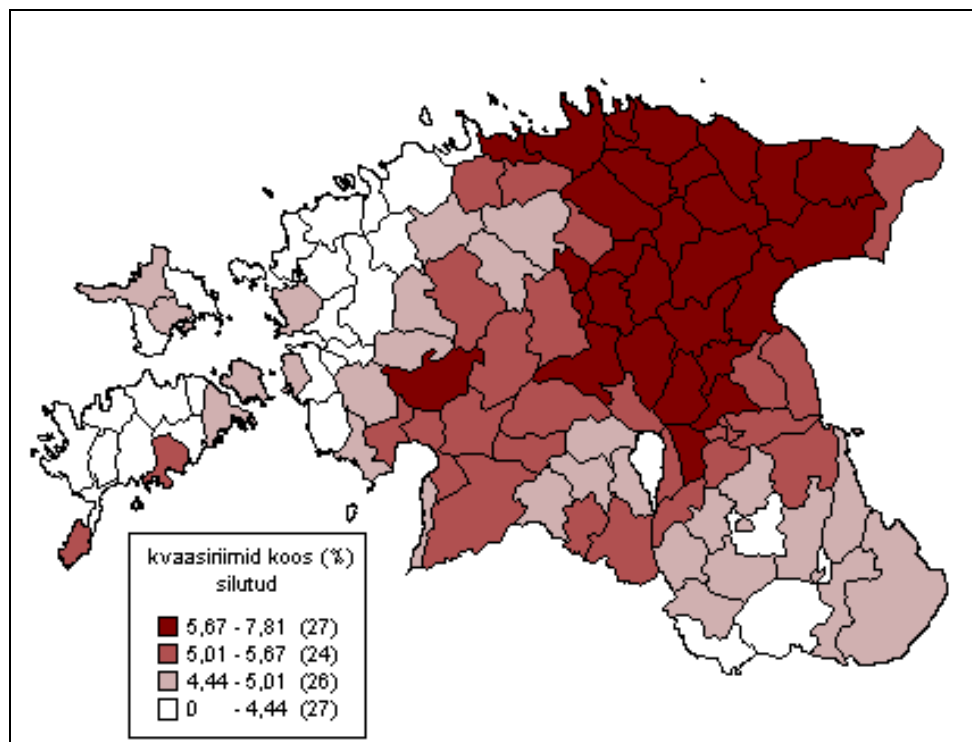
Tööle annab hinnatava lisamõõtme see, et reduplikatiivide struktuurilised alaliigid on süstemaatiliselt korreleeritud geograafilise leviku faktidega ja tuvastatud rida statistilisi seaduspärasusi:

- Kõik laaliate liigid koonduvad Kirde- ja Ida-Eesti alale.
- Reduplikatiivide komponendid paiknevad sagedamini kõrvuti selle tuumala lõunaosas, teineteisest eraldatuna põhjaosas ja ühise grammatilise lõpuga juhud ala keskosas.
- Sise- ja lõppriimi tuumalaks on saared ja Lääne-Eesti.

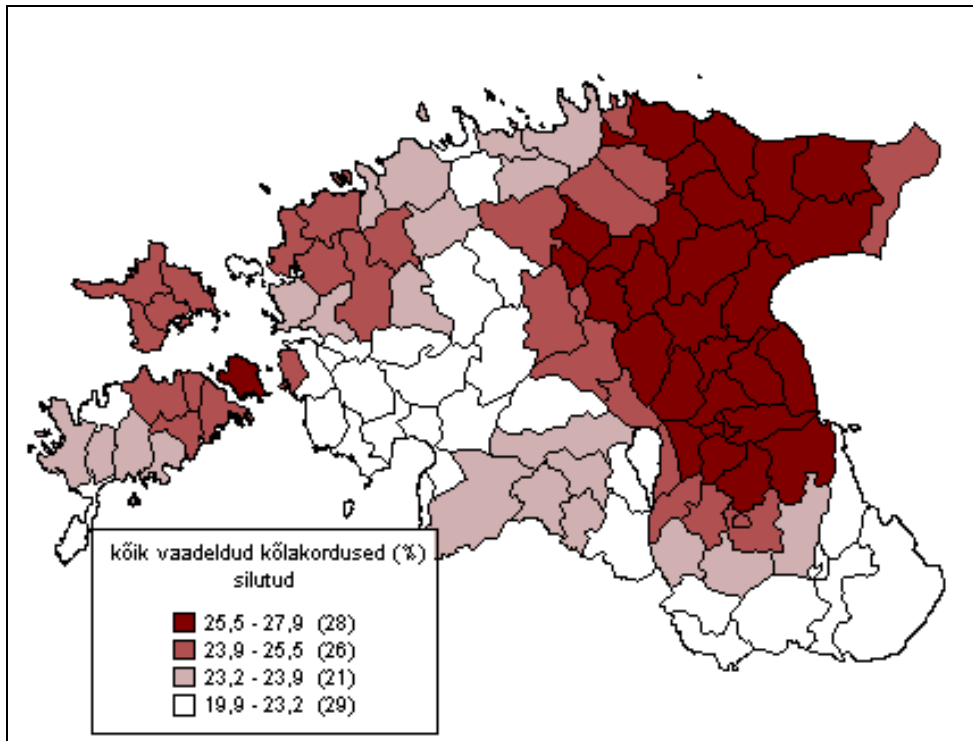
Tsiteerin siin Mari tööst mõningaid kartogramme.

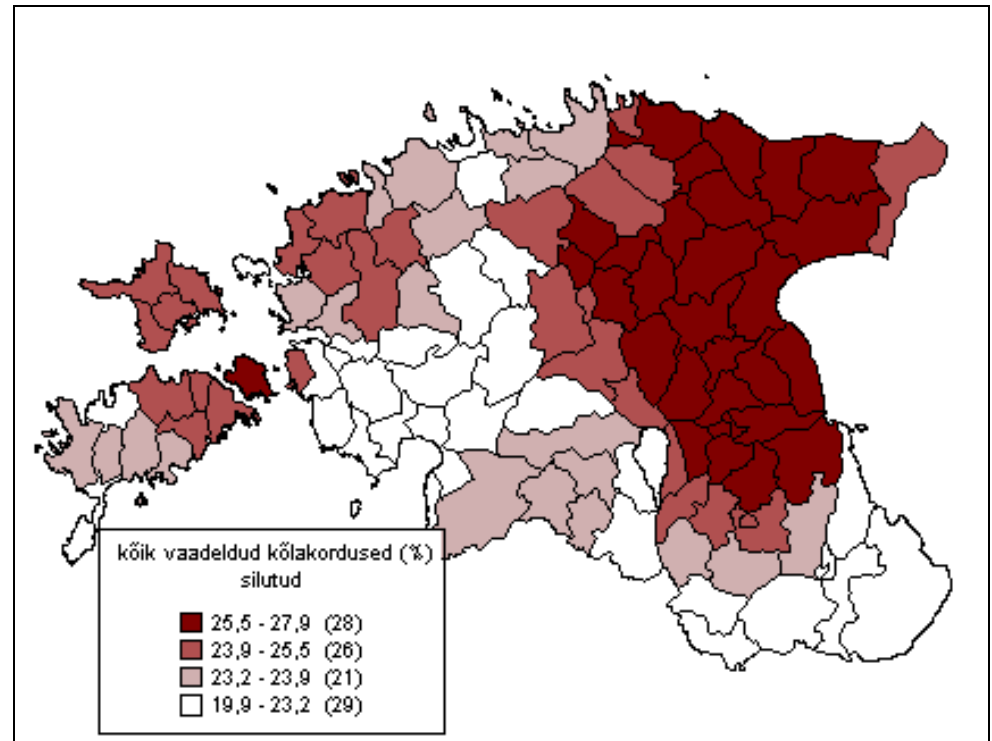
Redupliktiivid koos (silutud)

Kvaasiriimid koos (silutud)

Reduplikatiivid ja kvaasiriimid koos (silutud)

Kõik vaadeldud kõlakordused koos (silutud)

Heidame nüüd kiire pilgu juba mainitud alliteratiivsetesse mõistatamivormeleisse.

ALLITERATIIVSED MÕISTATAMISVORMELID

Mõistatamist on tavatsetud alustada eriliste nn mõistatamisvormelitega. Tuntuim neist on **Mõista, mõista, mis see on!, Setus (ja ehk ka mujal Kagu-Eestis?) on käibinud **Mõista, mõista mõistu(i)st!****

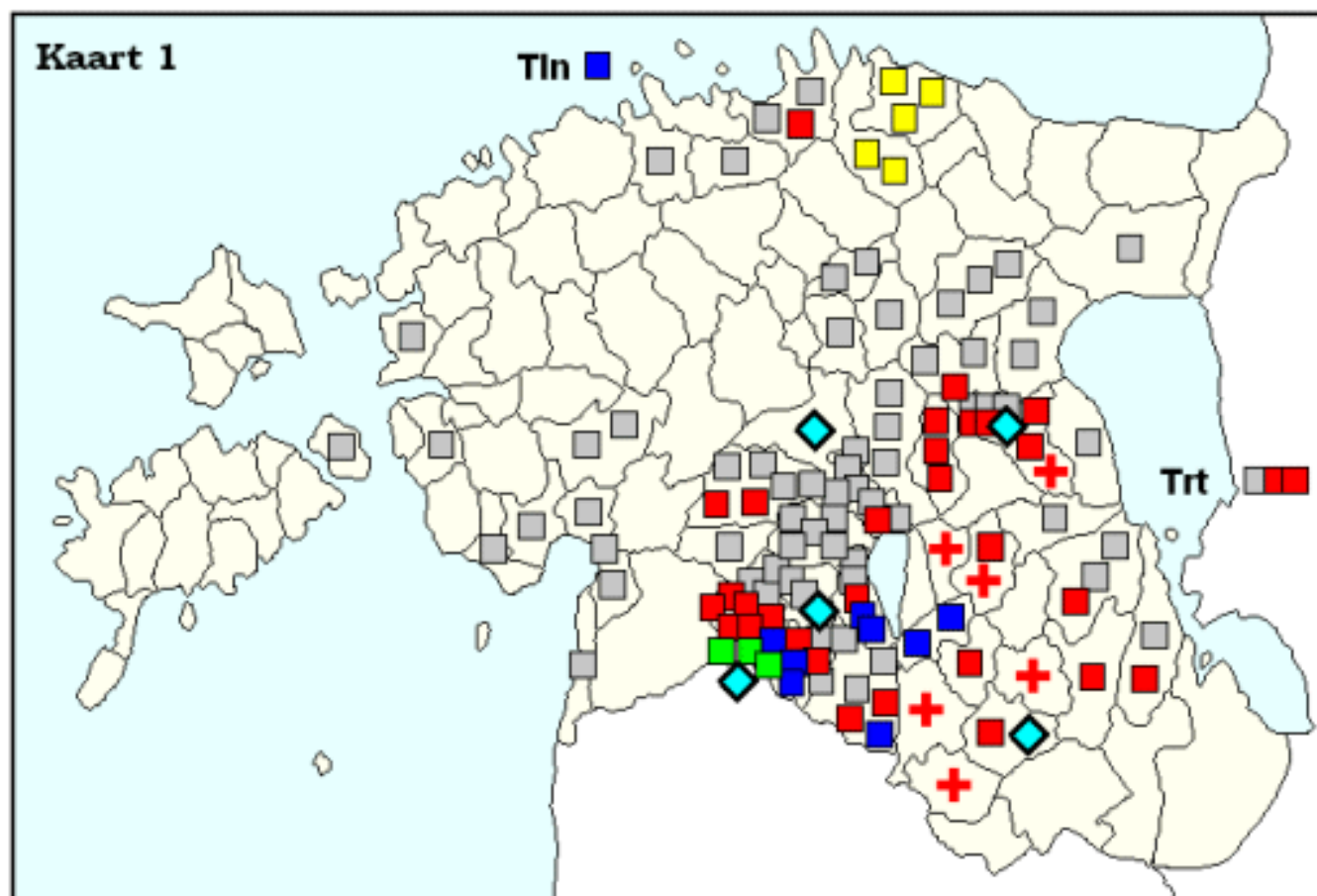
Kuid nii nagu mõistatustes võib kohata teksti ja lahenduse kokkusulamist

(Üks hiir, kaks saba – pastelking ja paelad taga; Keeletu, meeletu, ise maailma tark margapuu;

Seest siiru-viiruline, pealt kullakarvaline, ise nagu sibul jmt),

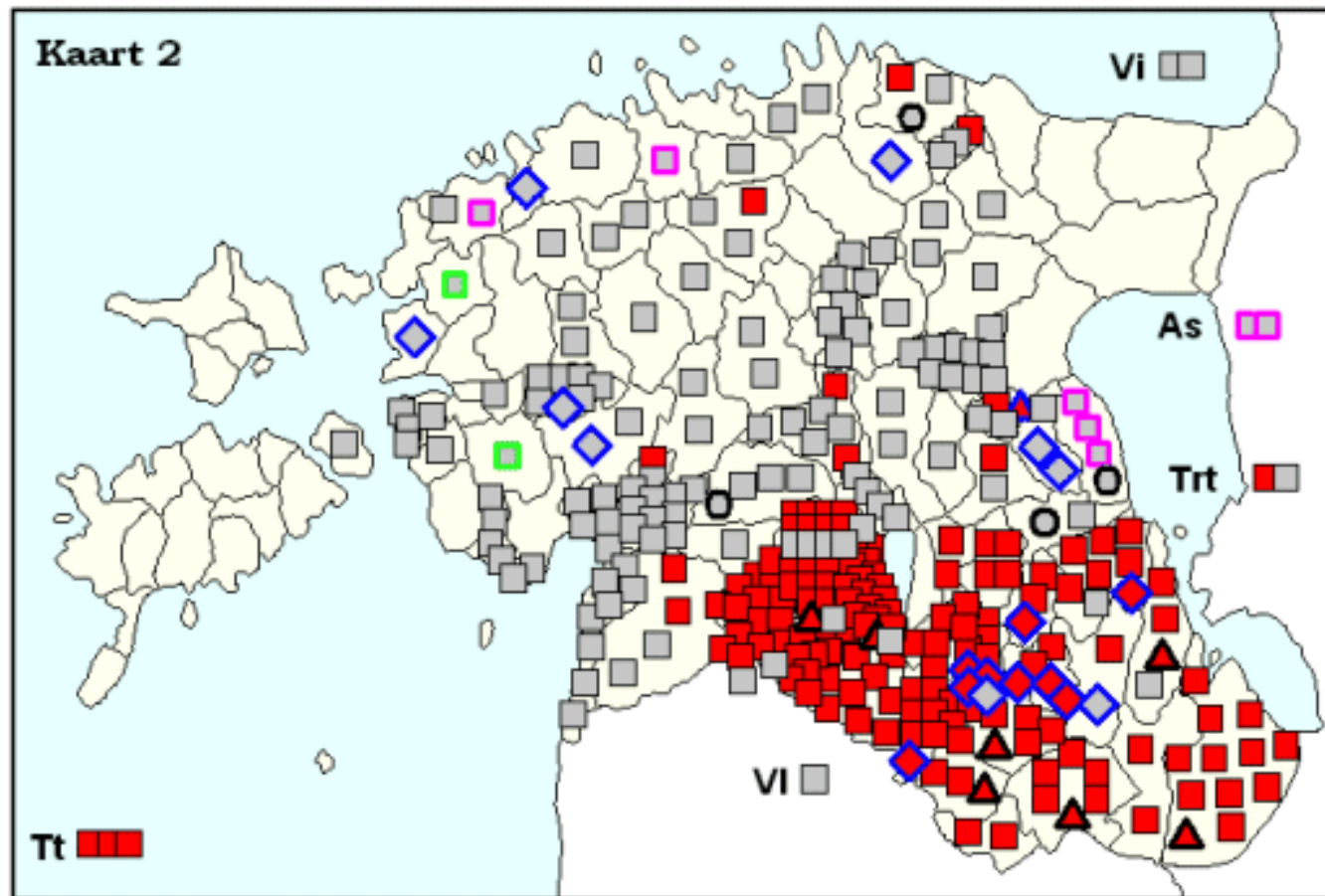
võib siin tihti näha ka teksti ja mõistatamisvormeli kokkusulamist, mis läbi vormelist saab poeetilise teksti lahutamatu komponent, see osaleb alliteratsioonis ja riimis, on tihti reduplikatiivne jne. Sellised vormelid on lõppeks ka üks liik kvaasisõnu. Osa neist on tüübikindlad, osa rändab tüübist tüüpi.

Poeetiliste mõistatamisvormelite suuremaid pesakondi on kolm.

- mölle-rölle ~ mölla-rölla ~ möller-öller
- mölle-rille ~ -relle
- mölle-ralle ~ -ralli
- mölle-rulle
- mölle-rolle ~ -rölle ~ mollu-rollu
- ◆ möllerpuu
- ✚ möller(da ~ -ga)

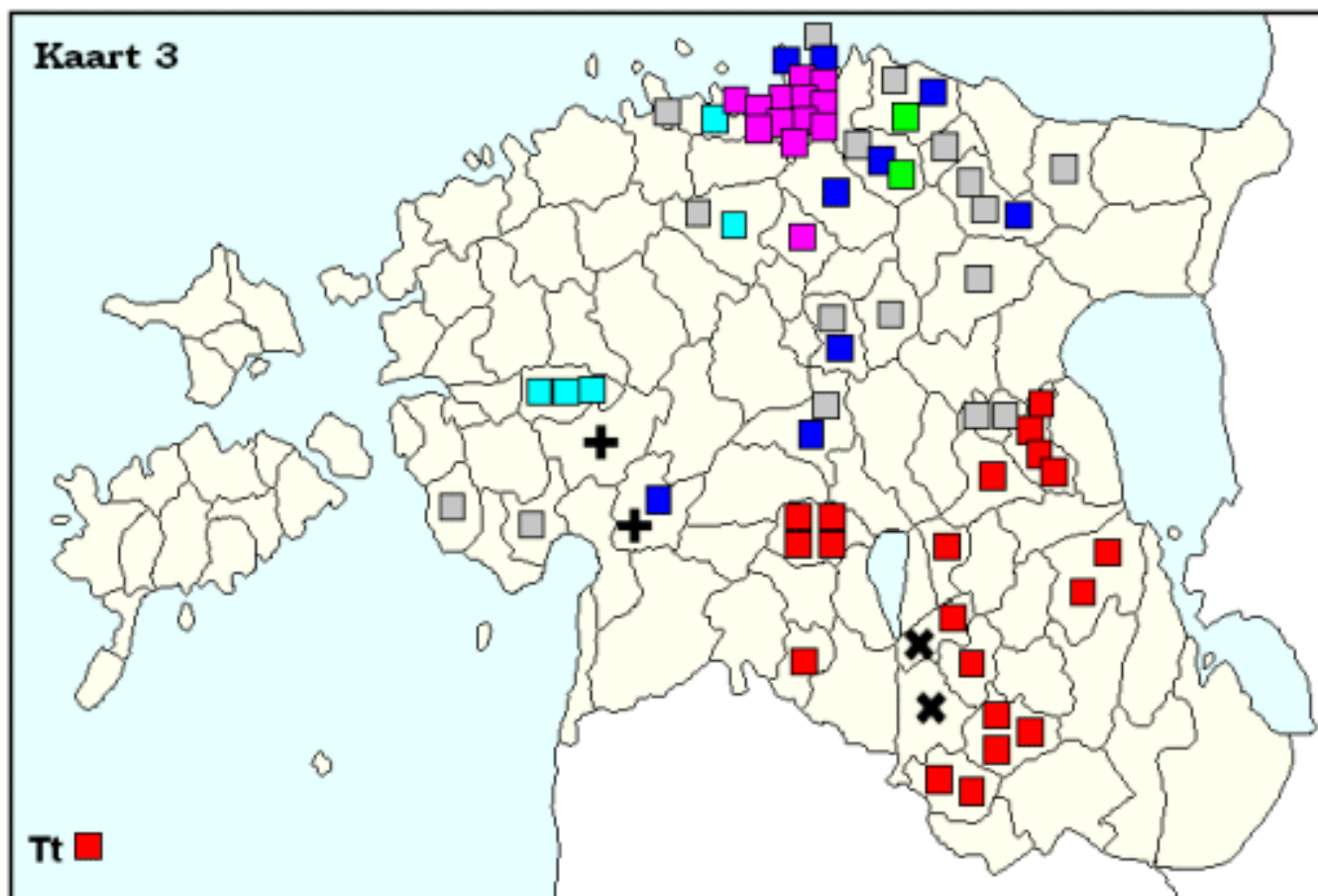
Kaart 2

Tt ■■■

- möölu ~ möelu ~ müülu ~ muulu ~ miilu jts.
- ▲ miilu-maalu ~ möölu-möölu ~ miili-möölu jts.
- ▲ mieldu-maaidu
- ◆ mööldu ~ möeldu ~ miildu jts.
- mööru ~ möeru ~ mueru ~ mäaru jts.
- ◆ mö(õ)rdu ~ meerdu
- mööri ~ moori
- mööra
- möörukene ~ möeroke

Kaart 3

Tt ■

- mönne(s)-sönne
- mönna-sönnä ~ mönna söna ~ möne söna jts.
- mönnu-sönnu
- munnad-sunnad ~ monna-sonna
- mönne sörme ~ mönda sörme
- mönni-sönni
- ✚ mönnessaare
- ✕ mönnerpuu

1. pesakond: reduplikatiivid *mõlle-rõlle* ~ *-rõlla* ~ *-rille* ~ *-ralle* ~ *-ralli* jts ning mittereduplikatiivsed *mõlleri*(*da* ~ *-ga*) ja *mõllerpuu*.

Molle-rolle ja **molle-rollu** levik piirdub Haljala ja Kadrinaga. Peamiselt Põhja-Eestis ja Mulgis tuntud põhivorm on **mõlle-rõlle**. Sellest märgatavalt lõunapoolsem on **mõlle-rille**; **mõlle-ralle** esinemus pärineb Mulgist (paar kirjapanekut ka Rõngust); **mõlle-rulle** tuleb ette ainult Halliste tekstides. Ka muud **mõlleri**-algulised kvaasisõnad on enamasti lõunaeestilised. **Mõllerpuu** esineb Viljandimaal, juhtumisi ka Palamuse ja Urvaste kirjapanekuis.

Põhimaardlateks tüübiplaanis on:

- mõistatus kangakudumisest, nt **Mõista üles mõlle-rõlle, kilgutimad kõlle-rõlle, tuli üks meeste käesta, pistis kaks naiste käesta?** – Kanga suga, niied, süstik (Vil);
- mõistatus kirju teki kohta, nt **Mõista ära mõllerpuu, tää ära tällerpuu, mitu kirja pihlapuul, sada kirja pihlapuul?** – Tekk kirju (Pst);
- mõistatus vokist, nt **Mõesta, mõesta mõlle-rõlle, kõputimid kõlle-rõlle, peale panti piiripaelad?** – Voki (SJn);
- teine mõistatus voki kohta, nt **Mõista, mõista mõlleri, kuradi pussi kolleri, hand takka tirra-tirra?** – Vokk (Puh).

2. pesakond: mõõl(d)u ~ miilu ~ maalu / mõõr(d)u ~ mõõri ~ muura jts.

Näeme, et **mõõlu** (samuti ta reduplikatiivsed tuletised **miilu-maalu jt**) jm **l**-ilised vormid on üsna selgelt lõunaeestilised ning **mõõru jt r**-ilised vormid üsna selgelt põhjaeestilised.

Selle pesakonna vormelite tüpoloogilised põhileiukohad on:

- mõistatus lapsehälli kohta, nt **Mõista, mõista mõõlu, kassihanna kaalu, kaalun kanamuna?** – Lapse häll nõderpuuga (Võn) **või Mõista, mõista mõõru, läbi käte kääru, käärus kanapesa, üks muna sees?** – Lapse häll (Hää);
- mõistatus nädalapäevadest, nt **Mõista mõõru, katsu kääru, käärus kanapesa, kuus muna sees, igal munal ise nimi?** – Nädalipäevad (Tor);
- mõistatus kaelkookude või mehe genitaalide kohta, nt **Mõista ära mõõlu, kassihänd kaalu, kaalub kaits kanamuna?** – Veepangid ja õlapuud (Trv) **või Mõista moori, katsu koari, koaris kaks muna sees?** – Inimese kusemise toru (Jür);
- mõistatus kartuli kohta, nt **Mõista mõõru, katsu kääru, käärus kana pesa, ära tee sõrme sitaseks?** – Kartoflipesa (Han);
- mõistatused lambaniitmise kohta, nt **Mõista, mõista mõõru, läbi käte kääru, läheb läbi lehtse metsa, läbi alta harva metsa?** – Lambniitmise

või -pügamise rauad (Vil) ja Mõsta, mõsta mõõlu, üle käte kaalu ja üle villa vaalu?— Lamma pükamine (Vil);

- **mõistatuses tanu, voki jm. kohta, nt Mõista, mõista mõõru, läbi käte kääru, päält piperoogu, saba kuldakeeru? — Seppel, see on naisterahval tanu asemel peas (Ris).**

3. pesakond: reduplikatiivsed mõnne-sõnne ~ mõnna-sõnna ~ munnad-sonnad jts, samuti mõn-algulised üksiksõnad.

Siin on **mõnni-sõnni** ja **mõnnerpuu** valdavalt lõunaeestilised, ülejäänud põhjaeestilised, kusjuures **munnad-sunnad** on tuntud ainult Kuusalus ja **sõrm**-komponendiga tekste on leitud vaid Haljalast ja Kadrinast.

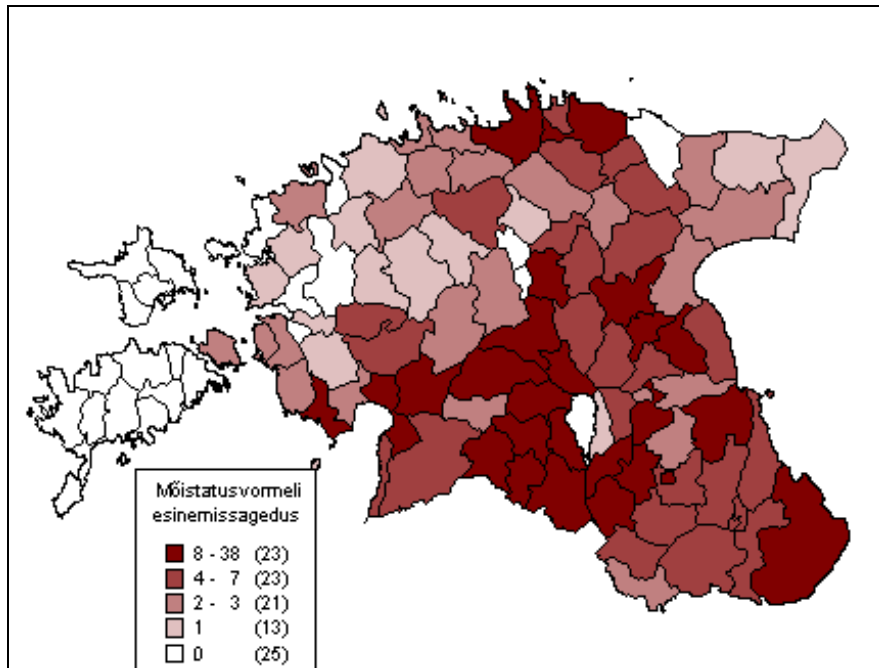
Tüpoloogilised peamaardlad on:

- **mõistatus ahelate või pajakoogu kohta, nt Mõista, mõista, mõnne-sõnne, see sõnne sõsara sõnne, seitse sõnne vastakute?— Ahelad (Sim) või Muista, muista, munnad-sunnad, maas on madalad sunnad, seitse sunna tutkamesa, tutkamed toa laela? — Pajakouk (Kuu);**
- **mõistatus kartuli või naeri kohta, nt Mõista, mõista mõnni-sõnni, sugasõnni, tuhkamunni, laja lapiku lehe? — Kartolis (Urv v. Krl).**

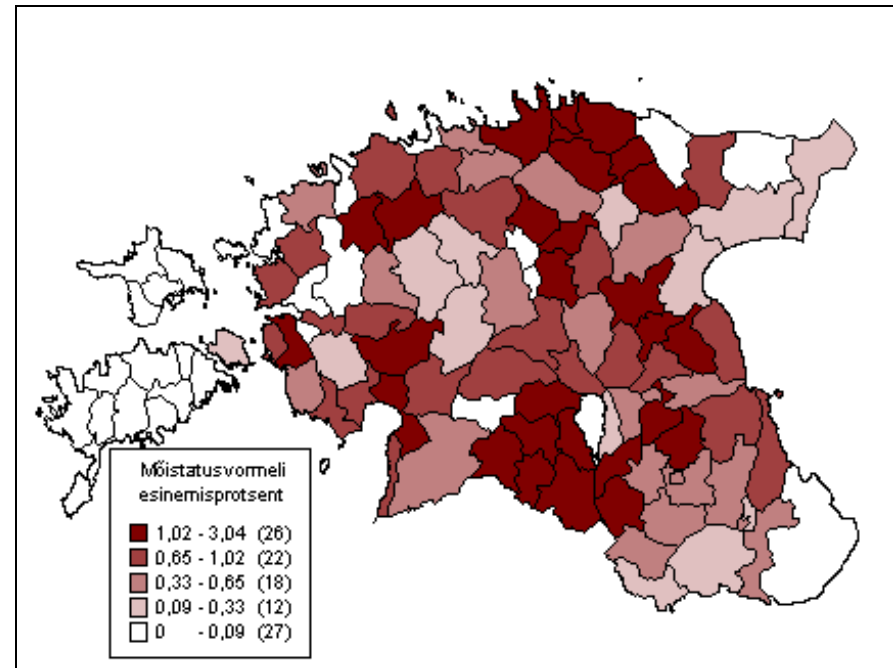
Tervikuna on aga **mõista**-sõnale järgnevate kvaasisõnade valik äärmiselt lai ja kirev.

- Setus ja mujal Kagu-Eestis esineb nt **mõõtsu** ~ **mõõdsu**, eriti mõistatuses, mis tähendab köietegemist või kangakudumist, nt **Mõista, mõista mõõdsu, käänä pässä käätsu, pääle pässä plaadsu?** – Kable tegeminõ (Se).
- Setu mainitud **Mõista, mõista mõistuist** -vormel võib samuti järgneva päristekstiga riimi kaudu kokku kasvanud olla, nt mõistatuses lumetuisu kohta: **Mõista, mõista mõistuist, üle aia haistuist?** – Lumme tuiskas (Se).
- Mulgis käibib mõistatus sängiteki või piibli kohta, kus esineb **mõterpuu**, ja mõistatus raamatu kohta, kus tuleb ette **mõkipuu**, nt **Mõista, mõista mõkipuu, taga riida rikipuu, kirivene lõhmuspuu?** – Raamat (Hel). Rannus on undrukut tähendavas mõistatuses **mõkerpuu**, kirjut tekki tähendavas mõistatuses Karulas **mõgerpuu** ja Tarvastus **mõõgelpuu** jne.
- **Mõõlu** variandiks võib olla ka **mõõnu**.
- Juhuslikumaist vormidest olgu mainitud veel nt **mõglakirja**, **mõmmelehte** ja **mõmmevitsa**, **mõtelille**, **mõõkraud**, **mõõlenpuu**, **mõõtrull** ja **mõõtrum**; kõiki üksikvorme on võimatu loetleda.

Mari Sarve kokkuvõtted nende kolme vormelipere levikust:

Mõistatamisvormeliga mõistatuste üleskirjutuste arv kihelkonniti

Mõistatamisvormeliga mõistatuste protsent kihelkonniti

Toome edasi näiteid laaliatest üksikuis eesti mõistatustüüpides, alates "suurimaist", st neist, mille kohta on enim allikmaterjali.

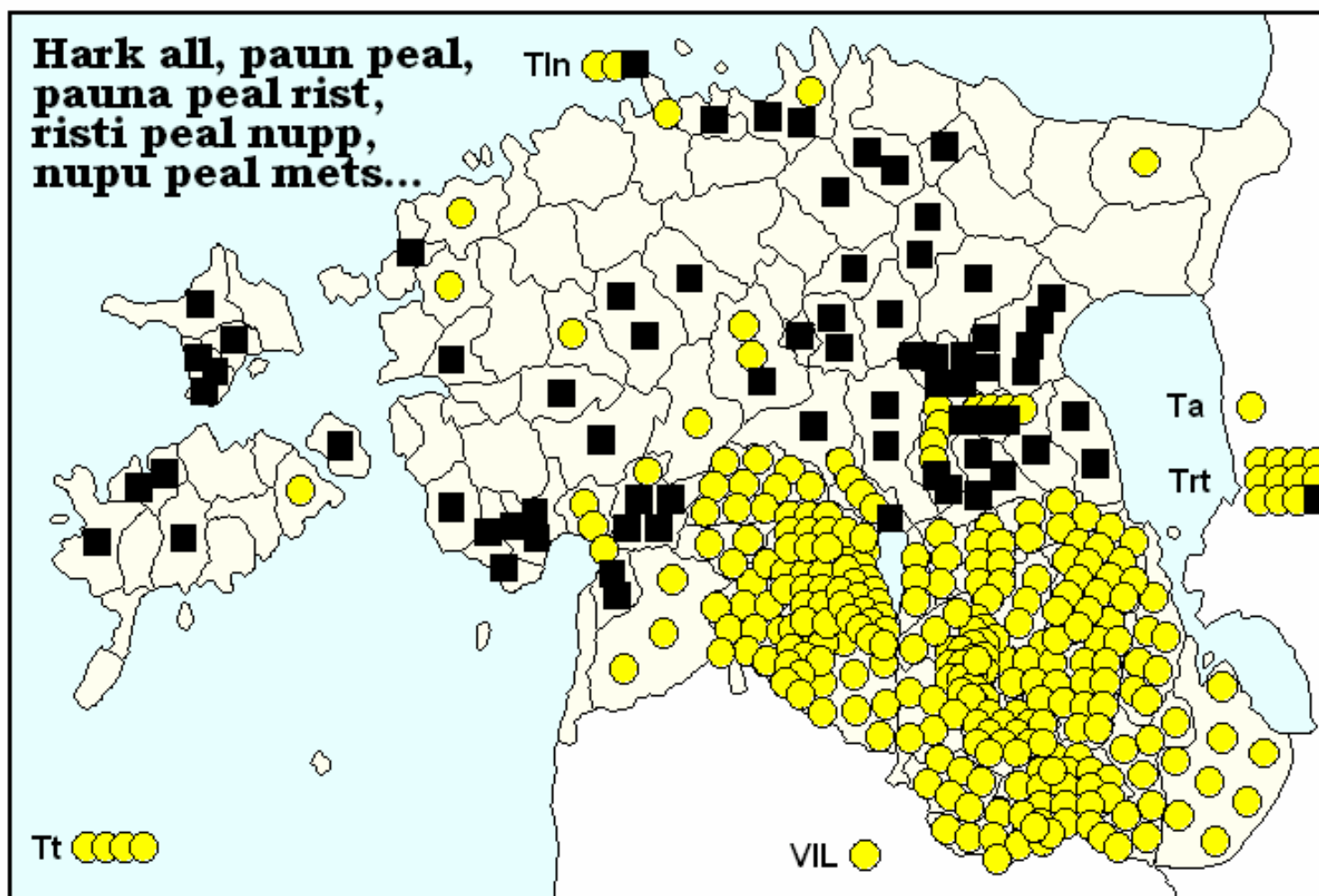
EM 200.

**Hark all, paun pääl, pauna pääl rist, risti pääl
nupp, nupu pääl mõts, mõtsan sead, kahare
pääga poisike aab mõtsast sead vällä?**

– Inimene

950 var.

kahara ~ kähara peaga poisike

- kähara ~kahupeaga
- musta peaga ~must

POISI JUUSTE PÕHITUNNUSED
LÕUNA- JA PÕHJA-EESTIS
(metafoor peaharja kohta)

Liba-mehenimesid sisaldavad väljendid

Täiharja või -kammi kujundites:

pisike (punase peaga) Peeter | Vaigu-Peeter | Pigi-Peeter | Kummi-

Peeter Saaremaa tekstides

Must-Ants Käi

Nigulas | Nigula-mees Kuu

Tibu-Toomas VJg

kõvera jalaga Jaanikene | kõvõra jalaga Andrekõnõ | Tsinds-Ands ~

Antskõnõ (kõik Se)

Täi-kujundites:

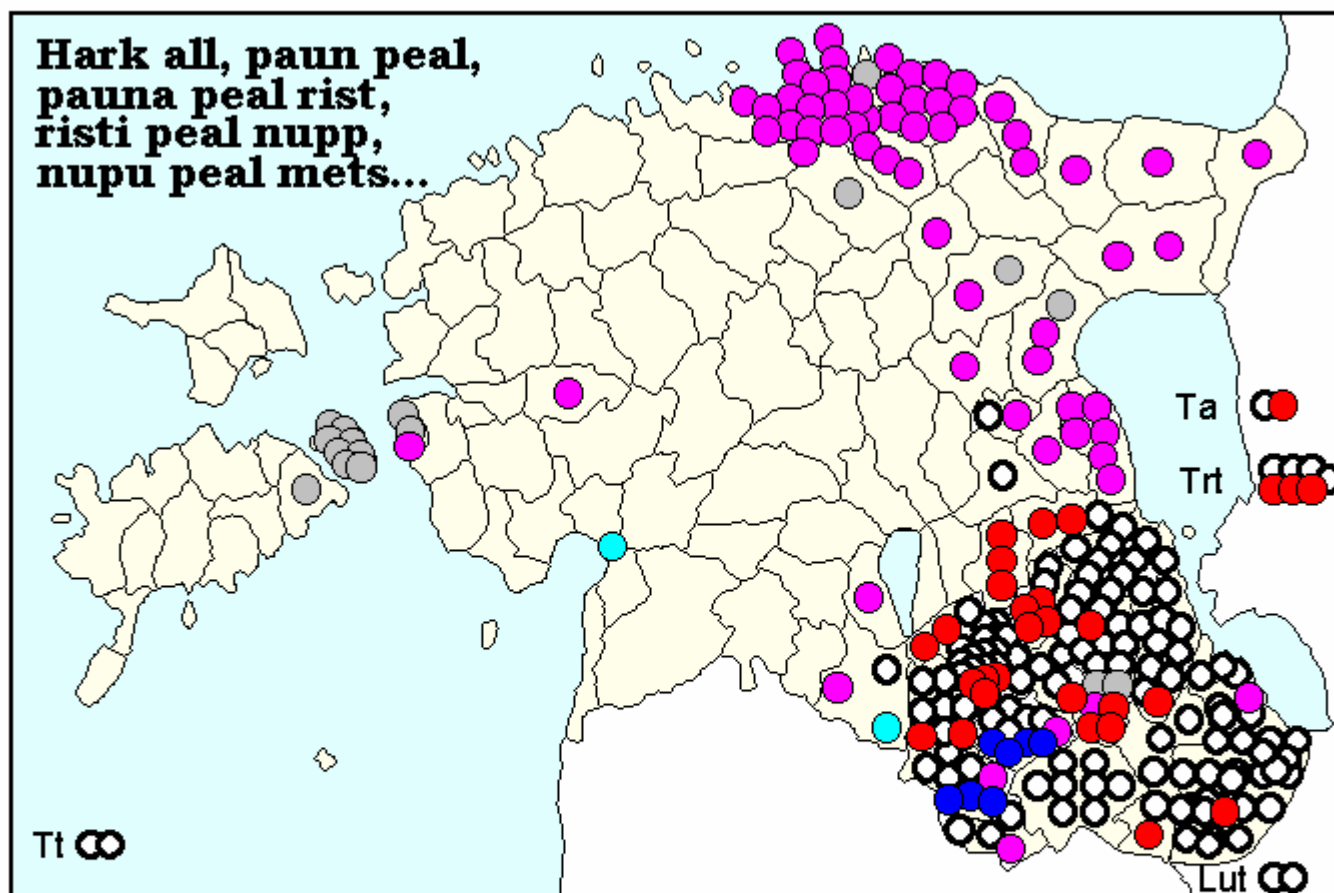
Intsu-Antsu põrsid | Indsu-Andsu tsiko | Oina-Andsu pörssit | Antsu tsiko

Tsidsi-Andre tsia'

Vooru tsiku

(kõik Se)

Pea osade riimilis-metonüümilised nimetused

- tsälgutaja-redaktsioon
- nohisti-redaktsioon
- nuusati-pilguti-redaktsioon
- lõksutaja-pilgutaja-redaktsioon
- noogutaja-pilgutaja-redaktsioon
- tobias-pilkus-redaktsioon

NÄO ELEMENTE
SISALDAVAD REDAKTSIOONID

- Hark all, paun peal, pauna peal rist, risti peal nupp, nupu peal **matsuti**, matsuti peal **nuusuti**, nuusuti peal **pilguti**, pilguti peal mets? **Inimene** Kuu
- Hark all, paun piäl, paana piäl riss, rissi piäl nupp, nupu piäl **maigot**, maigoti piäl **nuusut**, nuusuti piäl **pilkmed**, pilkmide piäl mets ja metsä siden põrsad, mussa piägä poeske lää aab välja? **Inimene** Kod
- Hark all, paun pääl, pauna pääl rist, risti pääl **lõuguti**, lõuguti pääl **matsuti**, matsuti pääl **nuusuti**, nuusuti pääl **pilgutid**, pilgutite pääl mägi, mää pääl mets, tõrvane poiss ajab sead metsast välja? Jalad, magu, käed, lõug, suu, nina, silmad, pealagi, juuksed, peahari, täid Hlj
- Hark all, paun pääl, pauna pääl rist, risti pääl tulp, tulba pääl **maigutaja**, kongutaja ja **pilgutaja**, neide pääl mõts valgide tsikuge? **Inemine** San
- Hark all, paun pääl, pauna pääl rist, risti pääl nupp, nupi pääl **maigutaja**, maigutaja pääl **koogutaja**, koogutaja pääl **pilgutaja**, pilgutaja pääl mõts, mõtsan siginep tsiakari, tsiakarja ajap väike kähara pääga poisikene mõtsast välja? **Inimene** Rõn

- Hark all, paun peal, pauna peal rist, risti peal nupp, nupu peal **natsat**, natsati peal **pilgut**, pilguti peal mets, metsas sead, karjane ajab neid taga, tõrvane rüüd seljas? **Inimene** Iis
- Hark all, paun pääl, pauna pääl rist, risti pääl nupp, nupi külen **lõksutaja**, lõksutaja pääl **haisutaja**, haisutaja pääl **pilgutaja**, pilgutaja pääl suur mõts, kahara pääga poiskõnõ aja tsiku mõtsast vällä? **Inemine sugi harjaga pääd** Urv v. Krl
- Hark, hargi otsah paun, **tsilktus**, **tsälktus**, **pilktus** ja **pälktus**? **Inimene** Se
- Hark all, paun pääl, pauna pääl rist, risti pääl nupp, nupi pääl **tsalgutaja**, tsalgutaja pääl **noogutaja**, noogutaja pääl **pilgutaja**, pilgutaja pääl mägi, mäe pääl mõts, mõtsan hulk tsiku, kahara pääga poiskõnõ aja tsiku vällä? **Inemine** Urv
- Hark all, paun pääl, pauna pääl rist, risti pääl **tsälgutaja**, tsälgutaja pääl **noogutaja**, noogutaja pääl **pilgutaja**, pilgutaja pääl mägi, mäe pääl mõts ja mõtsast aase üts kähärä pääga poisikene tsiku vällä? **Inemine** Võn
- **Nuhisõja**, **habisõja**, **tsälktaja**, **pilktaja**? **Nõna**, hamba ja silmä Se
- **Pilktus**, **tsälktus**, nuustus? **Silmä'**, hamba', nõna Se

Ka hargi asemel võib olla harktus

Pauna asemel võib olla paumtus või paunatus

Kaela? tähendavad:

- kõlgutaja kõlguti käänati
- vaagutaja

Lõuga? tähendavad:

- lõks lõksutaja lõkut lõuguti lõõgut
- habisõja? haigutaja?

Suud? tähendavad:

- lopsuti
- maagutaja maegod maegot maegut maegutaja magutaja maigot maigut maiguti maigutab maigutaja
- matsut matsutaja matsuti matsutid mätsuti
- natsat natsudi natsut
- nätsuti nätsuti nätsuti nätsuti näätsuti
- plaksut
- pobandus popatus poptus
- salgutaja sälgutaja tsalgutaja tsalktus tselgutaja tsilktus tsäkutaja tsälgitaja tsälgutaja tsälguti tsälgutus tsälktaja tsälktus tsälkutaja
- tsängutaja tsäägutaja

Piipu? tähendavad tobias ja toopias

Nina tähendavad:

- **haistaja haisutaja**
- **kongutaja koogutaja kuugutaja**
- **nohi nohik nohisti**
- **nogutaja noktus nokutaja nolktus nokutaja noogotaja noogutaja noogutus nooktaja nooktus**
- **nöögutaja**
- **noors noorsk noorskaja noos noosuti nos nosku nossut nossutaja nosu nosut notsut notsuti nuositime**
- **nuhisõja nuhutaja nulgutaja nulktaja**
- **nuuti nuusat nuusot nuustus nuusud nuusudi nuusut nuusutaja nuusuti nuusutid nuusutimmed**
- **nõõskus**
- **ts'ank tsänk**

Silma või silmi tähendavad:

- **pelgutaja pilgot pilgudi pilgut pilgutaja pilgutajad pilgutamise pilguti pilgutid pilgutimed pilgutimmed pilgutus pilk pilkmed pilkne pilkon pilktaja pilktus pilkus pilkutaja pilkuti pilu**

- **pliksutid**
- **tilguti**
- **välgutaja**

Kõrva või kõrvu tähendavad:

- **kuulut kuuluti**
- **tsäberiku**

Juukseid? tähendab vools (Se)

Küsitavad:

hirmutaja = nina? | koontus = nina? | kuresti = kurk? | käiuti = käed? | mokutaja = suu või nina? | muisutu = huuled? | musutamine = huuled? | mähuti = suu? | näegutaja = suu? | polgutaja = silm? | säkats = suu?

Täiesti hämarad:

amtus | krõpstus | loogutaja | näpstus | pälktus | vilguti

EM 200 vene vastetes on sellised somaatilis-metonüümilised riimilised substantivatsioonid väga produktiivsed, kusjuures ало-, ун-, нчик- vm-lõpulisi jmt termineid on aretatud mitte ainult pea, vaid ka allpoolsete kehaosade kohta:

- **На вилах ящик, на ящике махало, на махале кивало, на кивале зевало, на зевале сморкало, на сморкале зеркала, на зеркалах поле, за полем роца. (Человек: ноги, туловище, руки, голова, рот, нос, глаза, лоб и волосы) (Мельц и др. 1961: 210; Митрофанова 1968: 54)**
- **Стоят вилы, на вилах – бочка, на бочке – махало, на махале – качало, на качале – зевало, на зевале – сморкало, на сморкале – мигало, на мигале – роца, в роце – свинки – золотые щетинки. Человек. (Садовников 1876: 214 < Новгор. губ.)**
- **Стоит разноха, на разнохе – бибень, на бибене – махало, на махале – зевало, на зевале – чихало, на чихале – мигало, на мигале – остров, на острове – звери. Человек. (Даль 1957: 319–320; Садовников 1876: 215; Митрофанова 1968: 54)**
- **Стоят вилы; на вилах – кузов, на кузове – махало, на махале – зевало, на зевале – сморгало, на сморгале – глядела, на гляделах – роца, в роце свињи роются. Человек. (Садовников 1876: 215 < Сам. губ. Ставр. у. с. Озерки)**

- **Стоят вилы, на вилах короб, на коробе махалы (грабли), на махалах хапало, на хапале нюхало, на нюхале мигало, на мигале роца, а в роце-то свиньи роются (человек).** (Даль 1957: 319; Митрофанова 1968: 53)
- **На поле – соха, на сохе – подушка, на подушке – кошель, на кошеле – ходуны, на ходунах – грабли, на граблях – мигуны, на мигунах – роца, а в роце – дикие звери. Человек.** (Садовников 1876: 215 < Пск. губ.; Митрофанова 1968: 55)
- **Стоят вилы, на вилах шатун, на шатуне грабли, на граблях ревун, на ревуне глядун. Человек** (Митрофанова 1968: 54)
- **Стоят вилы, на вилах грабли, на граблях ревун, на ревуне сапун, на сапуне глядун, на глядуне роца, а в роце свиньи роются (человек).** (Даль 1957: 319)
- **Стоят ходули, над ходулями махалы, над махалами – зевало, над зевалом – чиркунчик, над чиркунчиком – мигунчик, над мигунчиком – болотны кочки. (Человек)** (Мельц и др. 1961: 231)

Samasuguseid reduplikatiivseid jm laaliaid esineb ka lms rahvaste paralleelides.

Karjala (ilmselt venelaenuline):

- **Arvoa mi on: žohkat, žohkien peäššä ambari, ambarin piäššä lotuna, lotunan peäššä miguna(t), migunan peäššä korbi, korveššä kondiet? Jallat, vattša, šuu (kieli), šilmät, tukat, t'äit** – Leskinen I 90 (56)

Soome:

- **Ensisti on haaru, haarun päällä paaru, paarun päällä mylly, myllyn päällä haistimet, haistimien päällä kilkuttimet, kilkuttimien päällä on Sihverin metsä? Ihmisen jalat, vatsa, suu, nenä, silmät ja tukka** – b Nokia 1938 = Arvoitukset 100 (54A1)

Vadja:

- **Haarad, haaroi päällä om maarad, maaroi pääl om müllü, müllü päällä om mettsä, a mettsäzä ollazõ linnud (~ karud)? Inimäin** – Mägiste II 110 (10)

Läti:

- **läti Liels liels kalns; zem tā kalna divi sprigas, divi šķavas, trešā ņamma? Calva [Suur, suur mägi, mäe all kaks pilu, kaks aevastust, kolmas nämmutus? Pea]** – Ancelāne 134 (1229)

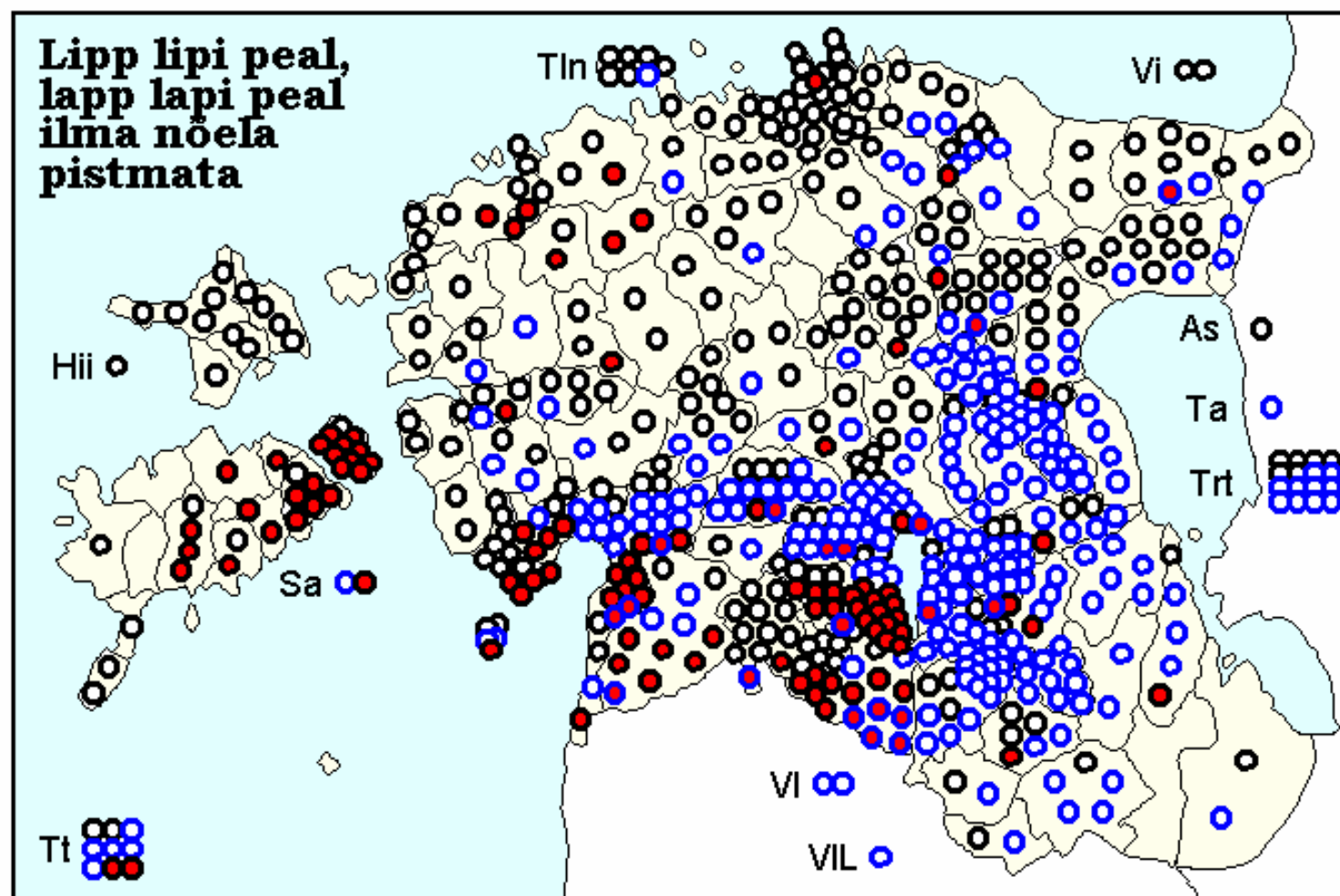
Rahvusvahelises materjalis võivad mõistatus inimesest, inimpea kirjeldus ning mõistatus peaharjast ja täiotsimisest figureerida ka eraldi tüüpidena. Eesti EM 200 on tegelikult liitüüp, mille elementide genees on seni välja selgitamata.

EM 1009.

**Lipp lipi peal, lapp lapi peal,
ilma nõela pistmata?**

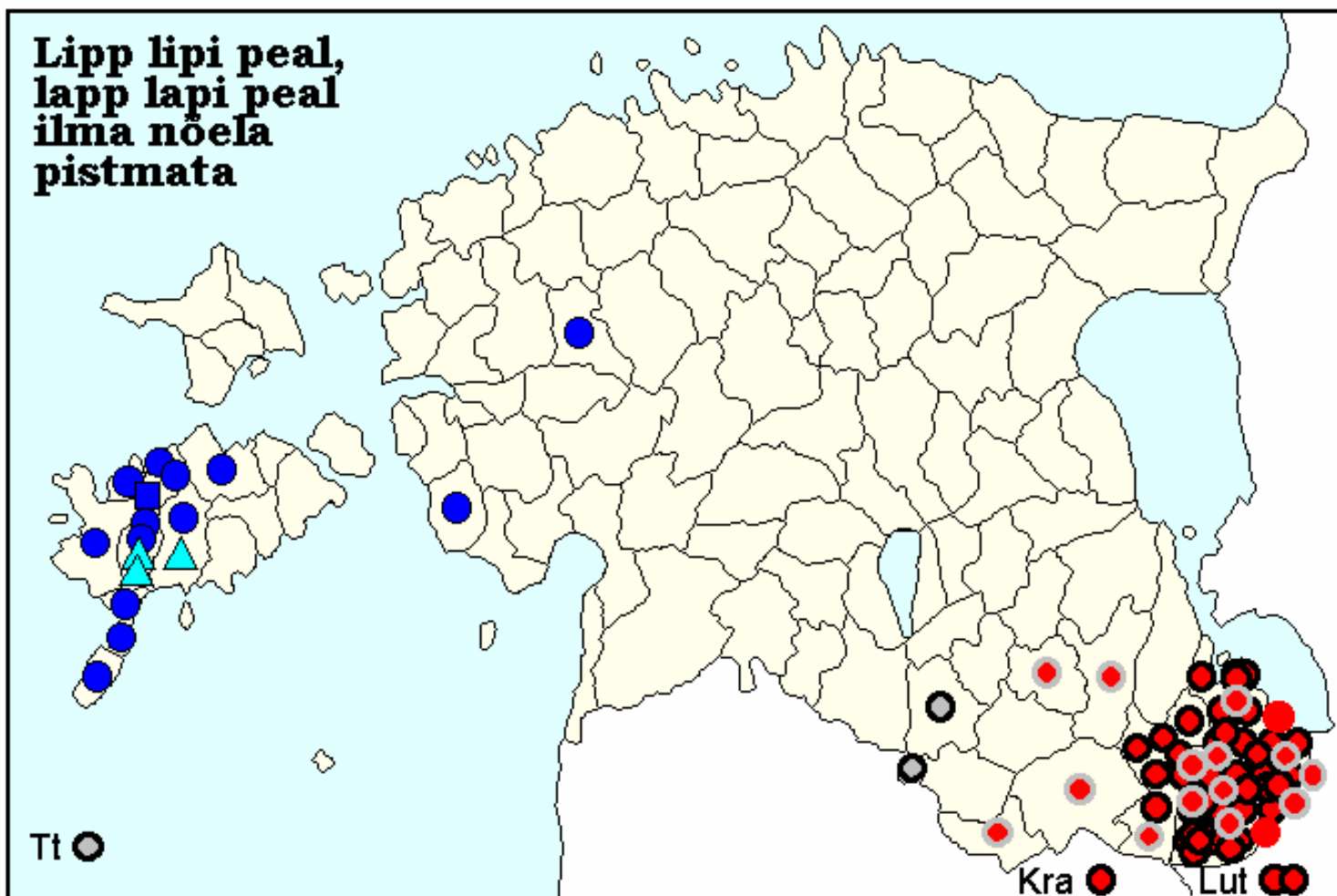
– Kapsas

897 var.

- lipp lipi peal..., ilma nõela pistmata
- lipitud, lapitud, ilma nõela pistmata
- lipp lipi peal..., nõelasilma pistmata
- lipitud, lapitud, nõelasilma pistmata

PÕHIMUUTUJATE
KOMBINATSIOONID

- lipp lipi peal..., suure nõela pistmata
- lipp lipi peal..., ilma pisise nõela pistmata
- ▲ lipp lipi peal..., ilma purjunõela pistmata
- paik paiga pääl, latt lati pääl,...
- paik paiga pääl, lapp lapi pääl (+lipp lipi pääl),...
- litt liti pääl, latt lati pääl,...
- paik paiga pääl,...

Põhiesinemus koosneb lip- ja lap-algulistest paarikutest, mis võivad vahelduda ka muudega:

- **Lipp lipi peal, lapp lapi peal...** laial alal (vt kaart)
- **Lipp lapi peal, nipp napi peal...** Pal
- **Hilp hilbu pääl, lapp lapi pääl...** Krj
- **Lipp lipi pääl, lapp lapi, paik paiga pääl...** Har
- **Paik paiga pääl, lapp lapi pääl...** eL tekstides
- **Paik paiga pääl, latt lati pääl...** Vas, Se tekstides
- **Närts närdsu pääl, latt lati pääl, paik paag'a pääl** Lut
- **Litt liti pääl, latt lati pääl...** TaL
- **Lapp all, lapp pääl...** Se
- **Latt all, latt pääl...** Rõu
- **Lipitud, lapitud...** laial alal (vt kaart)
- **Tikitud, täkitud, lipitud, lapitud...** KJn
- **Lititu, latitu...** San, Rõu
- **Lipiline, lapiline...** Kuu
- **Lipõlinõ, lapõlinõ...** Räp
- **Lipikune, lapikune...** PJg
- **Ilipidest, alpidest kokku pandud** Phl

Leidub ka soome, karjala, vadja, isuri, vepsa, liivi, läti ja vene allikais, kuid redupliktiivid pole nii vohavad kui meil.

Soome:

- **Lippu lipun päällä, läppä läpän päällä ilman neulan pistämättä?**
Kaalinpää – h Kurkijoki 1891 = Arvoitukset 188 (718B1)
- **On tookattu, on taakattu mut' ei ole yhtään neulaa pistetty? Kana**
– a Naantali 1919

Karjala:

- **Lippu lipun peel, lappu lapun peel, ilmai nieglan pystämättäh?**
Kapustan kerä – Lavonen 103 (1427)

Liivi:

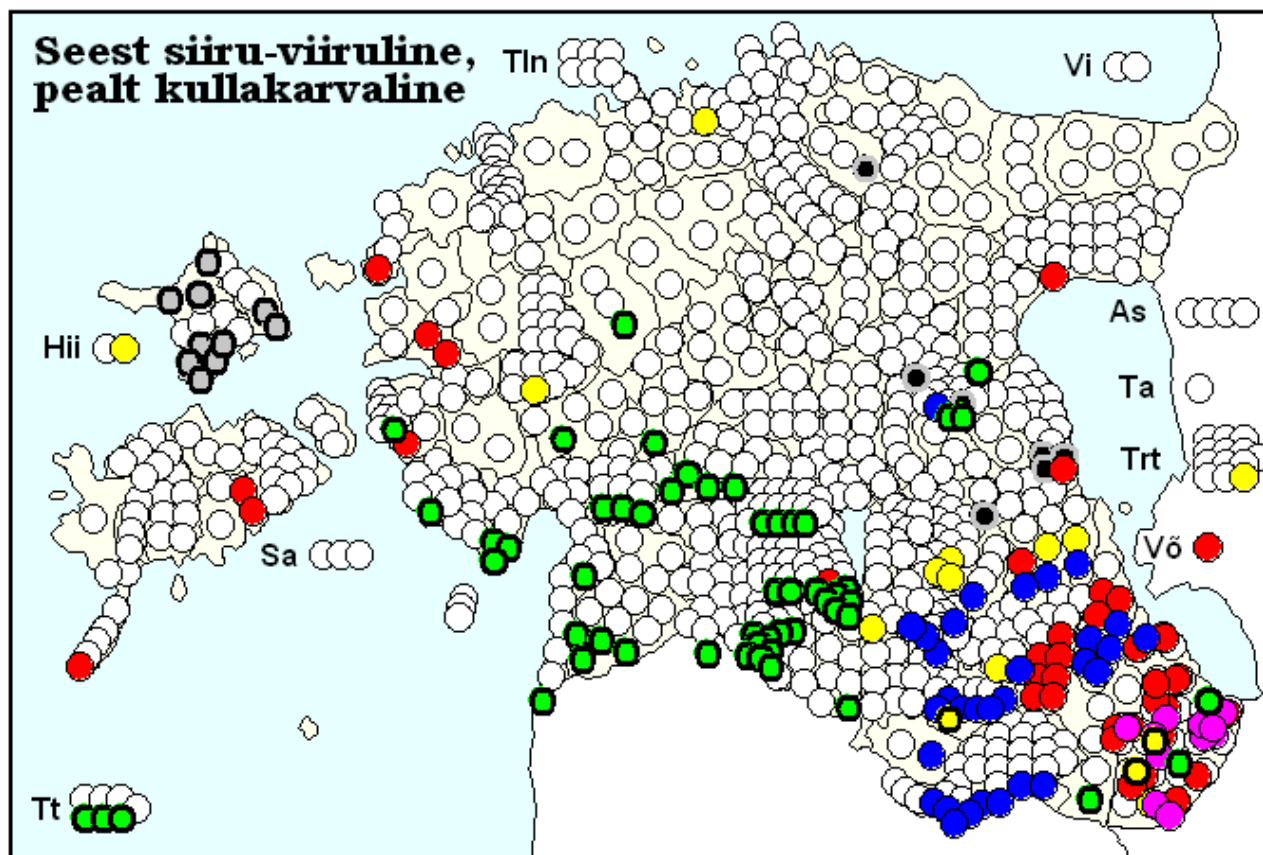
- **Lip lipū pël, lap lapū pël, bäs niggõl süskāmõt? Kanā** – Setälä 474
(5)

EM 1920.

Seest siiru-viiruline, pealt kullakarvaline?

– Sibul

891 var.

- siiru-viiruline
- siru-viiruline ~seru-veruline
- ◐ siira-viira ~siila-viila
- siira-viiruline
- siiro-viiruline ~siiro-viiruline
- tsiiru-viiruline ~tsiuro-viiruline
- seeru-veerulinõ
- siiu-viiu(li)nõ
- siilu-viiluline ~siilo-viiluline

PÕHIVORM "SIIRU-VIIRULINE"
JA TA VARIANDID

Selle mõistatuse reduplikatiivide varieerumispiilt on üsna lihtne. Ülemaaliselt domineeriv on paar **siiruviiruline** (Lõuna-Eestis ka **siiroviiruline** ~ **tsiiruviiruline**) + **kullakarvaline** ~ **-karvane**

seest- komponendi variante:

- Pms Edela-Eestis on levinud variandid **siiluviiluline** ja **siiloviiluline**
- Hiiumaa vormid on **siira-viira** ja **siilu-viilu**
- **siuviuline** ~ **siuviunõ** on kagueestilised
- **siidiviiruline** Jõh Jäm Kõp
- Setust on üles kirjutatud erandvorme **siivaliivalinõ**, **siuviuline**, **sisurisulinõ**, **seegumegulinõ**, **tsiigulinõ-viigulinõ**

Muid erandlikke:

- **sirovioline** Räp
- **siiruliiruline** Krl
- **(t)siiruline**, **viiruline** Prn Tor TMr Vas
- **tsiiruline**, **viiruline** Ote
- **keeruveeruline** Pär
- **mitmeviiruline** Pal
- **tsiiru-liiru linnukõnõ** Har

pealt-komponendi variante:

- **kullakeeruline** on tuntud Lääne-Eestis ja Saaremaal

Muid erandlikke:

- **kriipsukrääpsuline** Tln
- **kolmekandiline** Pld

Tuleb ette erandlikke 3-osalisi ahelaid, nt:

- **Seest siiruviiruline, pealt kullakarvaline, ümberringi ümmargune**
Sim
- **Seest siiruviiruline, päält kullakarvaline, üheksa sülda ümbert lai**
Krj
- **Seest siiruviiruline, päält kullakarvaline, äärest helesinine** Krj
- **Saaremaalt pärineb 2- ja 3-osalistes ahelates lõng-tüvelisi vorme õmmuslõnga(li)ne ja hõbelõnguline**

Naaberrahvastel:

Soome:

- **Sisäst o siiru viirullinen, peält kullan karvallinen? Sipuli** – s Koprina 1915 = Arvoitukset 218 (959)
- **Sies on siiruv viirulline, päält on kullan karvalline? Sipulimpää** – Kosemkinaf = Virtaranta IV 122 (73)

Vadja:

- **Süämmez on siiru-viirulliin, a pääl on kullaa karvalliin? Luukka** – Ariste 40 (34.1)

Isuri:

- **Seest on siirull-liirull (~ siirun-liirun), a päält kullaa karvan? Sipuli** – Ariste 41 (34.1)

Läti:

- **Iekšā sīru vīrulains, ārpusē zeltkrāsains? Sīpols [Seest siiru-viiruline, väljastpoolt kullakarvaline? Sibul]** – Ancelāne 254 (2841)

EM 56.

**Eest kui ora, keskelt kui kera,
tagant lai kui labidas?**

– Kana
602 var.

Tavaliselt jääb variaablus normaalsõnade raamesse:

- kana on **tagant lai kui labidas ~ lapju ~ ...**
- Idaeesti vormides **kui leivalabidas ~ leevälapju**
- Saartel **kui tambilasn(a tera)**
- Pms Võrtsjärve ümbruses ja Kesk-Eestis on levinud **tamm-tüvelised vormid: tammelaast(uke) ~ tammine laast ~ tammine labidas ~ tammelabidas ~ tammeladu ~ tammelavvake ~ tammehark**
- Mõnedes Viru- ja Võrumaa kihelkondades ka **taarilabidas ~ laarilabidas ~ tatslabidas**

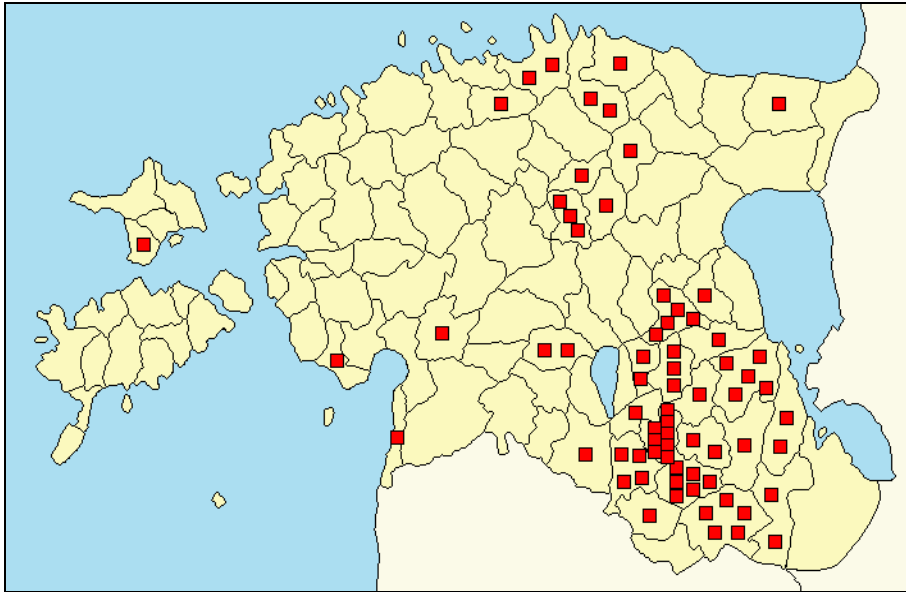
jm.

Kuid tuleb ette ka üksikuid laalialikke vorme:

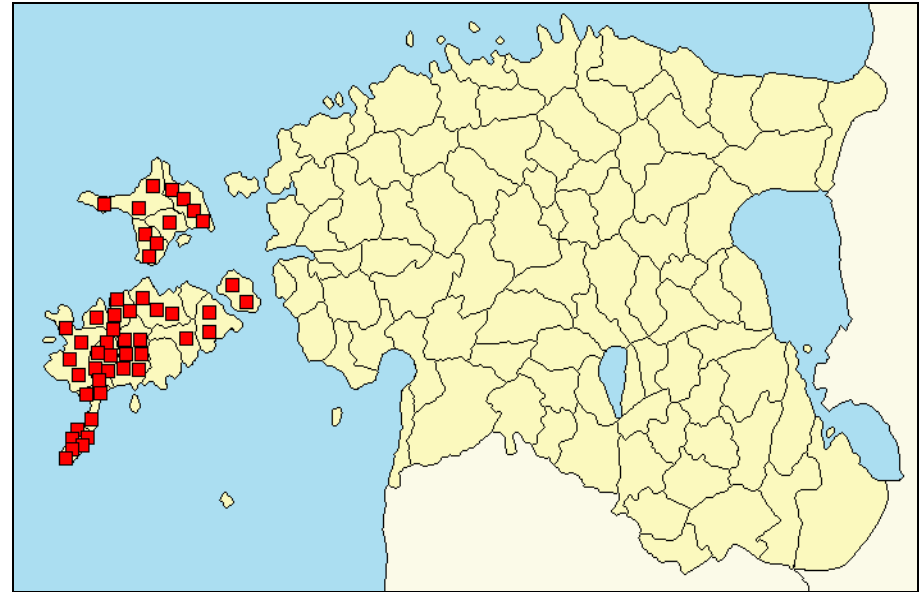
- Läti piiri lähedastes Kagu-Eesti kihelkondades **tarlabi ~ tarlape ~ tarlapst ~ tarlampst ~ ar' lampst ~ tarlatõõ ~ taslabi**
- Mulgis **lai (ja ~ kui) laberik**

Samuti on muid **la**-alliteratiivseid ühendeid, nt:

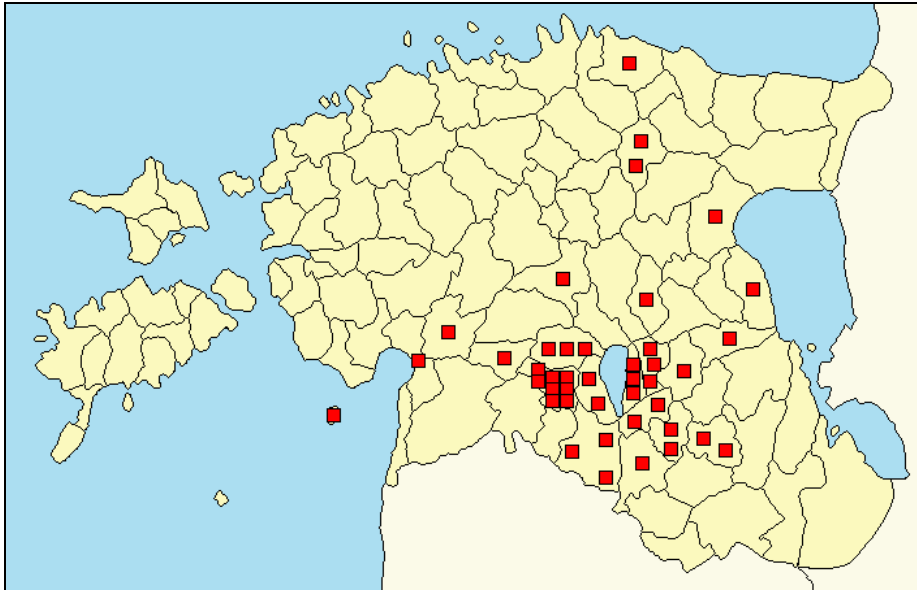
- **lai (ja) lapergune** VMr Nis
- **lai (kui) lapakas** JMd? Vil
- **lipi-lapiline ~ -lapuline** Kan Rõu

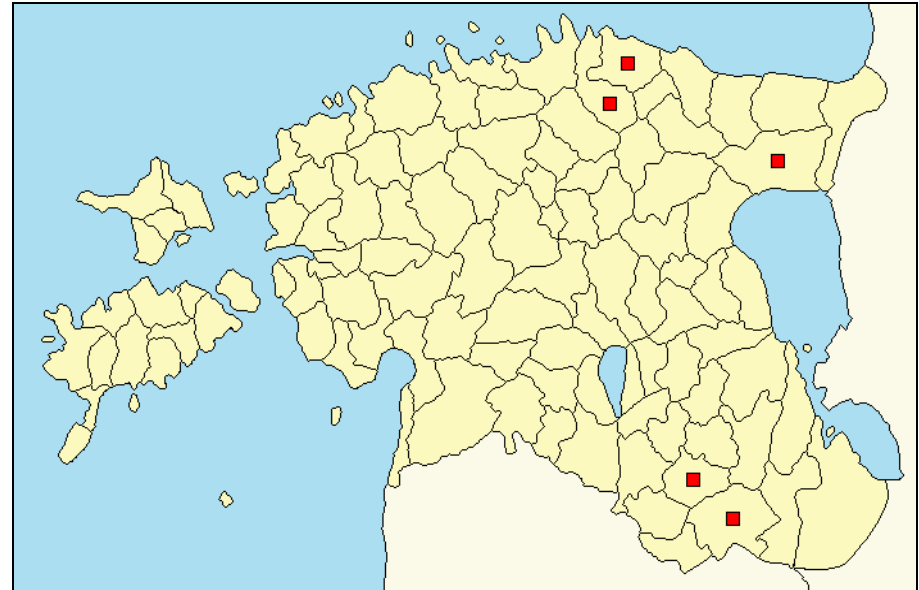
EM 56
leivalabidas ~ leivälapju

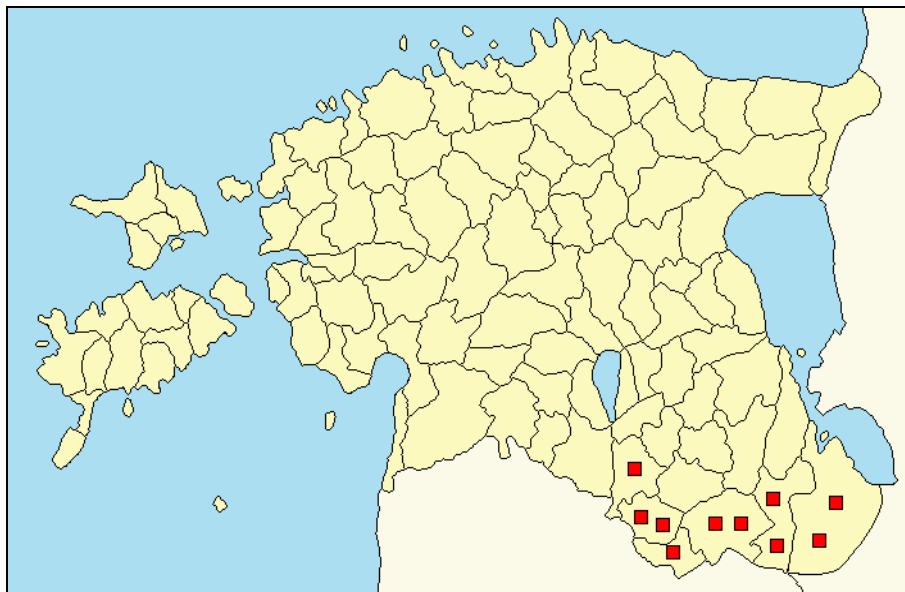
EM 56
tambilasn(a tera)

EM 56
tamme-algulised:
tammelaast(uke) ~ tammine laast ~
tammine labidas ~ tammelabidas ~
tammeladu ~ tammelavvake ~ tammehark

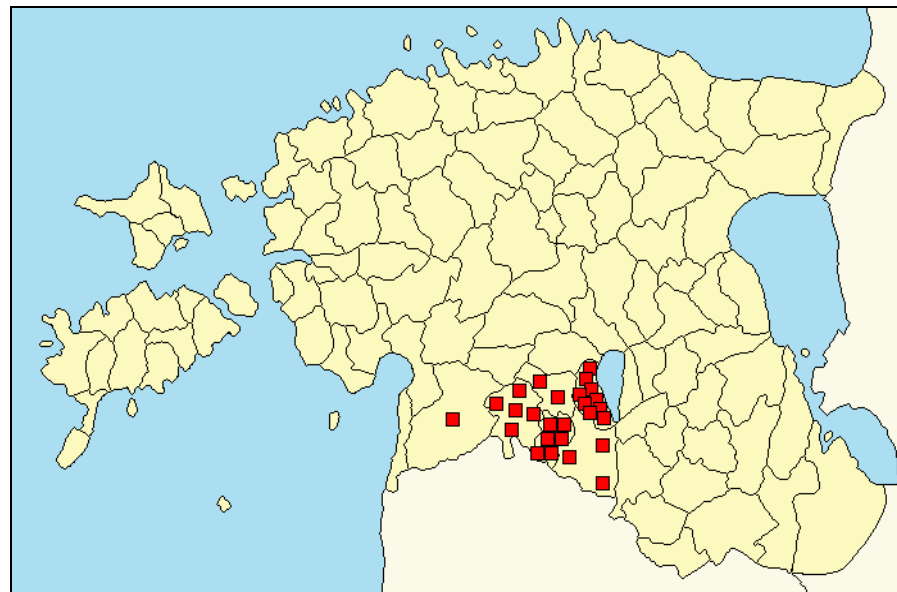

EM 56
taarilabidas ~ laarilabidas ~ tatslabidas

EM 56

tarlabi ~ tarlape ~ tarlapst ~ tarlampst ~
ar' lampst ~ tarlatõõ ~ taslabi

EM 56

lai (ja ~ kui) laberik

Muus Ims ainekust näib ilukõla jäävat "normaaltüvede" ora ja kera piiridesse ning ka läti ainekust nähtuvad lihtsalt tööriistade nimed: kirves, labidas, naaskel.

EM 366.

**Isa pikk ja peenikene, ema lai ja latergune,
tütri käsi kõveras, poja pea ümmargune?**

– Humal

588 var.

Juhtsõna **lai** alliteratiivses mõjuväljas või erineva esisilbi vokaaliga $C_1V_1C_2-C_1V_2C_2$ -tüüpi reduplikatiivides hakkab kogu eufooniliselt organiseeritud ühendite mass näima häälikuliselt ajendatuna.

Ema on põhiliselt **latergune** (107), Lääne-Eestis ka **latergurne** või **latergorne** või **lapergune** (30), vahel iseloomustatakse samade adjektiividega ka tütreid või poega.

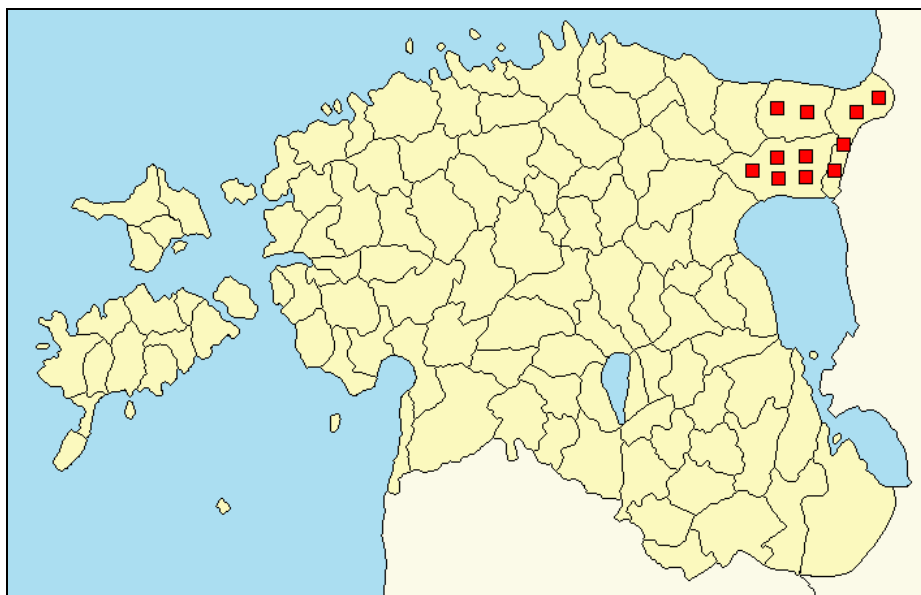
Nende sõnade esinemused eesti mõistatustes tervikuna ja VMS-is on tõesti laias laastus sarnased:

latergune on põhjaeestiline, **lapergune** rohkem idaeestiline.

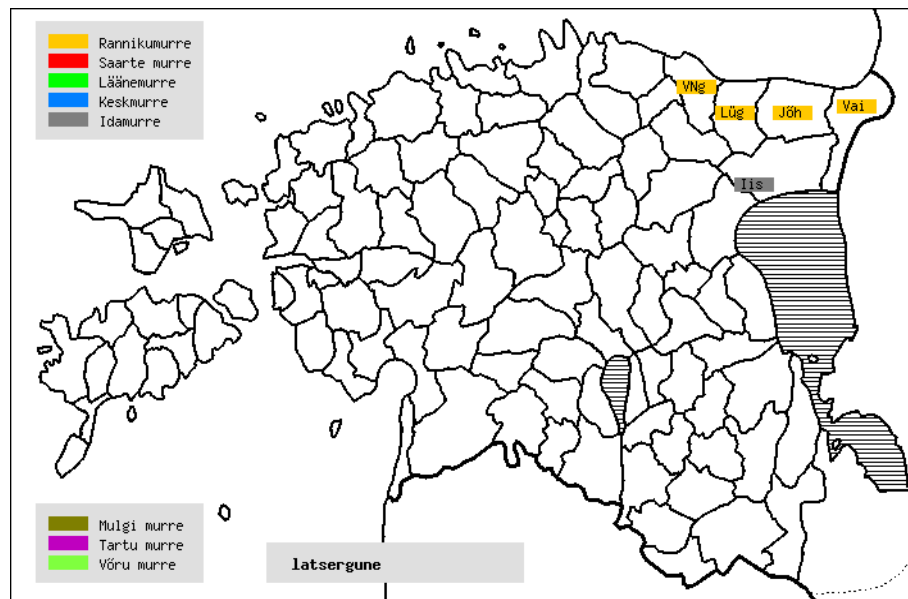
Saaremaa vorm on **lätergune**.

Kirde-eestiline vorm on **latsergune** (11 esinemust EM-is).

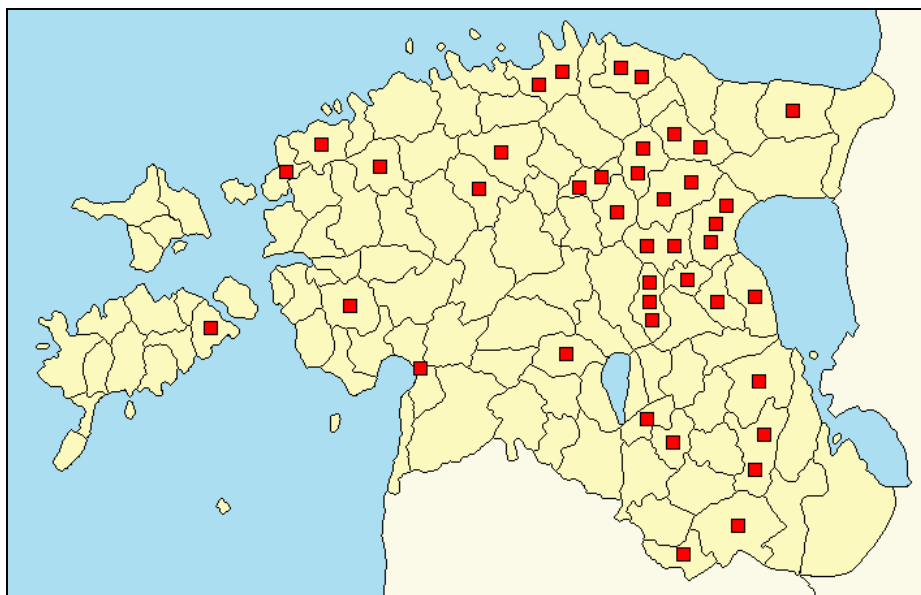
Mulgiline vorm on **laberik** (20 esinemust EM-is).

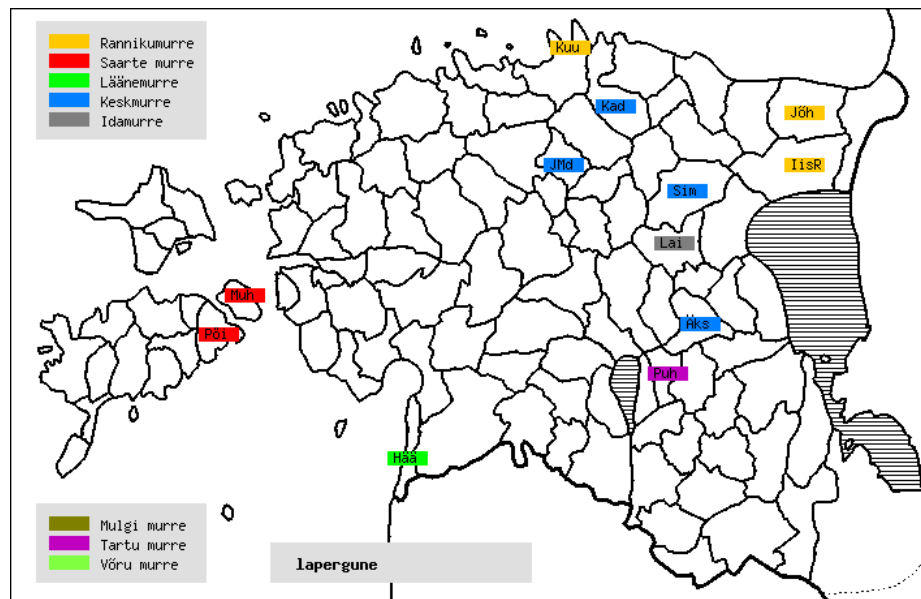
EM 366
latsergune

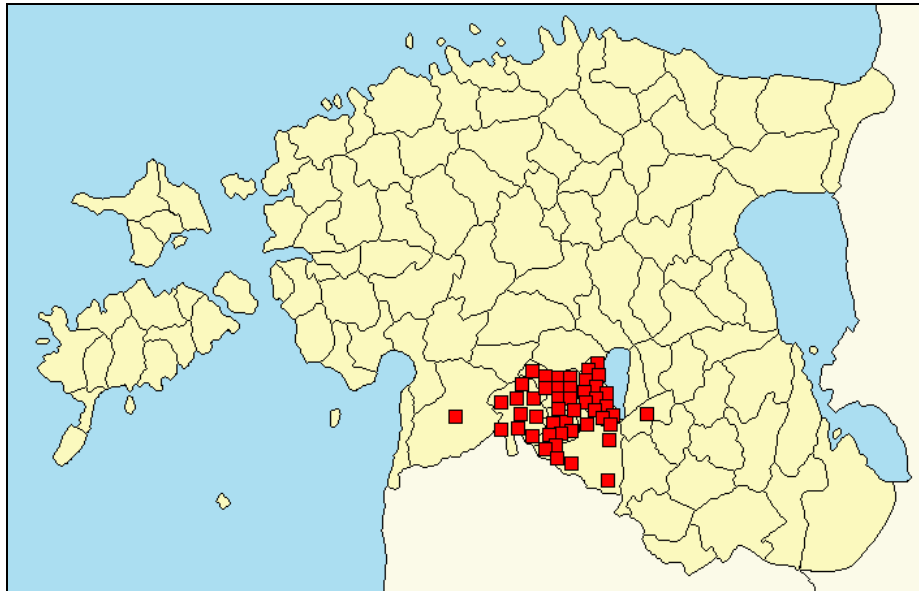
VMS
latsergune

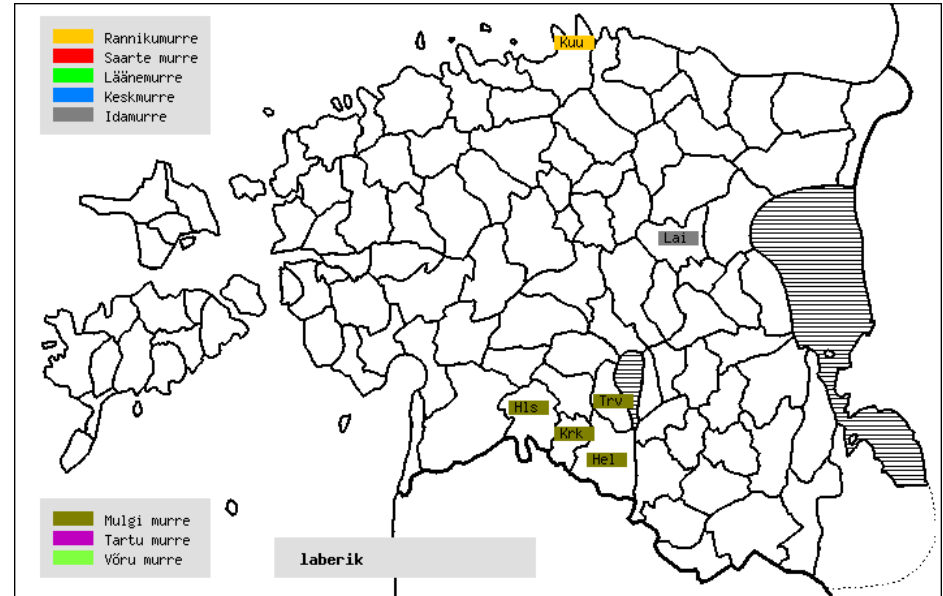
EM 366
lapergune

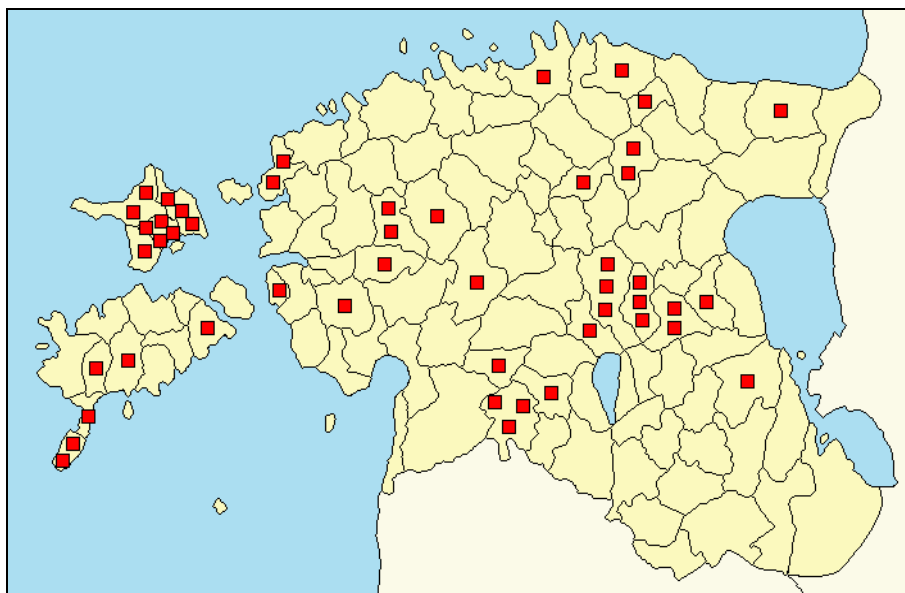
VMS
lapergune

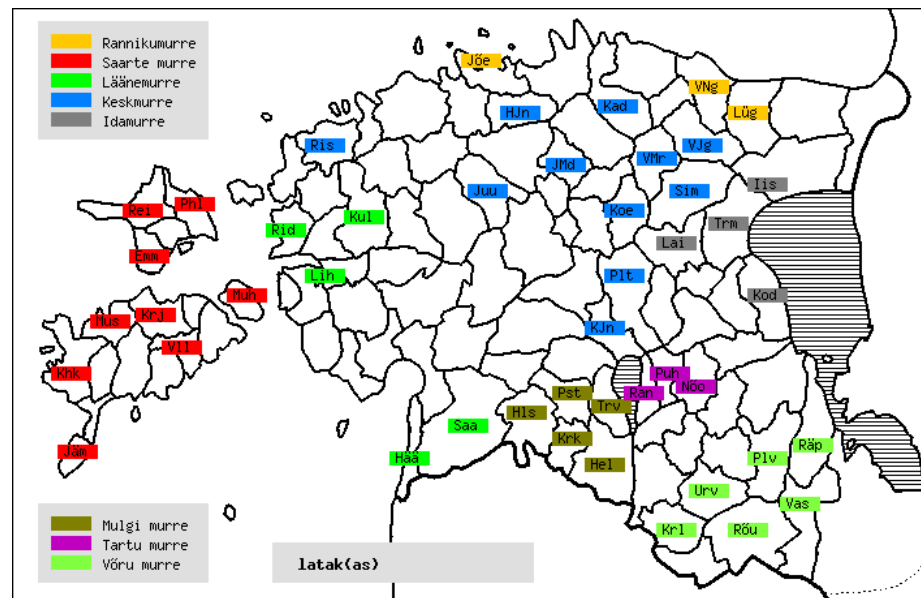
EM 366
laberik

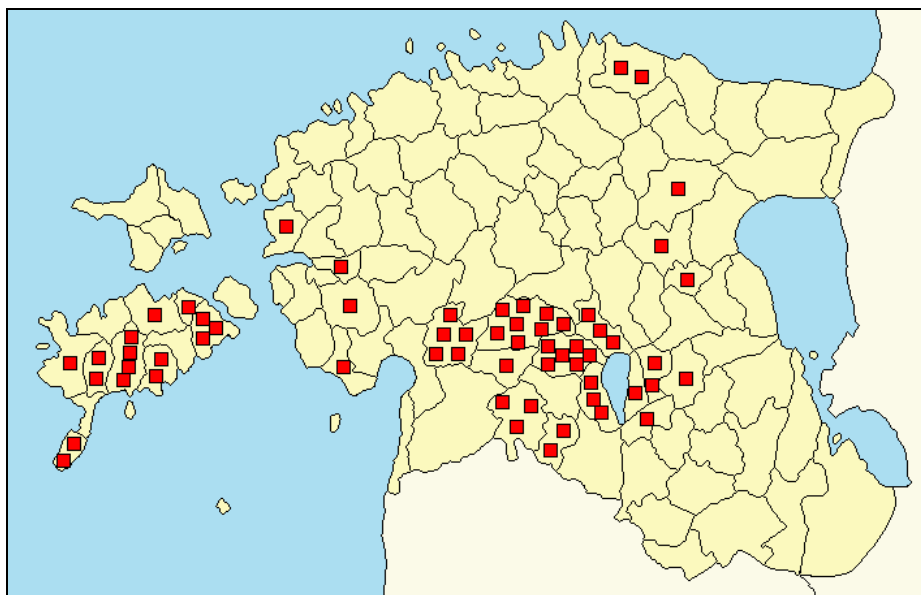
VMS
laberik

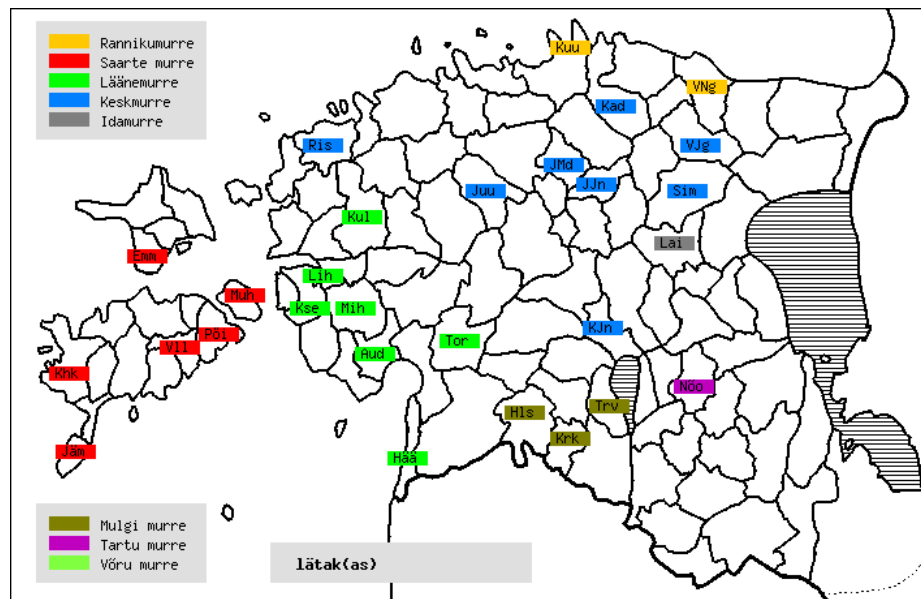
EM 366
latakas

VMS
latakas

EM 366
lätakas

VMS
lätakas

Põgusal vaatlusel näivad neid levikupilte kinnitavat ka värssi **lääts on lai ja lapergune ~ latsergune ~ lapergune** leiud regilaulude andmebaasis.

Tüvede **latakas** ja **lätakas** levikupildid EM-is ja VMS-is on seevastu raskesti võrreldavad.

I-alguliste sõnavormide üldjagunemine

(lai V laps) & (lab- V lap- V lop- V lip-) – pms ema:

labergune 1 | **laberik(u(d))** 129 | **labune** 1 | **lapakas** 1 | **laperikud** 3 |
lapikene 1 | **lapiku'** ~ **lapikuga** 1 | **laplikud** 1 | **lapsakas** 1 |
lipulapulised ~ **lipilapiline** 1 | **lopergune** 1 | **lopsakas** 1

lai (ja ~ kui).. la(a)t(s)- – ema või tütre

laatsak(as ~ -d) 5 | **laatsikas** 1 | **ladrokõne** 1 | **latakas** 32 | **latakused** 1 | **latikas** ~ **latikad** 7 | **latsakas** ~ **latsakad** 10 | **latsakuda** 1 |
latsergune 8 | **latsikas** 1 | **latsuke** 1 | **latter** 2 | **lutikas** 2 | **lätakas** ~ **lätakad** ~ **lätakud** 21 | **lätakune** 1 | **lätalised** 2 | **lätergune** ~ **-sed** 2 |
lätsakas ~ **lätsakad** 2 | **lätsis** 2 | **lätsjäs** 1 | **läätsakas** ~ **läätsikas** 3

lit-algulised – pms tütreid:

lidiladina 1 | lidiladisku' 1 | lidilädinad 1 | lidilädisku 1 | lidina(I)-
ladina(I) 2 | lihtlätakad 1 | liideläädalise 1 | liiterlotukene 1 |
liituläätuline 1 | litakad 1 | litaku-lataku 1 | lita-lata 3 | litalatakad 3 |
litalatakesed 1 | litalataku 4 | litalatalise 1 | litalatased 1 | litalätakad
4 | litalätakesed ~ litalätakse 4 | litalätaku 4 | litalätalised 2 |
litalötakad 1 | litelätelised 1 | literlatergused 1 | literlätergused 1 |
litilatakad 1 | litilätikud 1 | litilätalised 2 | litinge-latinge 1 | litlatakas
~ litlatakad 11 | litlataku(d) ~ litlatagu 12 | litlatikad 1 | litlötakad 1 |
litlätakad ~ litlätakas ~ litlätäkäd 15 | litlätaku(d) 11 | litläterdi 1 |
litrelätergused 1 | littilatikad 1 | litulatulise 1 | litäku-lätäku 1 |
litälätaku ~ litälätäku 2 | litä-lätä 1

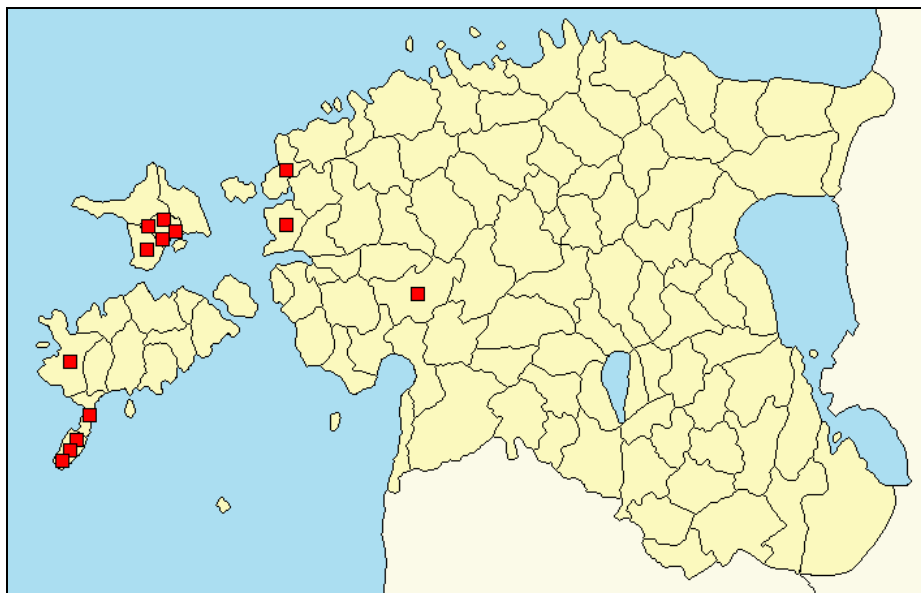
Kuid EES-i järgi on **lapergune** viidud seosesse lms-list algupära
verbiga **lappama** ning too viimane omakorda veel sõnadega **laberik**,
laperdama, **lapik** ja ühtki neist pole peetud häälikuliselt ajendatud
sõnaks.

Sõna **latergune** pole EES-is üldse, vist on seda peetud puhtalt
murdesõnaks.

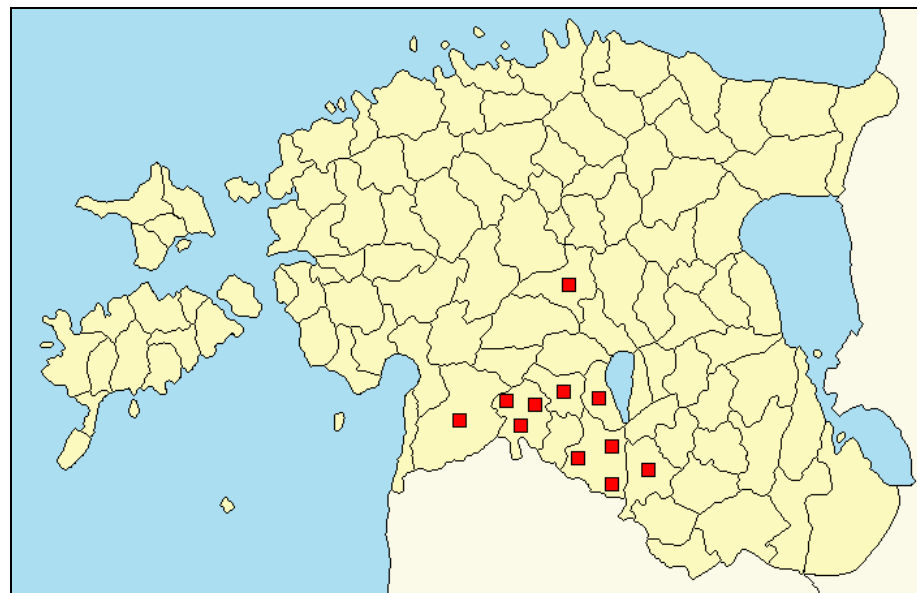
Latakas on EES-is häälikuliselt ajendatud lms sõna ja seostatud
sõnaga **latikas**. **Lätakas** on murdesõnana välja jäetud.

poeg ~ pojad ~ poja-latse ~ latse-poja ~ tütred-pojad ~ lapsed ~ poisid ~ poiss ~ ... + p-algulised laaliad

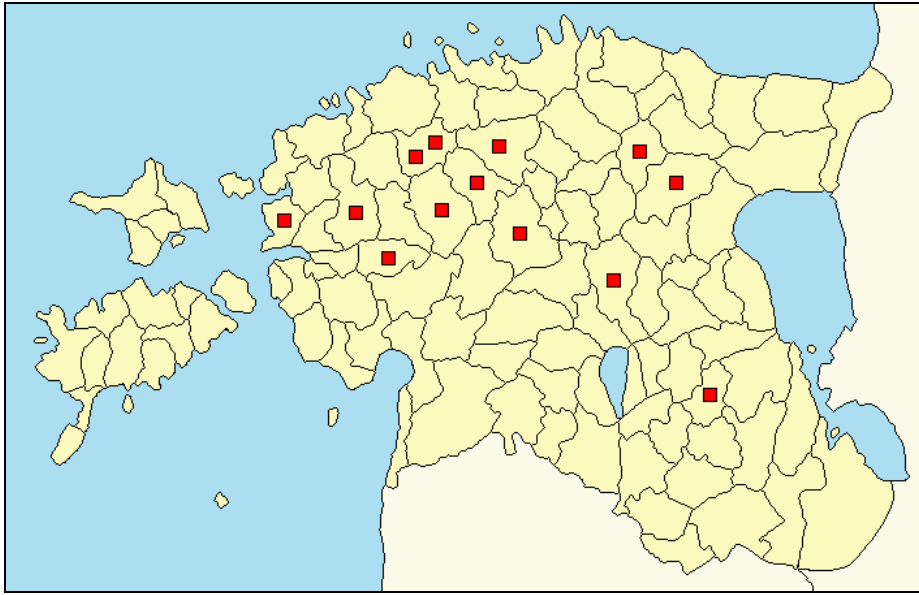
Juhtsõnast pojad ~ poeg ajenduvaid p-alliteratiivseid laaliaid on enamasti raske seostada mingite tavakeele deskriptiivsete tüvedega.

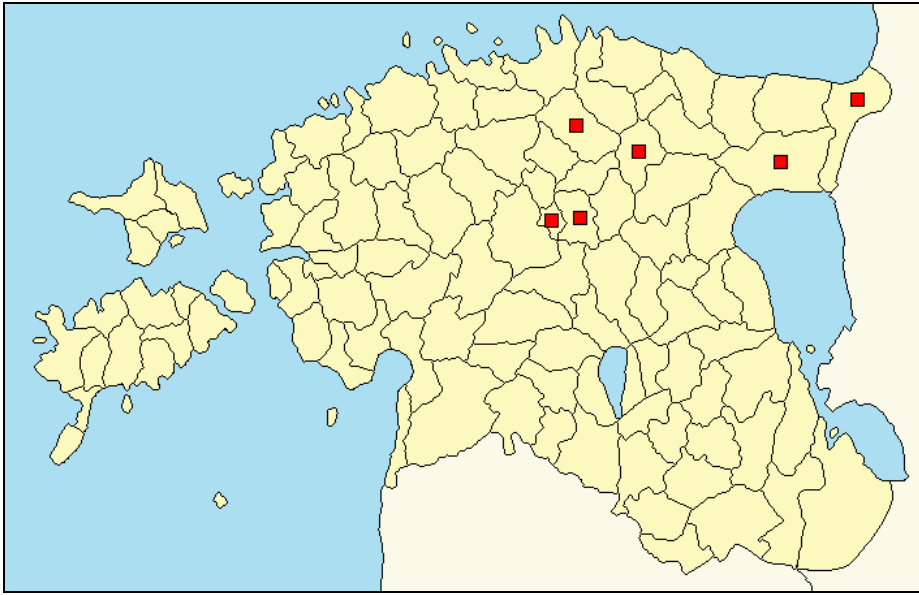
EM 366
pupsakad ~ pupsakas

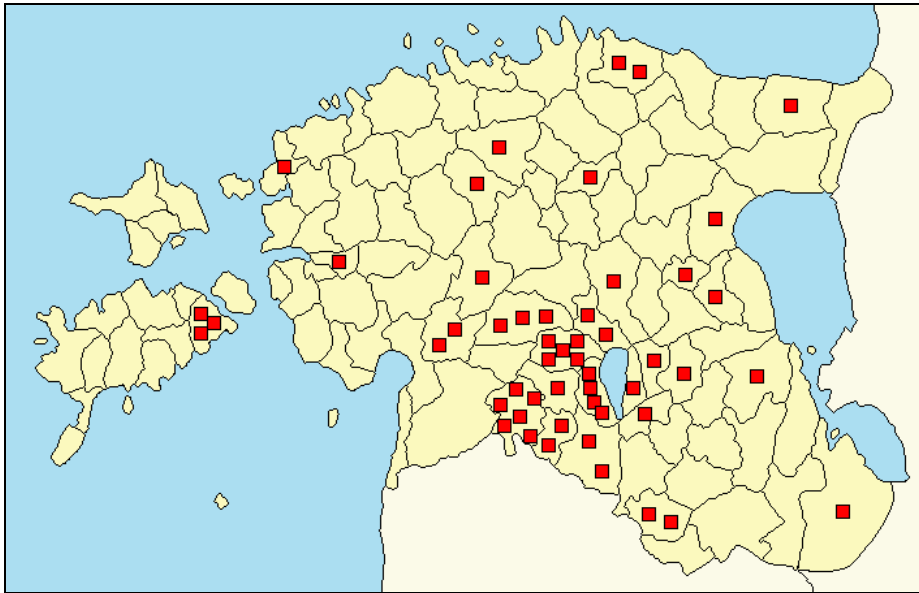
EM 366
punderiku(d)

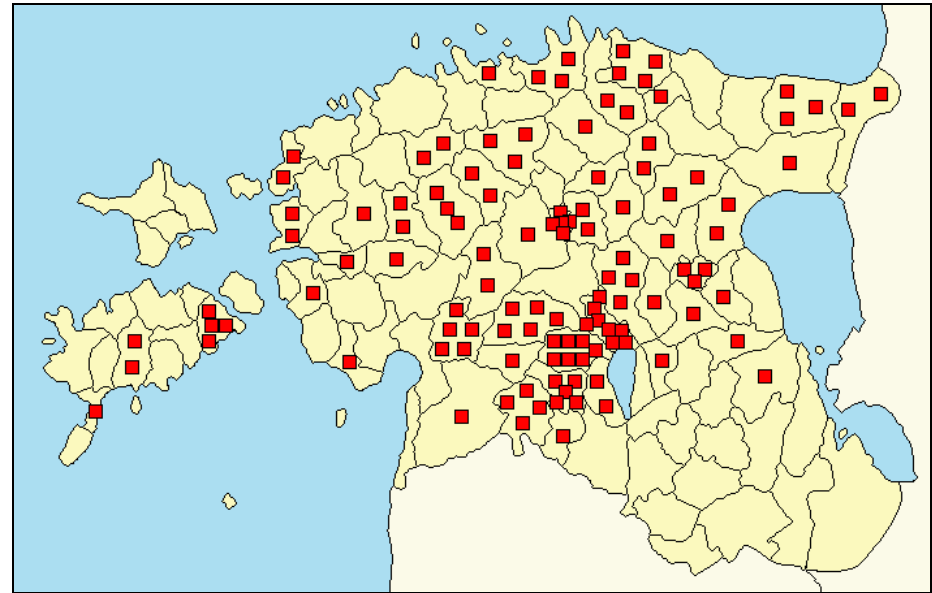
EM 366
puperull-algulised

EM 366
puperullikesed

EM 366
pulilulli-algulised

EM 366
pojad pu-algulised tervikuna

Poegade p-atribuutide nimistu tervikuna on jahmatavalt pikk:

pullilullikese(d) ~ pullilullikse 41 | (pisike(sed) ~ punane) pupsakad (poisikesed) ~ pupsakas 14 | punderikku punderiku(d) 11 | pullilullilise(d) ~ pullilullilesed 10 | puperlullikesed ~ puperlulikesed 10 | (puhas) puperpalli(ke(sed)) ~ puperpallilised 10 | (puhas) puperullid ~ puperrullikesed 8 | puperullilise(d) ~ puperullilesed 8 | pullululluk(e)se(d) 6 | pundipandiline pundipandilise(d) 6 | puperpullike(ne) ~ puperpullikesed 5 | popsis vihane ~ poisike 4 | puuriluulilised 4 | pontsukese(d) 3 | (pisike(sed)~ paks) puntsakad ~ puntsakas 3 | põnnikesed ~ põnnikse 2 | (punased) pullikesed ~ (väikse)pullikse 2 | pullilulik(e)sed 2 | pullilullikad 2 | pumburumbukesed ~ pumburumbukest 2 | punderlassikene ~ punderlassikesed 2 | pundsukese 2 | punnipannikese(d) 2 | puntriku 2 | pupelilleke(sed) 2 | pupulullikesed 2 | puuliluulikesed 2 | puuliluulilised 2 | puuriluulik(e)sed 2 | kukerpallid 1 | pää punnikile 1 | pahlane 1 | (pisike) pentsakas 1 | pillipullilised 1 | pimmedi-pommadi 1 | pindepunderikud 1 | pindipondikesed 1 | pinduponderiku 1 | pinni-pänni 1 | pinni-põnni 1 | pinta-panta 1 | pintsu-põntsu 1 | piusepuuselised 1 | plunderplassikene 1 | pollilollikesed 1 | ponaku 1 | ponderikud 1 | ponnikese 1 | ponsakas 1

| pons-pansakud 1 | põntrikud 1 | pontsa-pantsa 1 | pontukse 1 |
(punane) popsakas 1 | (punanõ) põpsikas 1 | porsakas 1 | potsak 1 |
põuapallid 1 | puderikud 1 | puderullikesed 1 | püilulülulesed 1 |
pujutullikene 1 | pukerpallikesed 1 | puldilutikad 1 | pulilulikese 1 |
pulilulilised 1 | pullihullilised 1 | pullirullilised 1 | (silmad) pullitavad
1 | pullitullikese 1 | (puhtad) pumbakad 1 | (pisike) pumberloss 1 |
pumbilumbilised 1 | (pea) pumbuline 1 | pumburullukesed 1 |
(pisiksed) pumpsikad 1 | pumurumulised 1 | pundalundalise 1 |
punde-pande 1 | punderida 1 | punderpallikesed 1 |
punderpanderikse 1 | pundipandikse 1 | pundsõ 1 | pundsõruskõs 1 |
punduksed 1 | pungeruse 1 | punni' 1 | punnikõse 1 | punnotsaga 1 |
punrikese 1 | punsakas 1 | punta-panta 1 | puntpäntrik 1 | puntrikese
1 | puntspandsaku' 1 | pupajupaku 1 | pupelullilised 1 | pupperjupikud
1 | pupperlullilised 1 | pupperpallakad 1 | pupperpullergused 1 |
pupijupilise 1 | pupipillilised 1 | pupirullikesed 1 | pupõjupõline 1 |
pupperlillikesed 1 | pupperpullilesed 1 | puppis poisikene 1 | pupsili
lullikesed 1 | pupupullikesed 1 | pupurullike 1 | (pikad) purakad 1 |
puripõurikese 1 | puterlallikesed 1 | puterunnilised 1 | putilutikese 1
| putukese 1 | püürpull 1 | puutimutsikud 1 | tullulullused 1 |
(pisikene) uhva-ohva 1 | uperpallikesed 1 | punderise |

Veel võib poeg olla alliteratiivne Poolamaa ~ Pohlamaa kuningas – 14 pms perifeerseilt aladelt pärit teksti.

Laaliaid on üsna rohkesti ka teiste lms rahvaste paralleelides:

Soome:

- **Isä pitkä, äiti väärä, tyttäret lipulapuiset, pojat yhtä ymmyrkäiset?**
Humalan seiväs, köynnös, lehdet ja kävyt – a Naantali 1919 =
Arvoitukset 116 (179)
- **Pitkä isä, lyhyset tytöt, pojat kaikki pollukoita?** Karpalon varsi,
lehdet ja marjat – e Kivijärvi 1902
- **Isä lynkkä, äiti länkkä, tytöt litunlatuset, pojat hyörynpyöryläiset?**
Vokki – TuuteriH = Virtaranta IV 123 (89)

Karjala:

- **Isä lynkä, äiti länkä, pojat hyöryn pyöryläiset ja tyttäret litulatuset?** Humala – Lavonen 51 (629)

Liivi:

- **Izā kūodi, jemā kōurõ, tidār laigā lat tabār, pūoga p□jaz pøiški?**
Umāld, miskõks vølta tieb – LF III, Ii 42

EM 611.

Keerleb ja veerleb, kui otsa saab, siis muneb?

– Humal

571 var.

EES-i järgi on **keerama** lms-saami tüvi, **veerema** on taandatud lms-mordva tüvele **veer**.

Üle maa tuntud EM 611 reduplikatiivid ei ole iseendast kuigi huvitavad ega mitmekesised.

Lõviosa tekstidest esindab paarikut **keerleb** – **veerleb** ja selle murdevariante;

ainsaks teiseks silmatorkavaks paariks on **k(r)riip(s)ab** – **k(r)aap(s)ab** pms luuda tähendavais Edela-Eesti tekstides.

Kuid pika esisilbi vokaaliga **rama-**, **rema-** ja **rlema-**lõpuliste verbide hulgas on peale nende kahe veel muid ringliikumisele viitavaid, nagu **pöörlema** ja **tiirlema**. EES arvab, et **pöör** võib olla häälikuliselt ajendatud lms või sugri tüvi ja **tiir** häälikuliselt ajendatud omatüvi.

Tervikuna äratav see reduplikatiivsete kalduvustega tüvepere tugevaid laalia-illusioone ka verbide **keerlema** ja **veerlema** suhtes.

Alliteratiivseid reduplikatiive või pseudo-pärisnimesid on ka soome ja läti paralleelides.

Soome:

- **Piirustaa, haarustaa, menee nurkaan munimaan? Luuta** – d
Tammela 1896

Läti:

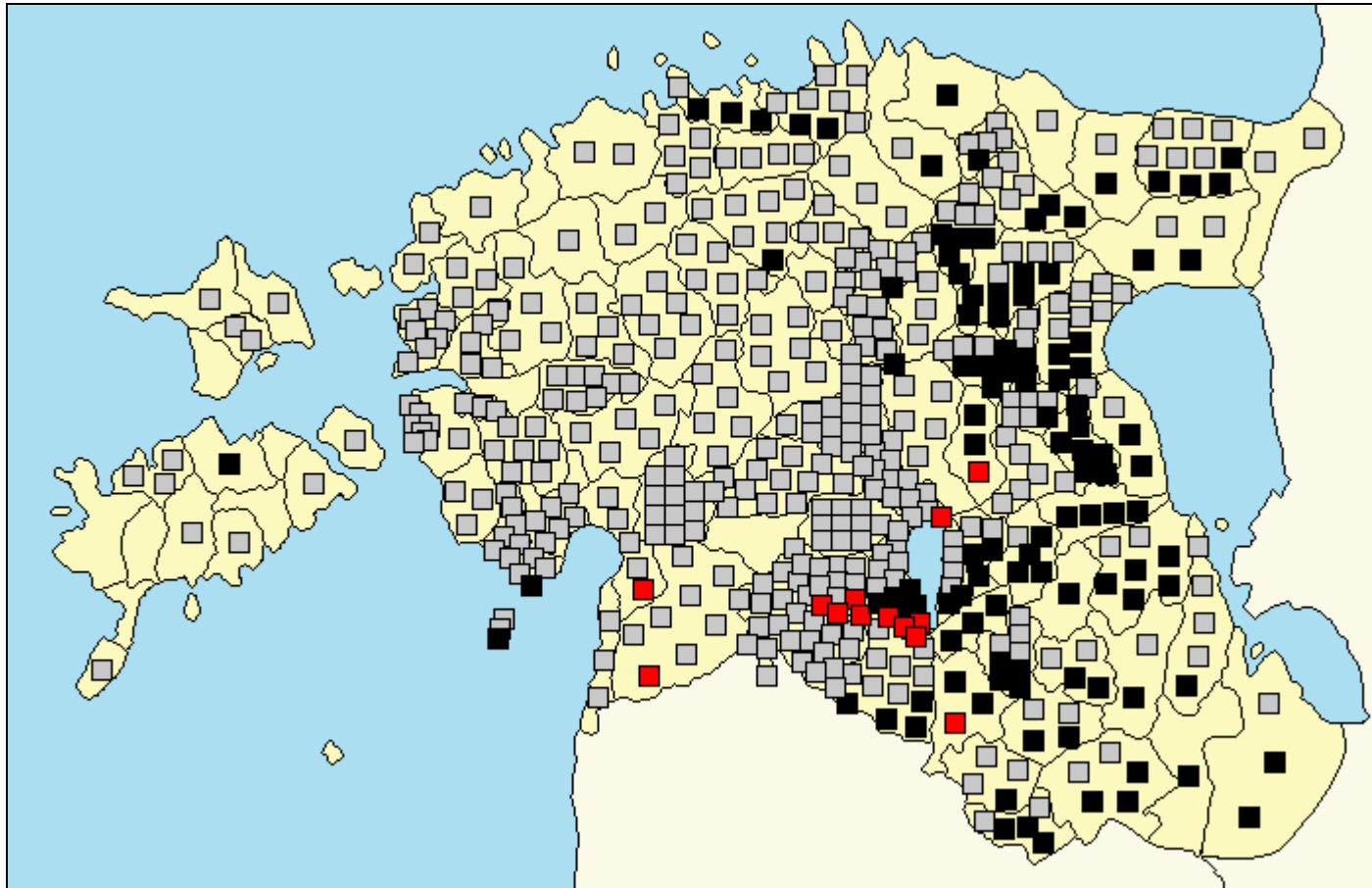
- **Tintu gāja, tantu gāja, riņķi gāja, augšā gāja dēt? Apīņi, apīņu stīga [Tintu? läks, tantu? läks, ringi läks, ūles läks muna munema? Humal, humala vādid]** – Ancelāne 55 ja 53 (230a)

EM 156.

**Hall härg, hangus sarved,
võtab sauna sarvile, kihelkonna kukile?**

– Tuuleveski

552 var.

- – (h)a-(h)ä-(h)a-alliteratsiooniga vormid (hall härg, hangus ~ harkis sarved)
- – mu-mu-alliteratsiooniga vormid (must härg, mugula(d) ~ mugala(d)
~ mugali ~ ... sarve(d))
- – vana härg, vangu(d) sarve(d)

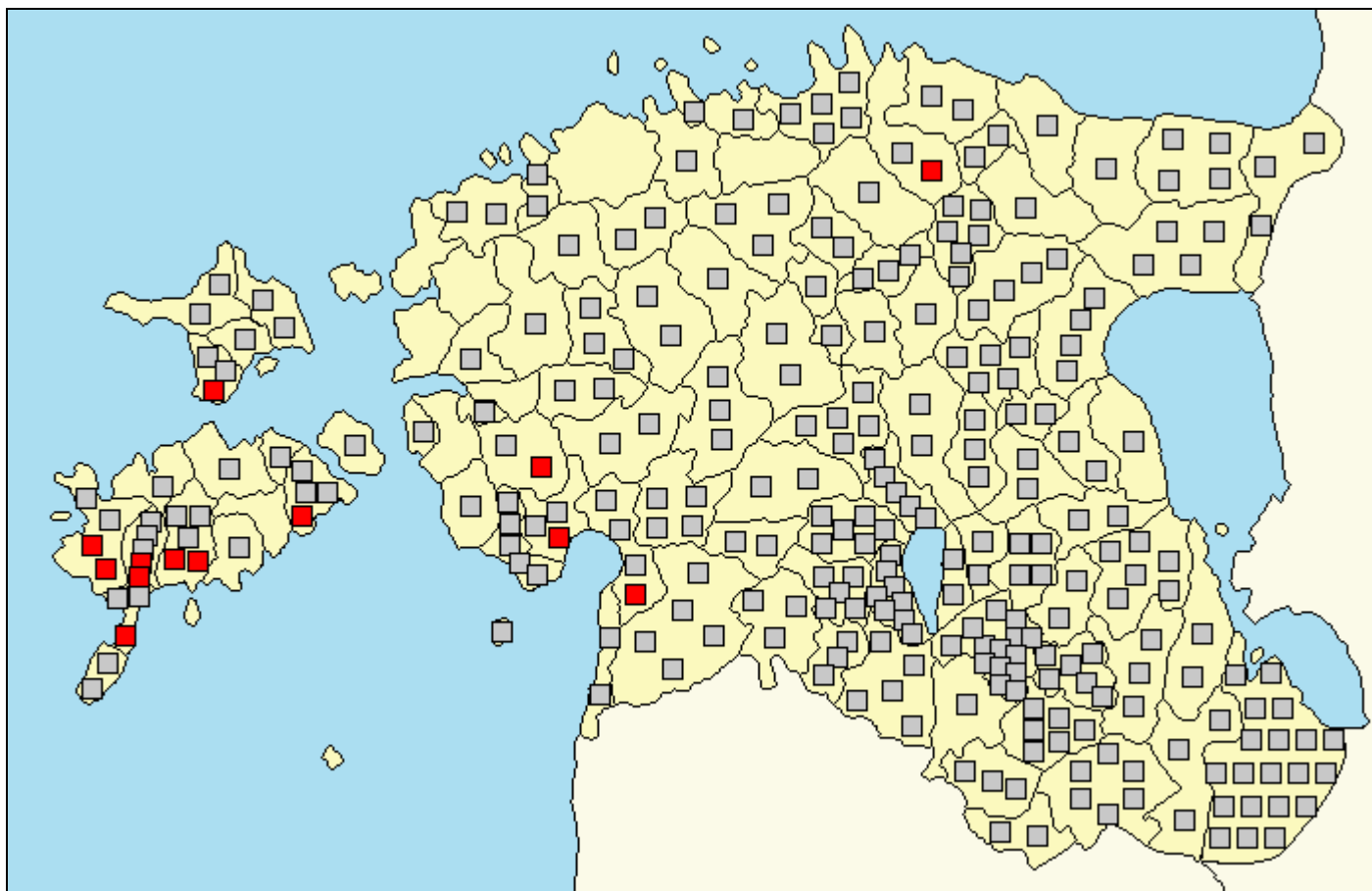
mu-mu-paarid varieeruvad väga lopsakalt:

mugula(d) 30 | **mugala(d)** 20 | **mugali** 10 | **mugulas** ~ **mukulas** 10 |
mugara(d) 5 | **mugusarv(õ)** 4 | **mugalsarv(e(ga))** 3 | **mugelsarv(iga)**
3 | **mugura(d)** 3 | **mukid** 3 | **mudala** 2 | **mugalased** 1 | **mugasarved** 1
| **mugijad** 1 | **muglatse** 1 | **mugola** 1 | **mugolased** 1 | **mugru** 1 | **mugul**
1 | **mugulase** 1 | **muguritse** 1 | **muhali** 1 | **muhari** 1 | **mukkis** 1 |
mungul 1 | **murave** 1 | **muugid** 1

VMS annab TaL, Võ murdesõna **mugal 'kõver' ja EES toob **mugul** lms-põhjalise häälikuliselt ajendatud tüvena ning alamsaksalaenulise sõna **mukk** 'kena'.**

Millised sellest variandireast tuleks neile taandada ja millised muud milled?

EM 2735.
Üks vaat, kahe sugune õlu?
– Muna
531 var.

EM 2735

■ – tekstid, kus auke ei mainita

■ – aukudega vormid

Aukudest rääkivad vormid Lääne-Eestist, pms saartelt, enamasti redupliktiivsed.

Domineeriv paar on pole punnikauku, pole vikiauku.

Vikk 'prunt' on lääne-eestiline sõna, EES-i järgi alamssaksa laen.

Kuid on veel mõned erandlikud paarid:

- **pole punniauku, pole junniauku** Ans
- **pole punniauku, pole runniauku** Pöi
- **ei ole punni- ega arssiauku** Aud

Sõna junn ei lase üheski oma VMS-i tähenduses ('jonn', 'kala', 'julk') sisuliselt seostada end muna-mõistatusega.

Sõna runn on samuti pms Saaremaa sõna, VMS annab ta kohta väga veidra seletuse 'ümar ese; koorega keedetud kartul'.

Sõna arss ei leidnud ma ühestki mulle kättesaadavast sõnastikust. Vist on siis mõistatuses tegu puhtkõlaliste keelemängudega.

Vrd ka soome: Yks tynnyri, kahtlai olutt täynnä, ei ol saumaa, ei raumaa, ei lukkuu eikä lukun läppee? Kananmuna – b Ulvila 1889 = Arvoitukset 187 (716B4)

EM 2165.

**Teeliba, maasuga, metsakukk, meresikk, ranna
valgepää vasikas?**

**– Regi, ägli, kägu, kala, vaht Muna
527 var.**

tee-:

Teeliba on pms regi. EES annab **liba** adjektiivina, viib ta tagasi lms tüvele **libe** ja seostab ka sõnaga **libu**. EM 2165 mitmes tekstis ongi ka **teelibe** ja **teelibu**.

Kuna eL 'tee' on **tii**, siis on pms Setus tehtud assonants **i**-liselt täiuslikuks: **tiitiba**. Kuid see tähendab siingi pms rege või atra, mis ei seostu sisuliselt **tiba** ühegi alltähendusega, ja **tiba** ei näi olevat üldse eL sõna.

Muid imelikke jätke:

teejuga (regi) Hlj | **teelida** (regi) Sim | **teeliga** (regi v lumi) Hii Plt Võn
| **teelima** (lumi) Vil | **teeluda** (regi) Koe Vän | **teeriba** (regi v trull) Hel
Rõu

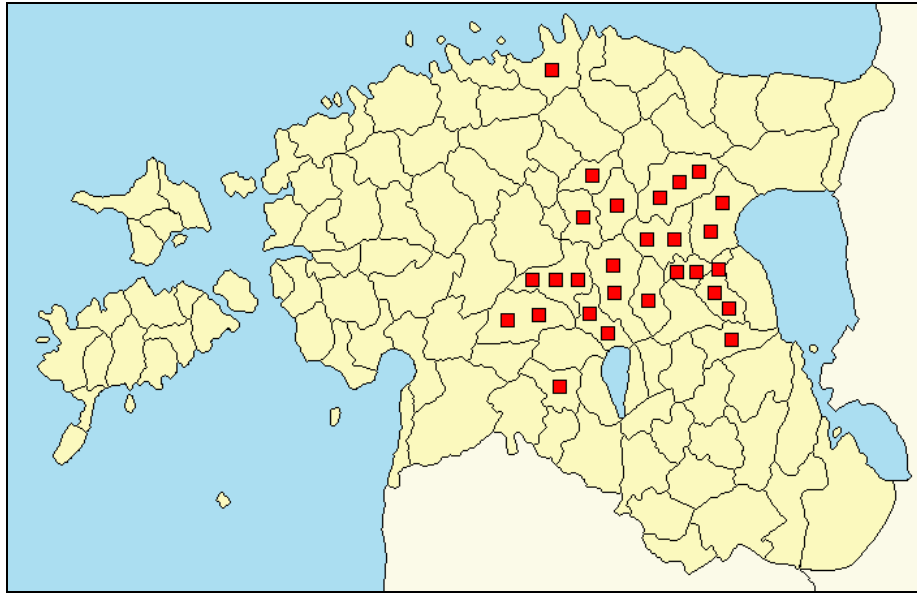
maa-:

läbivalt **-suga**

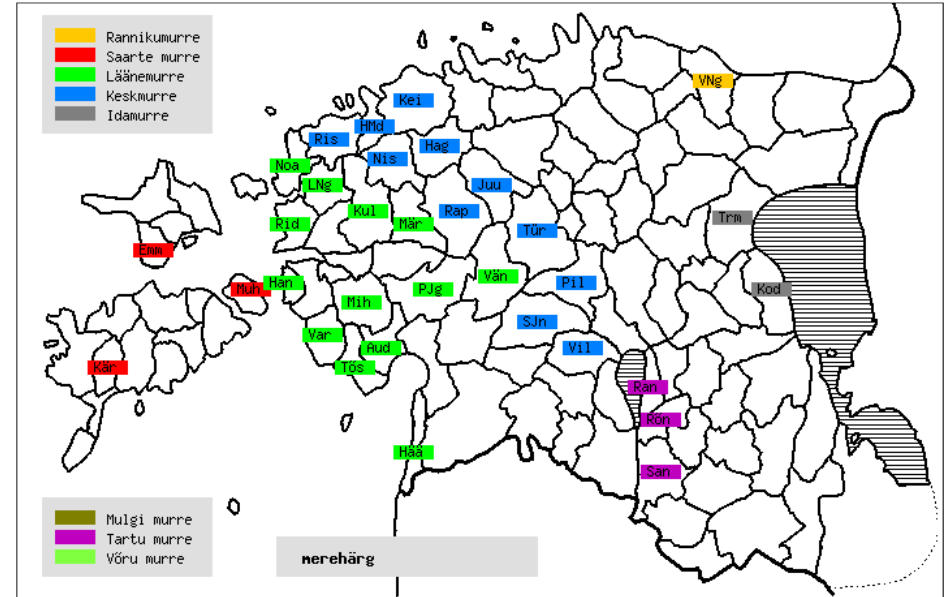
Erandina ka:

-kova (?) Lüg | **-kukk** (koer) Plv | **-rihä** (äke) Se

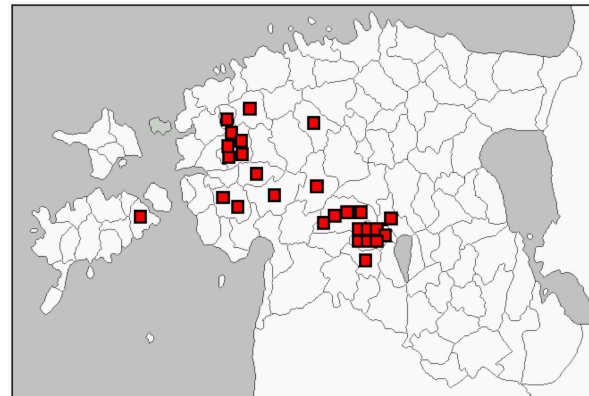
mere-:

EM 2165
merehürg

VMS
merehürg

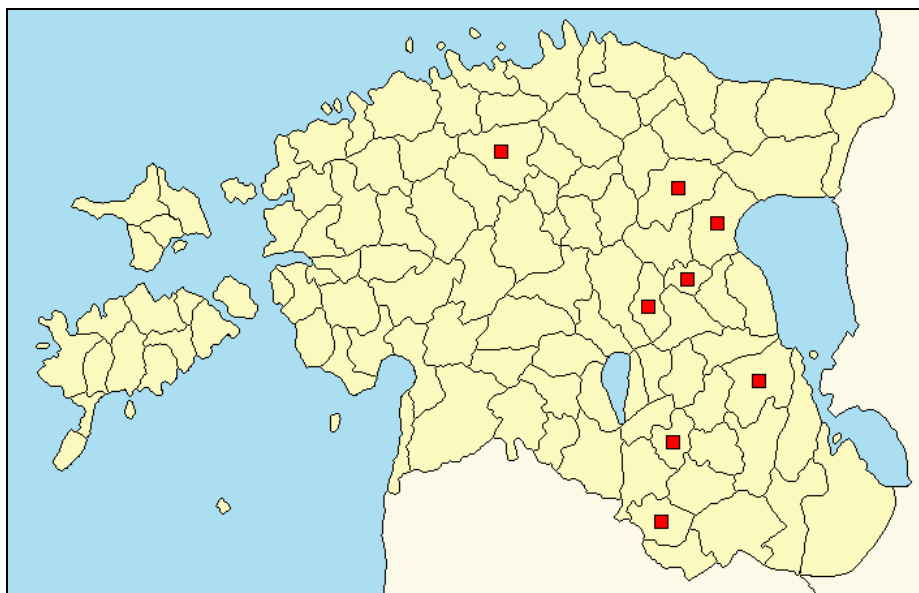

merehürg ~ merihürg eesti lepatriinusõnades

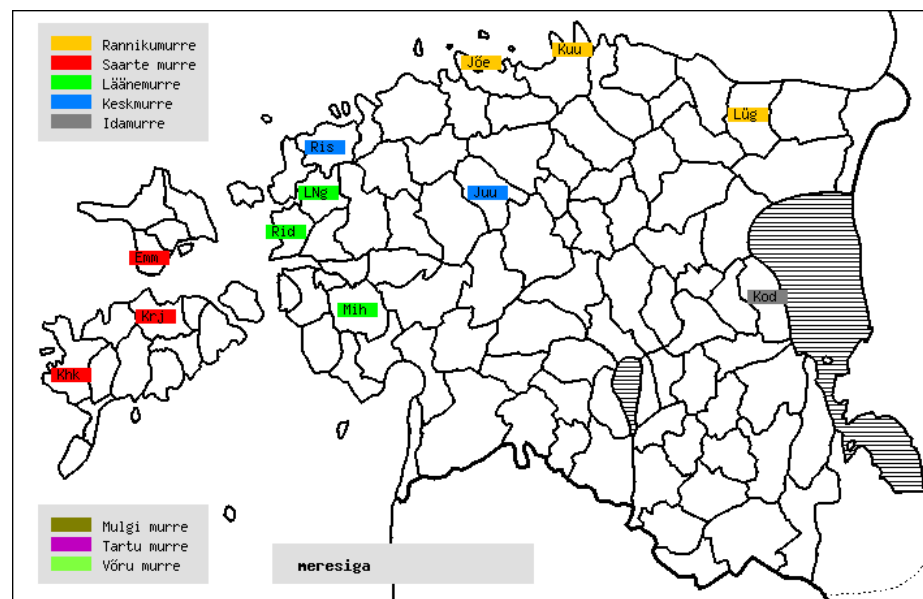
Merehärg on juba nagunii semantiliselt teisendatud: tähendab ka tavakeeles kala ja lepatriinut, vist ka hüüpi, ja fraseologismis **mees kui merehärg** ei tea, kumba või midagi muud (võrdluse arhiivitekstid enamasti Ida-Eestist).

EM 2165 tekstides on **merehärg** enamasti vähk, harva ka kala või laev. Leviala erineb radikaalselt murdesõna ja lepatriinunime omast.

Umbes sama jutt liitsõna **meresiga** kohta: tähendab keeles tuntud närilist, väidetavalt ka mingit kala, EM 2165 tekstides aga kala, laeva või vähki. Levilad murdekeeles ja mõistatuses väga erinevad:

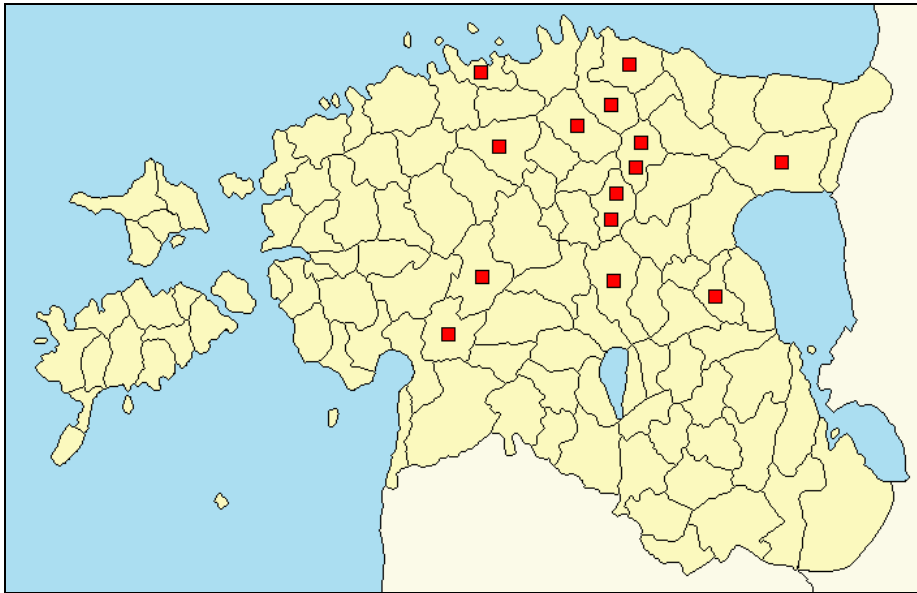

EM 2165
meresiga

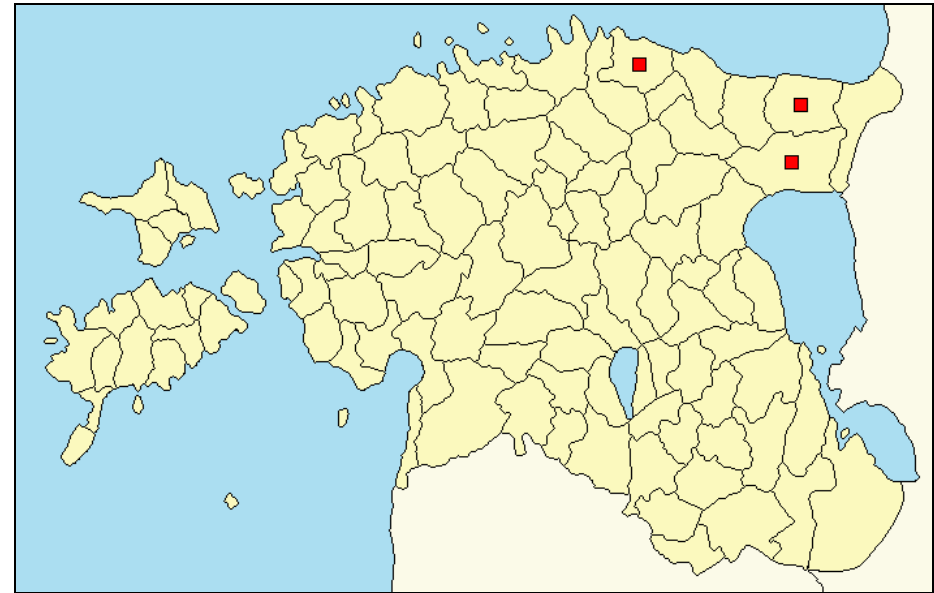

VMS
meresiga

merelukk on eP-lise levikuga, tähendab pms (mere)jääd või hüljest
merehiir on ranna-eestilise levikuga ja tähendab laeva või ka kagu
(!?)

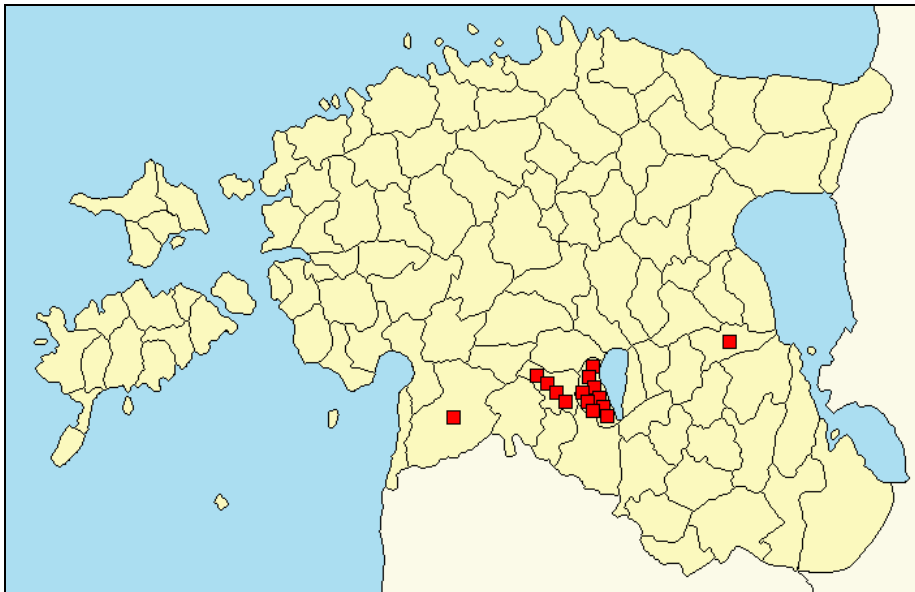
EM 2165
merelukk

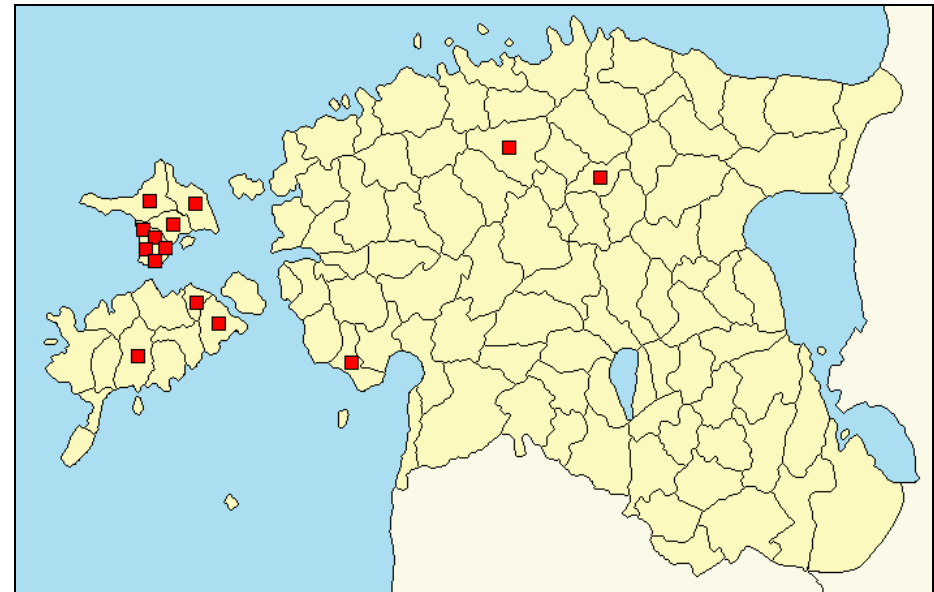
EM 2165
merehiir

meremikk (räim v silk) on pms mulgiline; kas see p.o pärisnime imitatsioon või midagi muud, on teadmata.

meretikk (paat v laev) on tuntud pms saartel.

EM 2165
meremikk

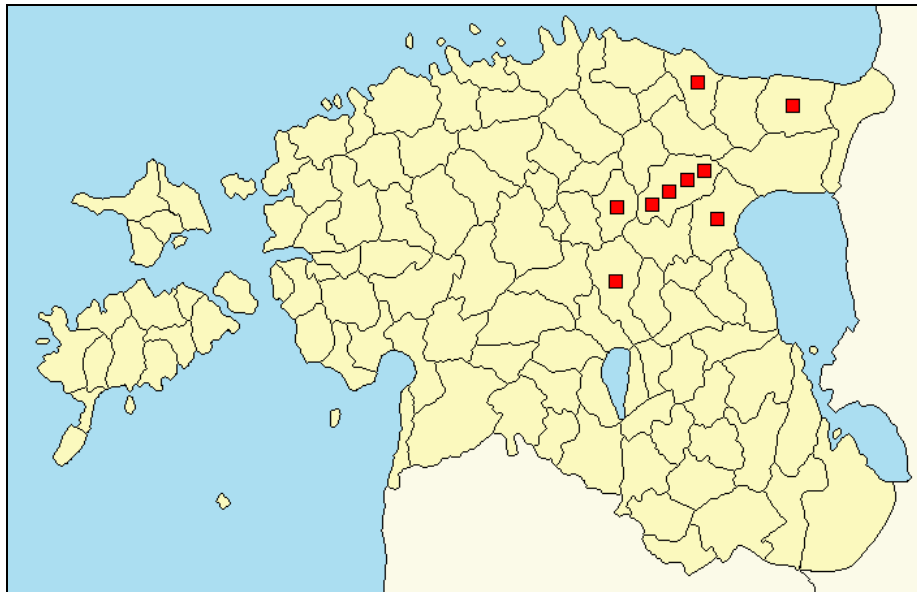
EM 2165
meretikk

merehelm (laev v päikesepaiste merel) on rannaeestiline (Amb, Hlj, Jõh)

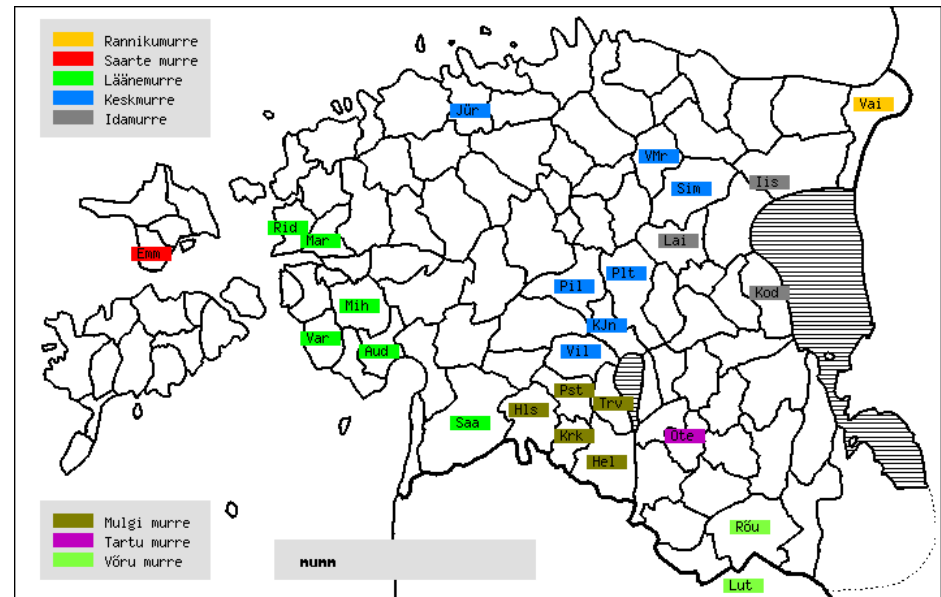
meretitt (hüljes) 3 Tõs

merenukk (laev v kordon v kirik) 3 Sa 1 JJn

meremumm on kirdepoolne ja tähendab pms vähki; (murde) sõna **mumm** tähendab kimalast, lastehirnutist v ümmargust asja v täppi, EES-i järgi häälikuliselt ajendatud lms tüvi.

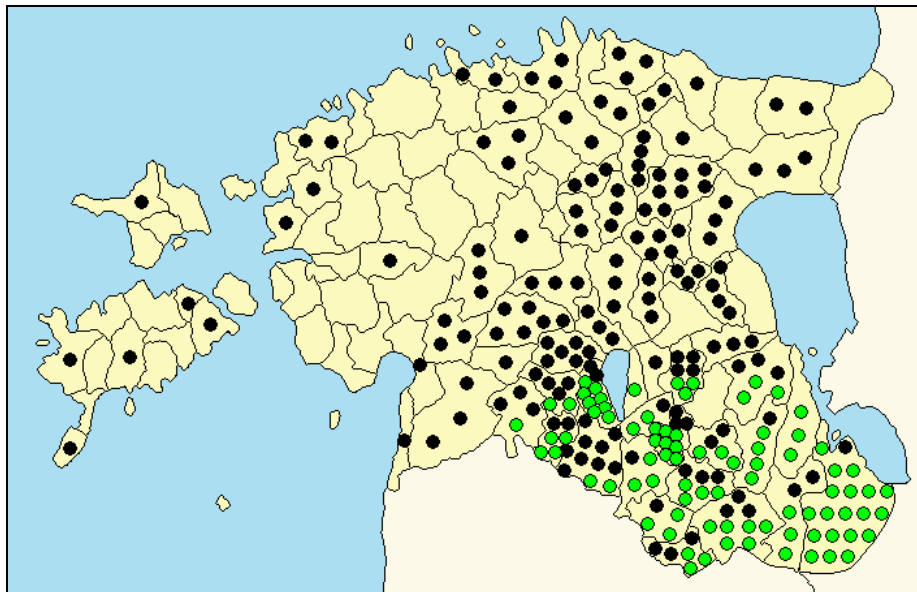
EM 2165
meremumm

VMS
mumm

metsa-:

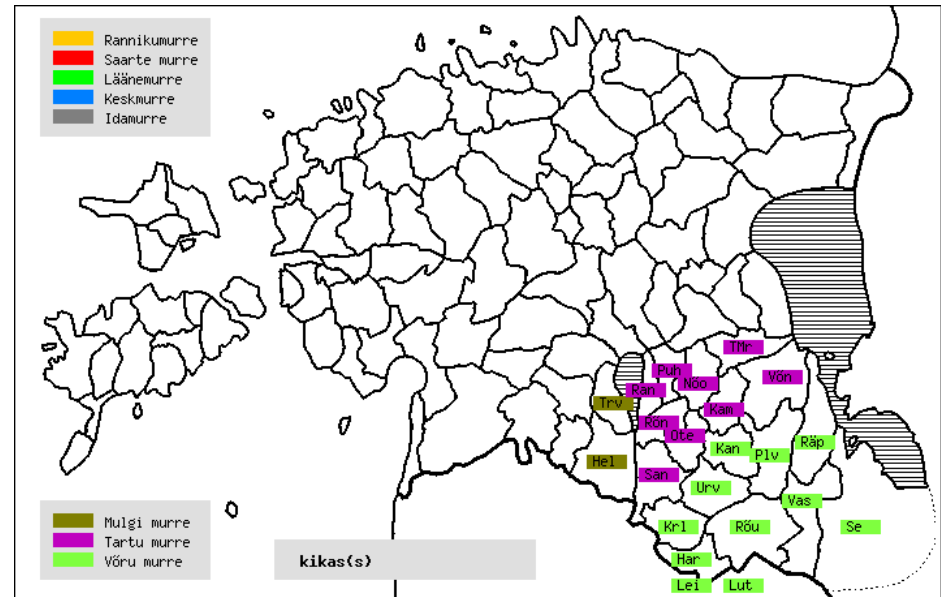
EM 2165 (**metsa-** ~ **mõtsa**)**kukk** tähendab enamasti kägu ja on levinud praktiliselt üle maa. Kas see **kukk** tähistab siis eP kujundkeeles kodulindu ja skematiseerima seda kenningit n-ö Aristotelese metafoorina: 'kukk kodus on sama, mis kägu metsas', eL tekstides aga objekti, mis VMS-i järgi on 'käbi, kupar' ja sisuliselt sobib justkui halvemini, või hoopis viidet käo häälitsustele? Sest asjaomane kodulind on eL-s igatahes **kikas**.

EM 2165

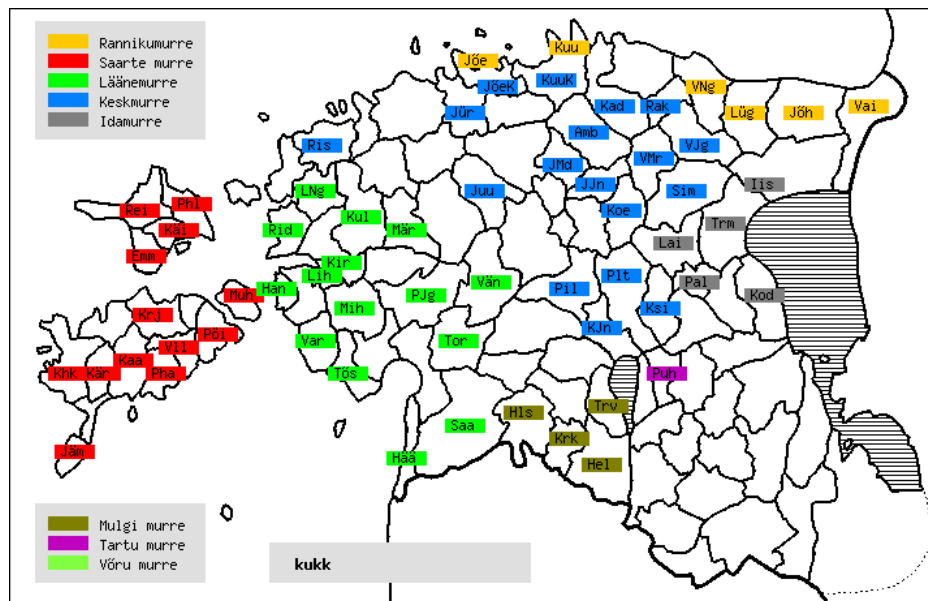
● – **metsakukk**

● – **mõtsakukk**

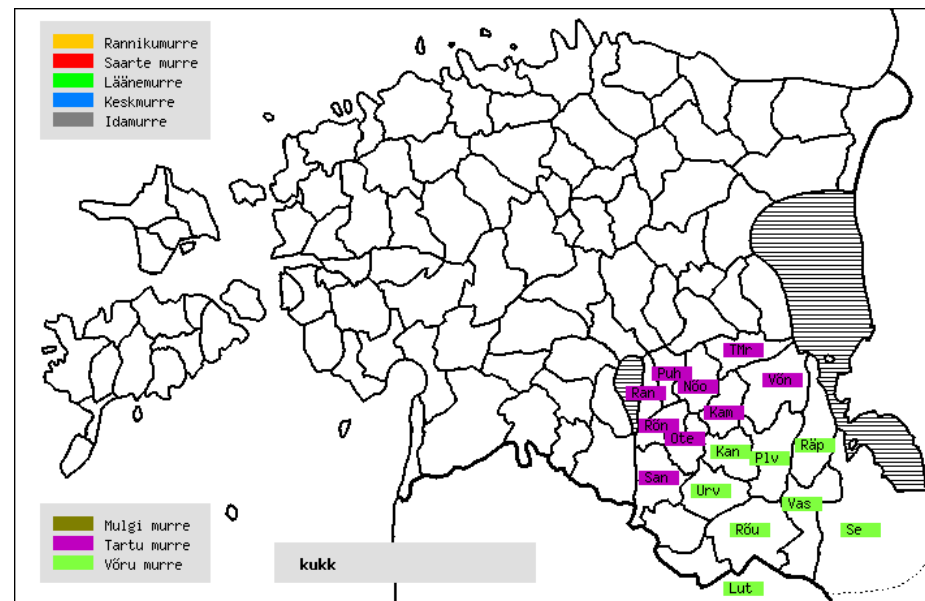

VMS

kikas(s) 'kukk'

VMS
kukk 'kodulind'

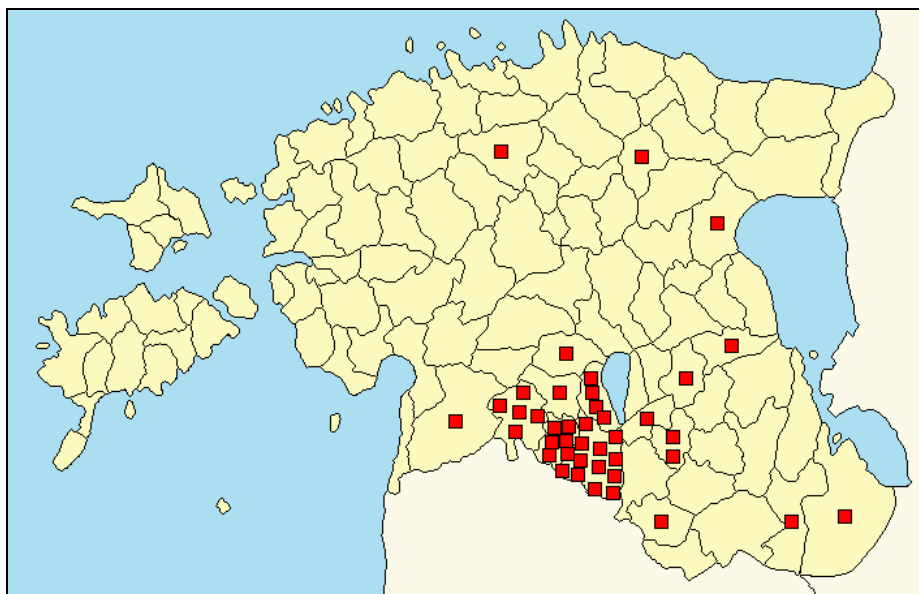

VMS
kukk 'käbi, kupar'

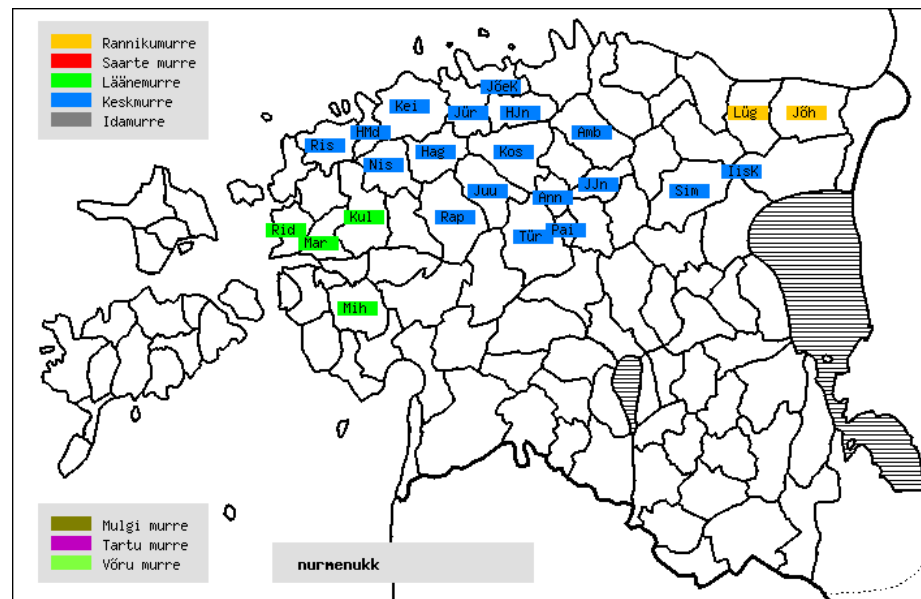
nurme-:

nurmenukk (naber, kuhi) – EM 2165 ja VMS levilad on täiesti erinevad!;

nukk, -u on EES-i järgi etümoloogiliselt segane (vanarootsi? alamsaksa?)

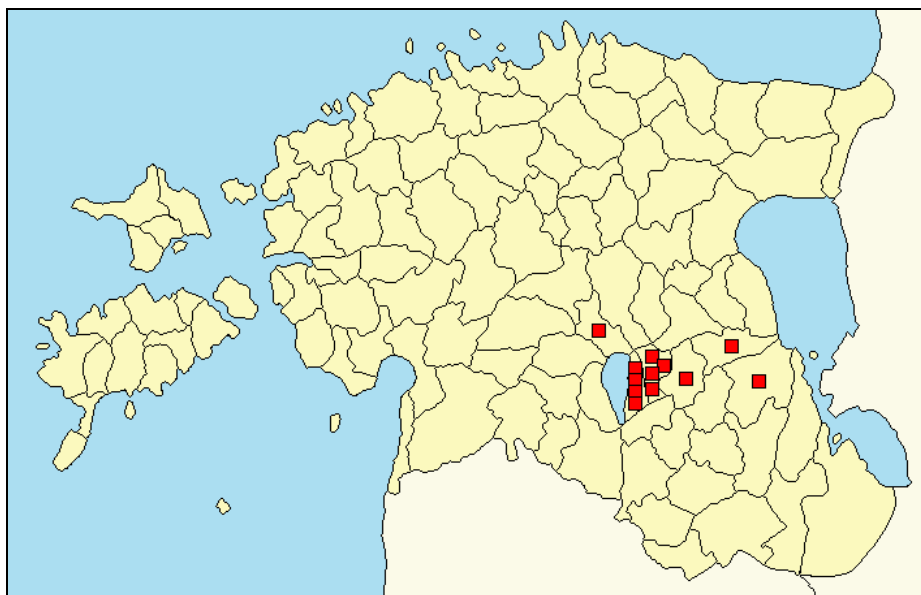
EM 2165
nurmenukk

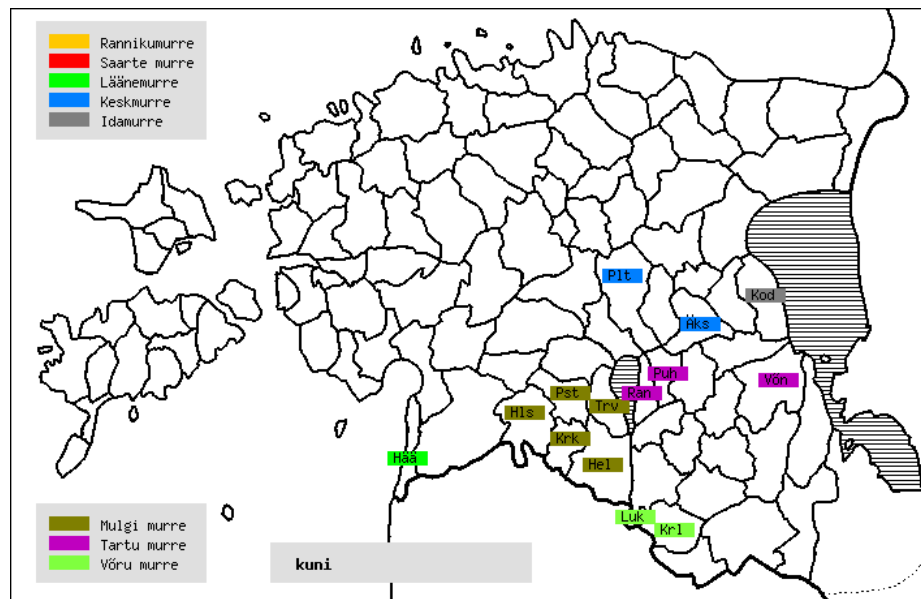
VMS
nurmenukk

Semantilis-leksikaalselt ebamäärast aineksest on ka EM 2165 koera tähendavate kenningite järelkomponentides, kus esikomponendiks on pms õue või ussaia, harvem ka usse, õue, kodu:

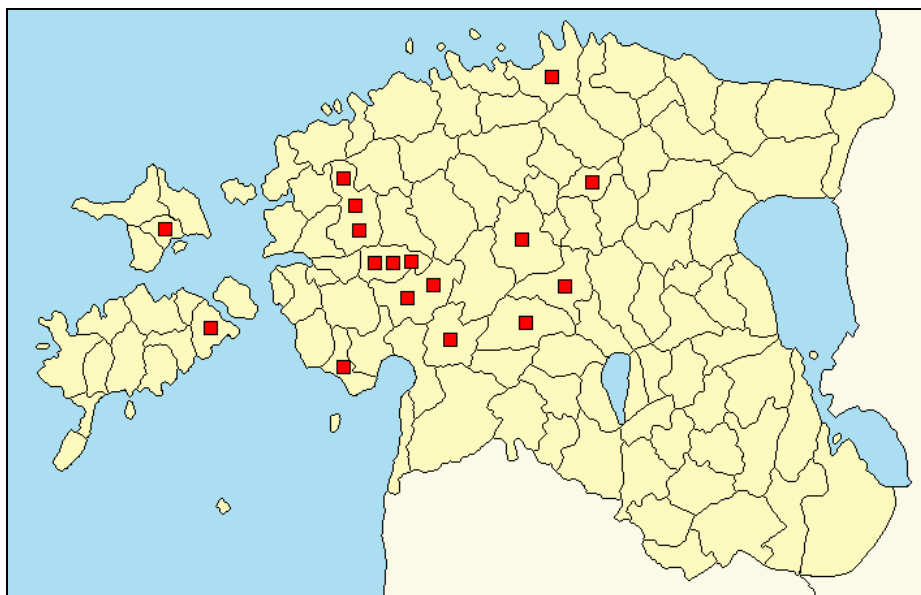
- **helk** 2 SJn
- **hilp** Vil
- **hõlk** Vän
- **kell** Vig Phl
- **kenks** Äks
- **kolk** Jõh Rid Mih Vän 2 Lai
- **kõlk** Pil
- **kuni** 12 Peipsi ja Võrtsjärve vaheliselt alalt
- **oda** Hlj SJn Trm
- **telg** 18 Lääne- ja Kesk-Eestist
- **tell(ed)** Vän SJn
- **teng** Vil
- **(ussõ ~ ussaia (hanna) tõlk** Võn 2 Plv
- **tõlk** 4 pms Mulgist SJn LNg
- **tõlp** 6 pms Ta VIP ümber Emajõe, LNg
- **tönn** Tor
- **tulp** 4 Hlj Rak Vil Nõo

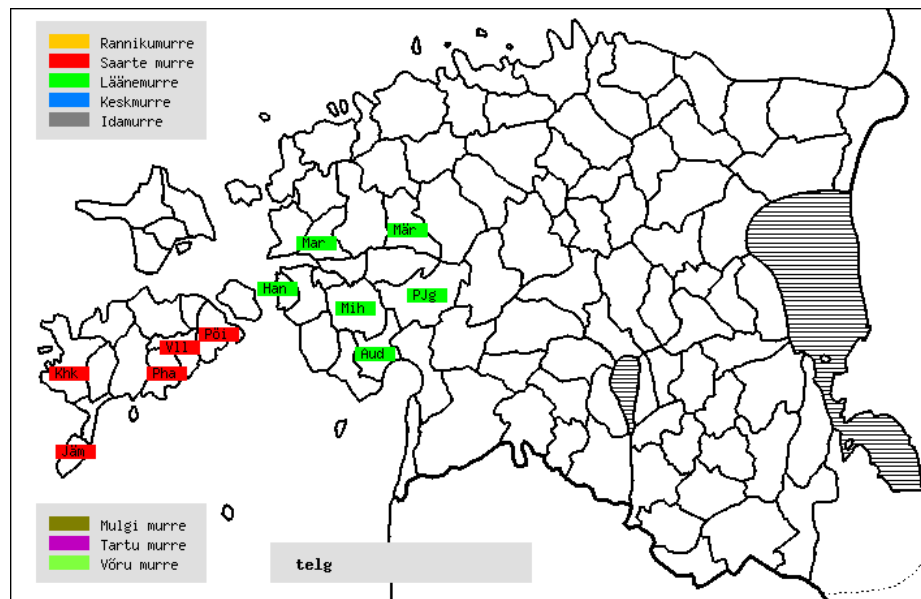
EM 2165
(ussaia) kuni

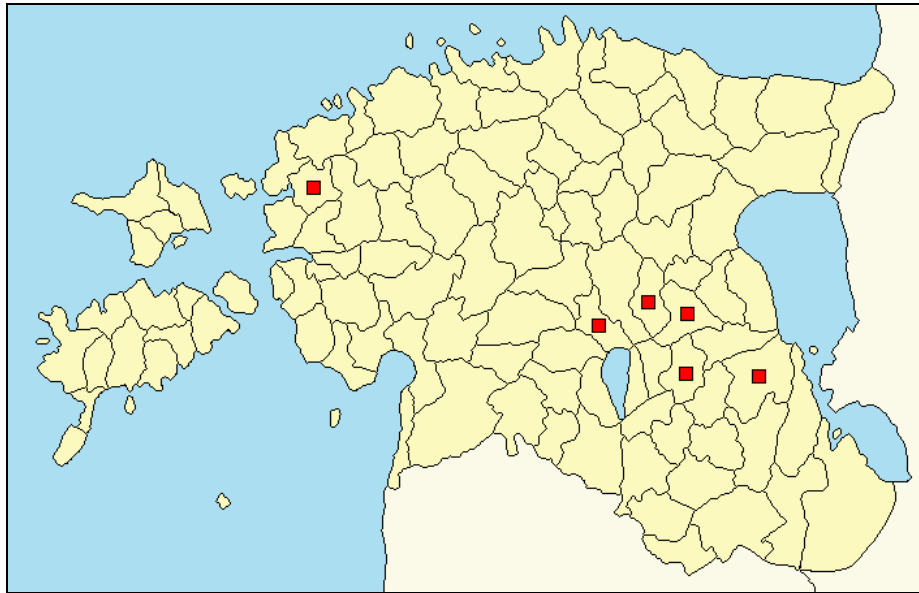
VMS
kuni 'ümmargune ese'

EM 2165
(õue) telg

VMS
telg 'tõlkjas' ???

EM 2165
(õue ~ ussaia hanna)tölp

?
Homonüümseid jm alltähendusi liiga palju,
ükski ei näi sobivat

VMS
tölp

Soome ja vadja vastetes on samuti valdav riimiline parallelism:

Soome:

Maan suka, veen hako? Hara – j Rääkkylä 1884 = Arvoitukset 161 (523)

Veden lipu, maan tihku? Vene – k Ylihärmä ja Kauhava 1890 =

Arvoitukset 227 (1027A3)

Tien tihku, meren vihku, Saksan sauvan nummen koukku? Ankkuri joka lasketaan mereen – a Naantali 1919 = Arvoitukset 227 (1027A4)

Tien tipo, veden lipo, metsän nirvan narvan kukka? Ruuhi – c

Pyhäjärvi Ul. 1904 = Arvoitukset 227 (1027A5)

Meren ukko, metsän kukko, linna valkeepää vasikka? Laiva, heinkuhja, kirkko – Mägiste I 125 (10)

Vadja:

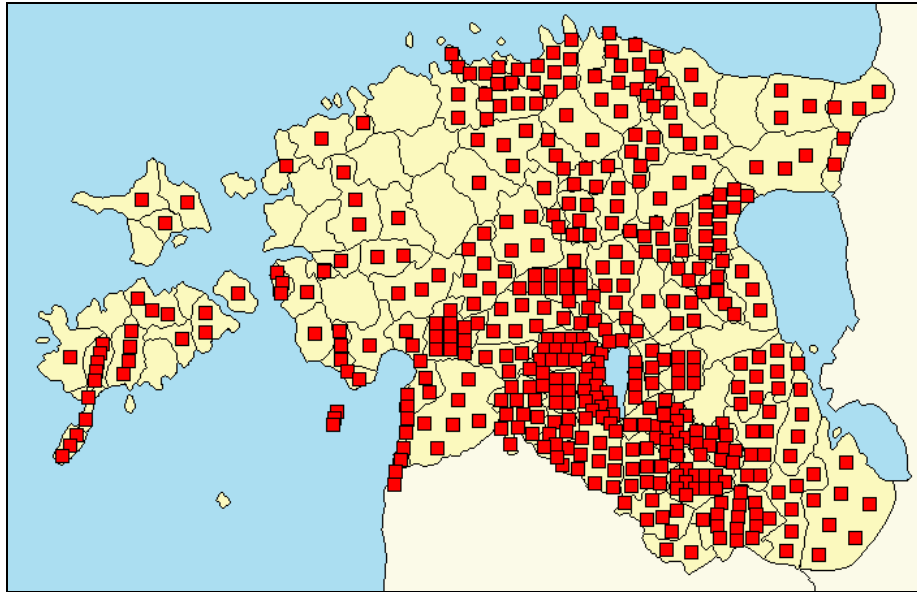
Mereennukka, metsää kukkõ, lidnaa valkaapää vazikk? Aluz, kuhja, tšerikko – Ariste 18 (4)

EM 2275.

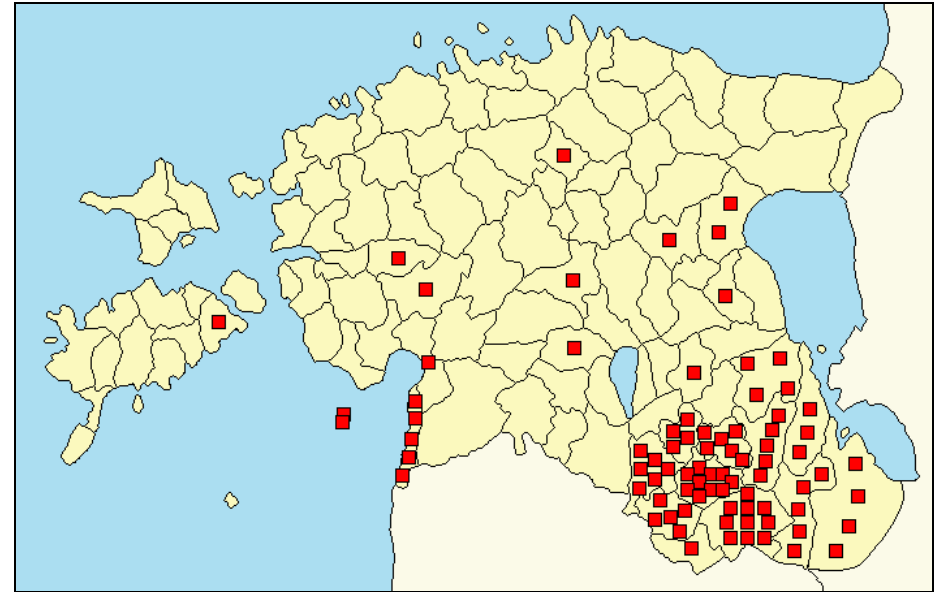
**Tuhat-tuhat, sada-sada
lähvad niinest silda mööda raudse linna?**

**– Herved kallatakse sõelast patta
462 var.**

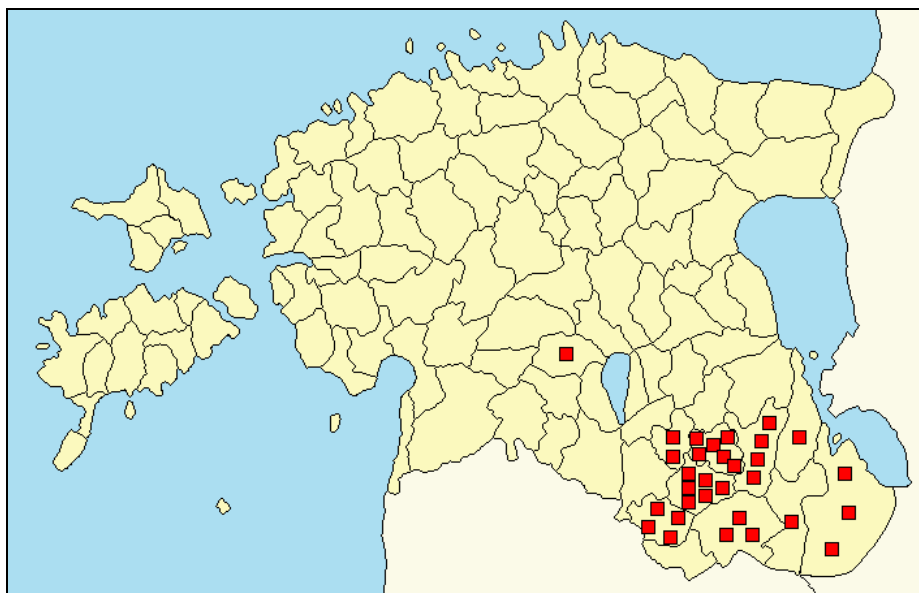
On pms eL redaktsioon(id), kus herved patta minnes teevad pms kir- ja tir-algulisi reduplikatiivseid hääli.

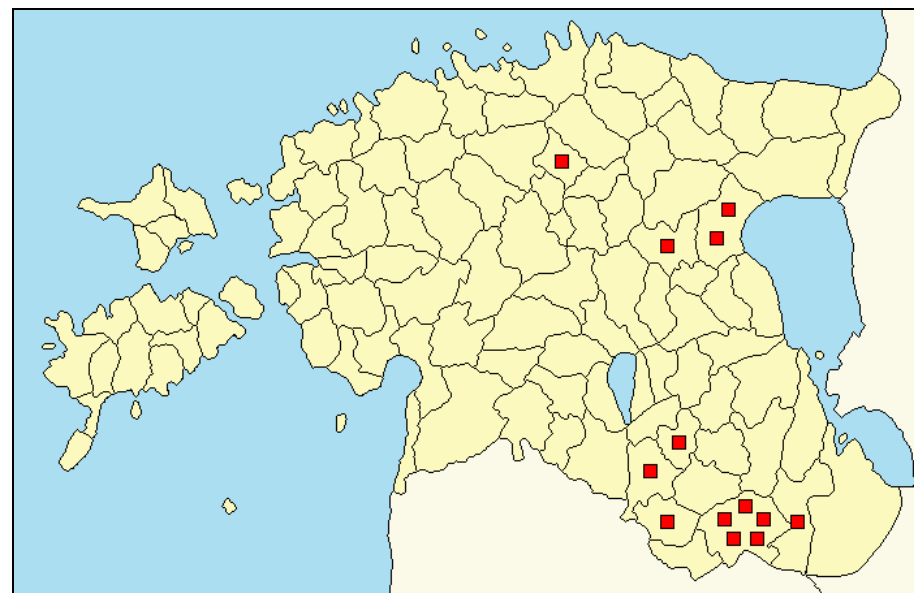
EM 2275
tervik

EM 2275
herved teevad hääli

EM 2275
tirr-tirr ~ tirr-tõrr ~ tirr-tarr tiid pite ~
müüdä

EM 2275
tirinal-tärinal ~ tirinaga-tärinaga

tir-algulised paarid on veel:

tirises ja tõrises 2 Võn Röp | **tirisõs, tarisõs** Röp | **tirinale-tarinale** Võn
 | **tirinal-tõrinal** Hää

kir-kär-algulised paarid:

kirinad-kärinad Pöi Hää | **kirinal-kärinal** Hää | **kirinaga-kärinaga** Rõu |
kirises (ja) kärises Plv Vas

kir-kõr-algulised paarid:

kirinad-kõrinad ~ **kirinäd-kõrinad** 4 Pä | **kirinal ja kõrin**al Pil | **kirradi-**
kõrradi Nõo

Muid k-alliteratiivseid paare:

kilnad-kolinad Vig | **kilinal ja kolinal** Hää | **kolinal ja mürinal** Ote |
kiiksas, kaaksas MMg

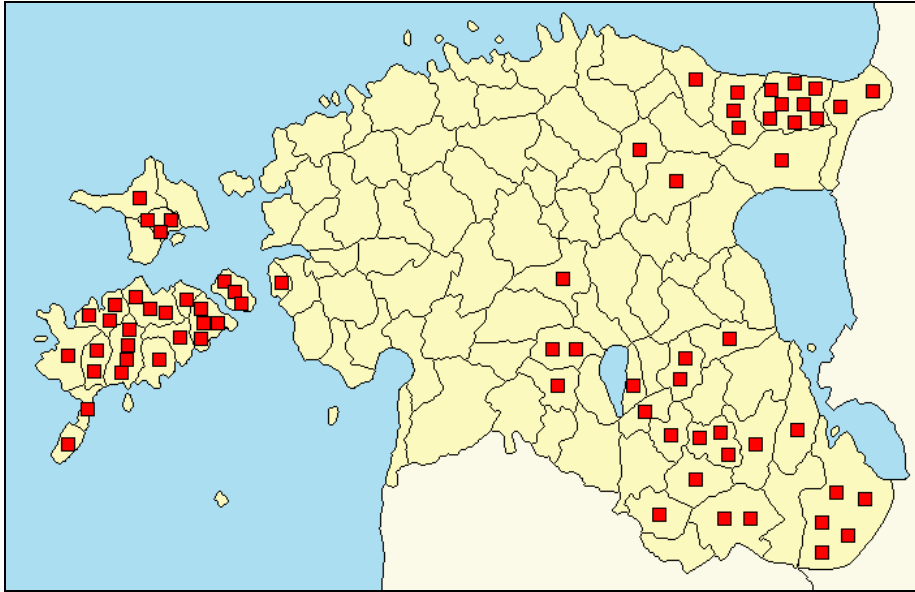
rigisevad-ragisevad PJg

Ube-herneid endid on kujutatud ka reduplikatiivsete olendite või esemetena:

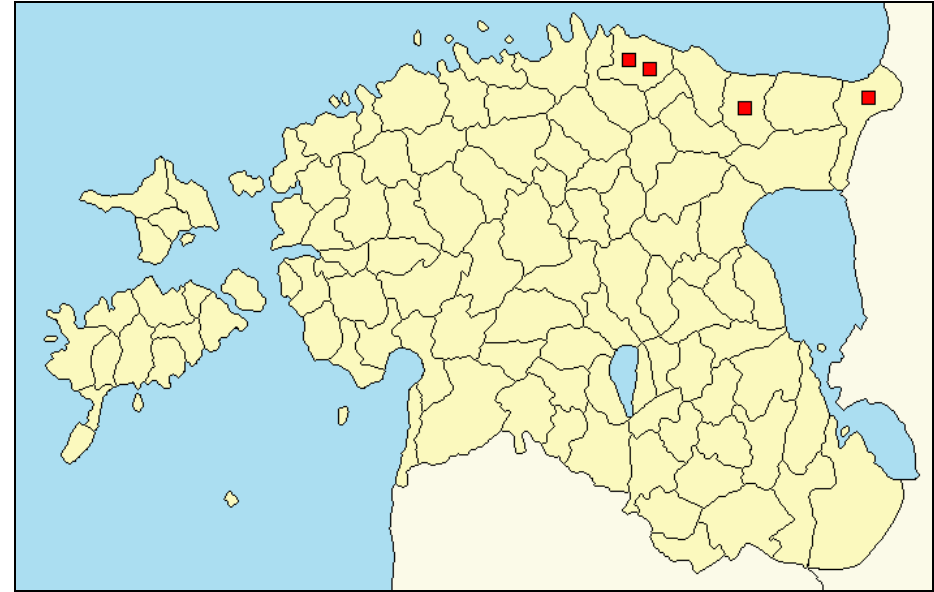
herjukese-harjukese Nõo v. Ote | **kirinupud-karinupud** Käi | **kullekese-**
kallekese Võn | **pimbulased-pambulased** Vai | **riitsiku-raatsiku** Hel

Neid on korraks kutsutud ka kvaasi-pärisnimedega:

Tiris Tõrissega läävä ravvatsehe liina Võn

Tüveühend **kiri** + **kari** eesti mõistatustes

pimbulane eesti mõistatustes

Ka VMS annab kirjed:

pimbulased pl "<pisikesed loomad Lüg

pambulaine "väikesekasvuline Vai

pumbulaine "väike inimene Vai

Tüveühend **kiri** + **kari** on eesti mõistatuste allikmaterjalis tervikuna huvitava perifeerse esinemusega.

Pimbulane näib olevat eesti mõistatustes rannaeestiline sõna.

Naaberrahvastelt saame tuua paralleele soome, isuri ja eriti läti laaliatest.

Soome:

- **Kirjavaa karjaa** ajetaan niinistä siltaa myöden malmiseen linnaan? Papuja vieritetään pataan – d Loppi 1906 = Arvoitukset 137 (340A1a)
- **Kirjava karja** meni yli puisen sillan malmiseen linnaan, malmisesta linnasta puiseen purtiloon, puisesta purtilosta nahkaiseen **turtiloon?** Pavut jotka perataan. Ja kun ennen vanhaan oli puisia lautasia niin ne olivat puinen silta ja pata malminen linna ja lautanen on puinen purtilo ja vatsa on nahkainen turtilo – a Naantali 1919 = Arvoitukset 137 (340A2)
- **Kilisten, kalisten kirjavaa karjaa** ajetaan rautaiseen koskeen **juomaan?** Herneitä kaadetaan pataan – b Loimaa 1891 = Arvoitukset 137 (340A4)
- **Tir tir** tinasta myötä, petäjäistä kuorta myötä savisee linnaa? Kattilaa (= pataa) nostetaa puulla kiukaan sisään – s Soikkola 1891

Isuri:

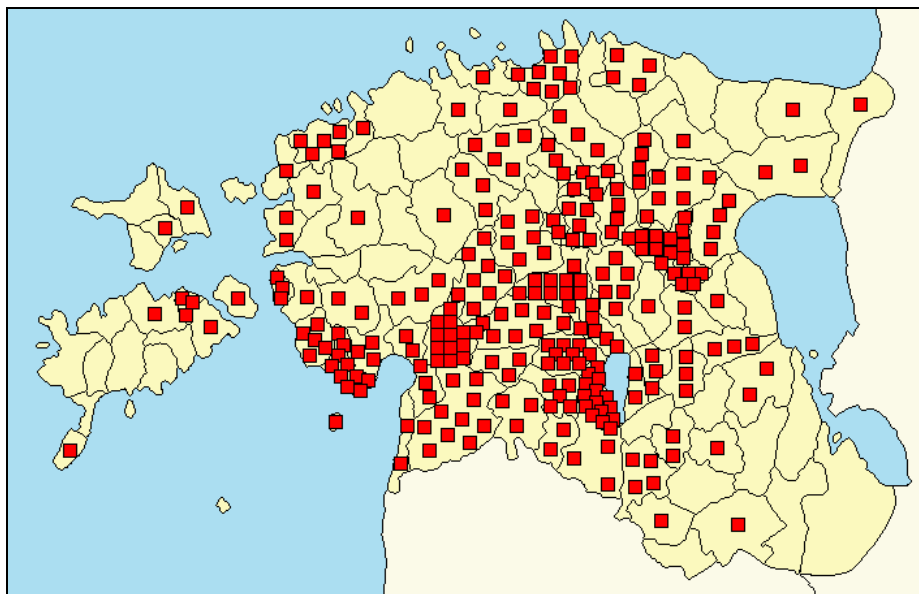
- **Tir, tir** tinais müüd, pedäjäist koord müüd savisse linna? Leipä lavvam pääl valjaiteta, kiukass panna – A 9350 (9)

Lāti:

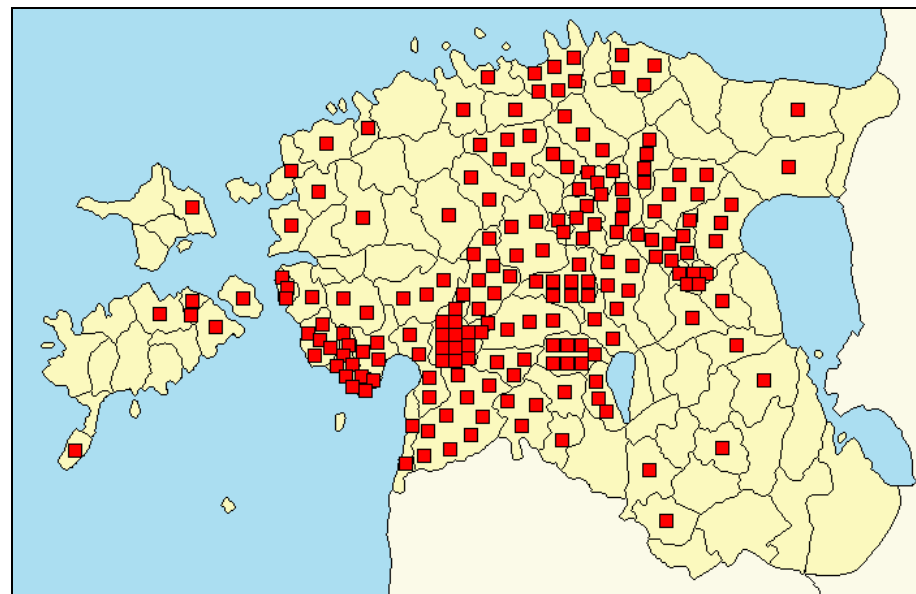
- **Dupu dupu, rību rību** pa liepas tiltu vara pilī? Pupas, katlā (v. podā) berot [**Dupu dupu, riibu riibu, mööda pärnast silda vasklossi?** Oad, katlasse või potti puistates] – Ancelāne 222 (2451)
- **Zvirguliši, zvarguliši** sabira zelta silītē? Pupas, katlā (v. podā) berot [**Zvirgulisi, zvargulisi** [krõbinal, krabinal] **jooksid kuldmodellikesse?** Oad, katlasse või potti puistates] – Ancelāne 222 (2452)
- **Tirkšēdami, tarkšēdami** sabrauc dzelzs pilsētā? Zirņus ber katlā (podā), zirņi katlā (podā) [**Tirisedes tōrisedes sōidavad kokku raudlinna?** Herneid puistatakse katlasse (patta), herved katlas (pajas)] – Ancelāne 319 (3702c)
- **Skanejās, dārdējās** no liepājas dzelzavā? No liepu vācelītes zirņus ber dzelzs katlā [**Helisedes, tārisedes pārnapuisest raudsesse?** Pārnanīnest nōust puistatakse herneid raudkatlasse] – Ancelāne 319 (3703)

EM 1793.
Põrsas jookseb, põnn tõuseb?
– Värten
458 var.

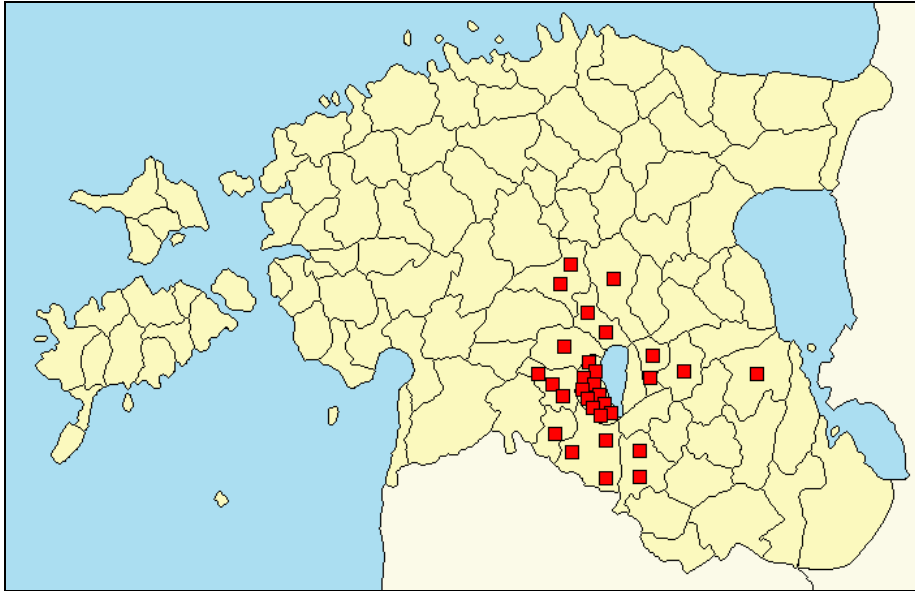
Probleemne sõna on siin **põnn**. VMS-i järgi on see ülemaaliselt tuntud. EES-is tood häälikuliselt ajendatud sõnana, mis taandub häälikuliselt ajendatud lms tüvele **punn**.

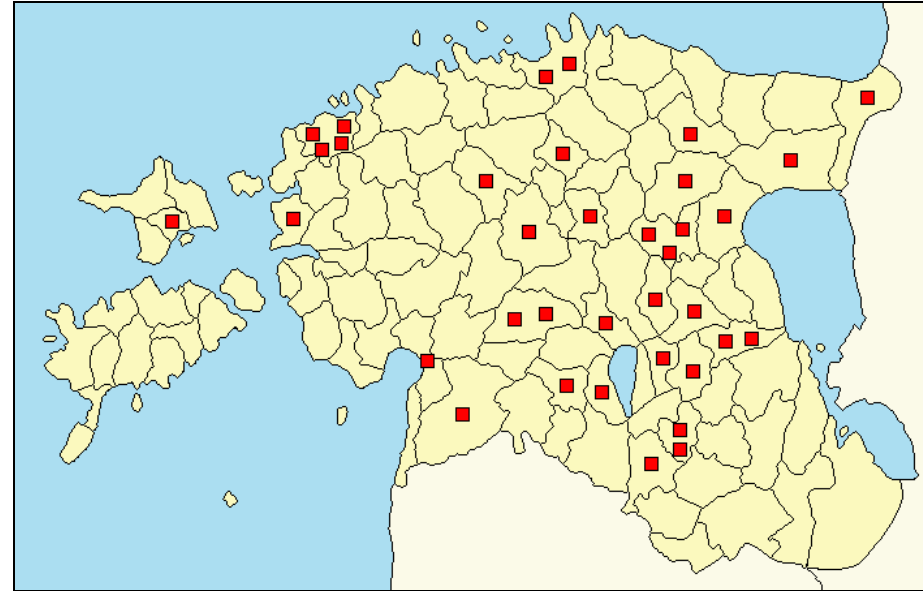
EM 1793
põrsa-redaktsioon tervikuna

EM 1793
põrsas + **põnn**

EM 1793
põrsas + põnnike

EM 1793
põnni(kese) p-algulised jm substituuudid

põnni(kese) substituuutide valik näitab, et tekstis teab midagi tõusma või kasvama ja on vaja säilitada **p**-alliteratsiooni. Tõusvat või kasvavat objekti ennast võib tähistada suvaliste kvaasi- või pärisõnadega:

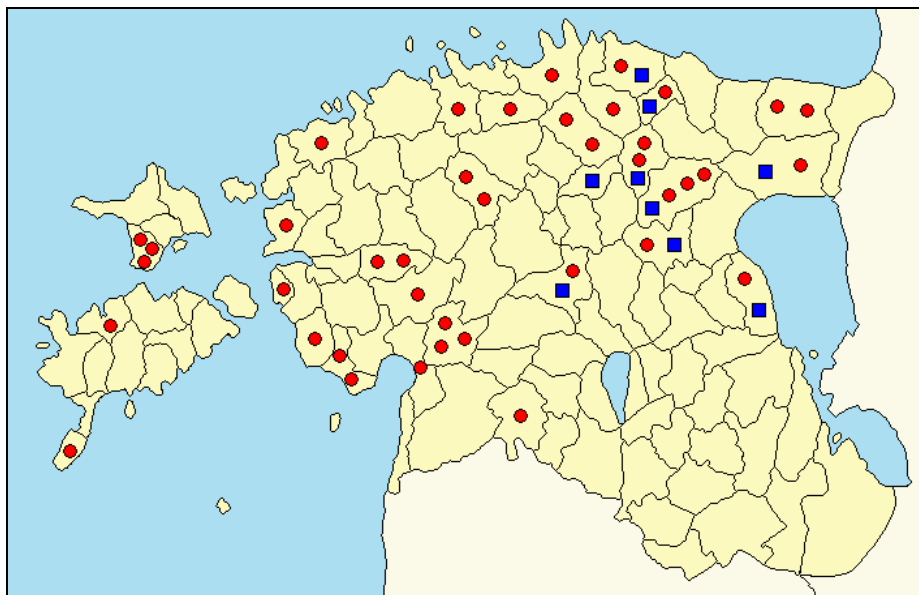
paun Vi Kuu Tür | **poiss** Prn | **punn** 9 (JMd? Kuu 3 Ris 2 Lai Trm Puh) |
põis 7 (Sim Pee Saa Pst Äks Ksi TMr) | **põmm** 2 SJn | **põnt** Rid Käi | **põrin**
 Ris | **põrn** VJg Tln Vlg | **põu** Iis

EM 1960.
Siidiniidi kera, seitse auku sees?
– Pea
455 var.

Siin jääb siid enamasti siidiks ja niit niidiks, kratülistlikud tiidiriiditused on erandlikud:

- **siidilindi kerä(kene)** Võn Plv
- **siidi-liidi kerä(kene)** Trv 3 Se
- **siidi-riidi keräkene** Se

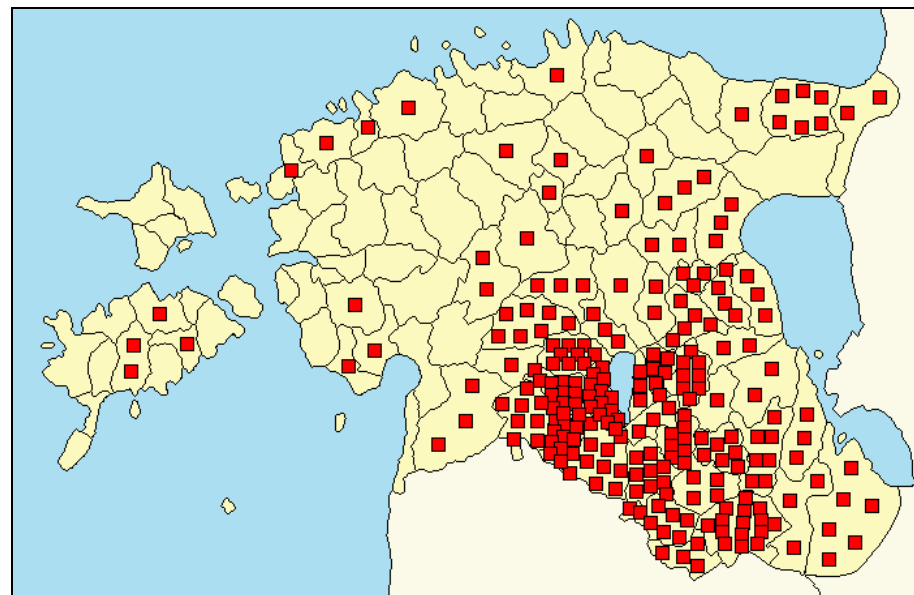
Kuid eP tekstides on **siidikera** tüüpiliselt üks, eL tekstides on tüüpiliselt **siidiniidi kera(ke)**

EM 1960

● – **siidikera, seitse auku** ~ **siidikeral seitse auku**

■ – **seitse auku siidikeral** ~ **keras**

EM 1960

■ – **siidiniidi kera(ke)**

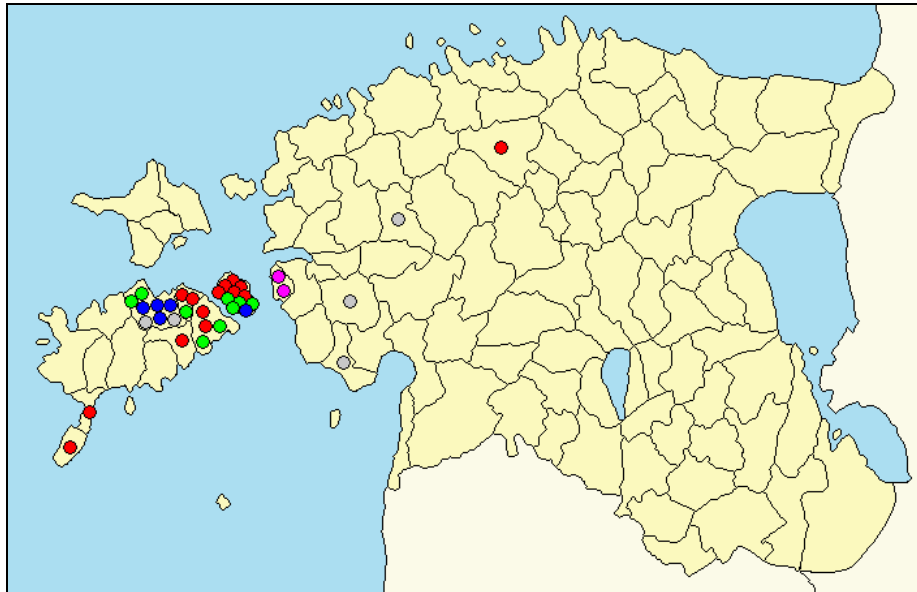
EM 2305.

Tõsta reit ja tõsta teist, pane karvane vahele?

– Hobuse rakendamine

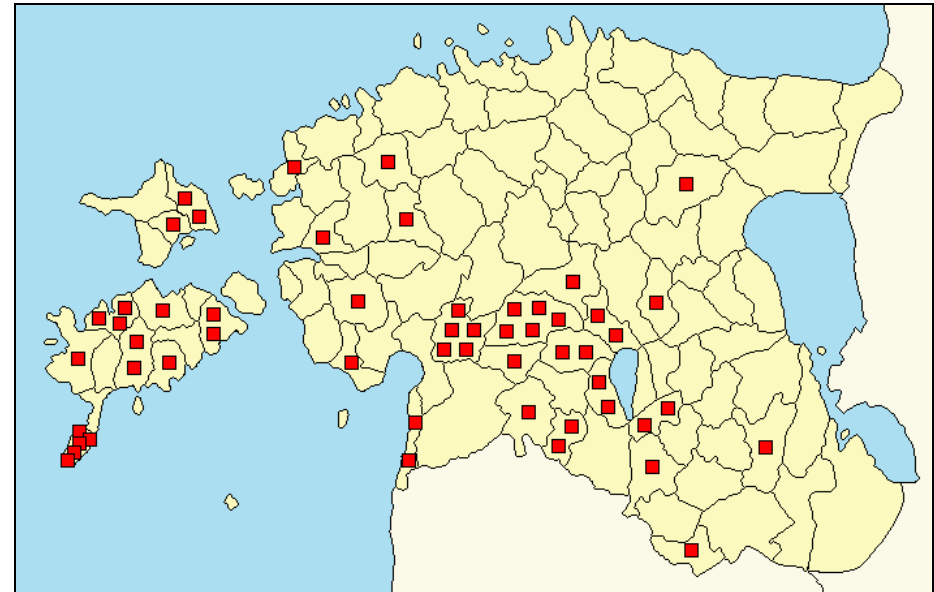
434 var.

Alliteratsiooni sunnil on Saaremaa ja Lääne-Eesti tekstides **karvase** või **karusega** seostatud verbides märgata ilmset semantilist hägu:

EM 2305

- - kihuta
- - kahuta
- - kanguta
- - karguta
- - kahma ~ kannuta ~ karata ~ keeruta ~ kupelda

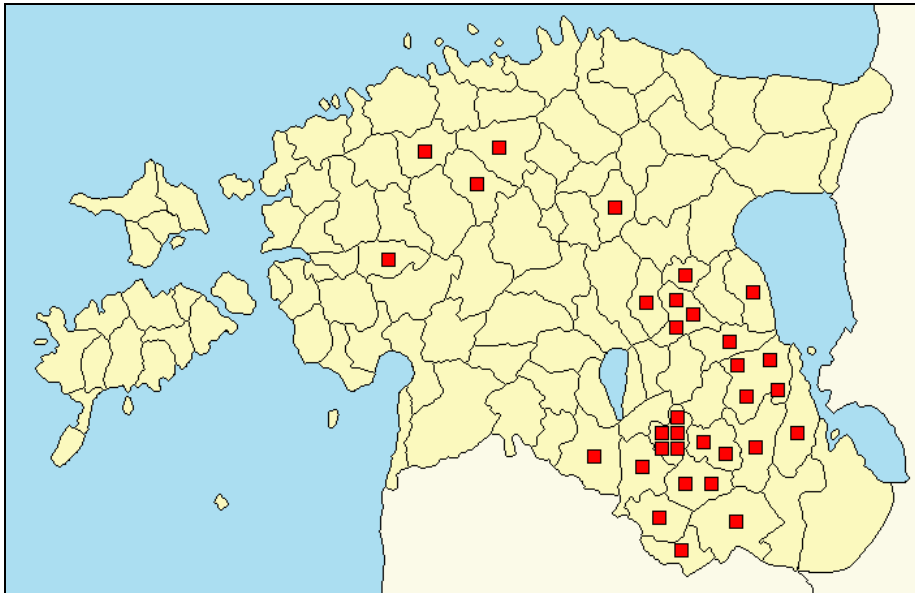

EM 2305

aja ~ tõmba ~ ... harud ~ hargid laiali

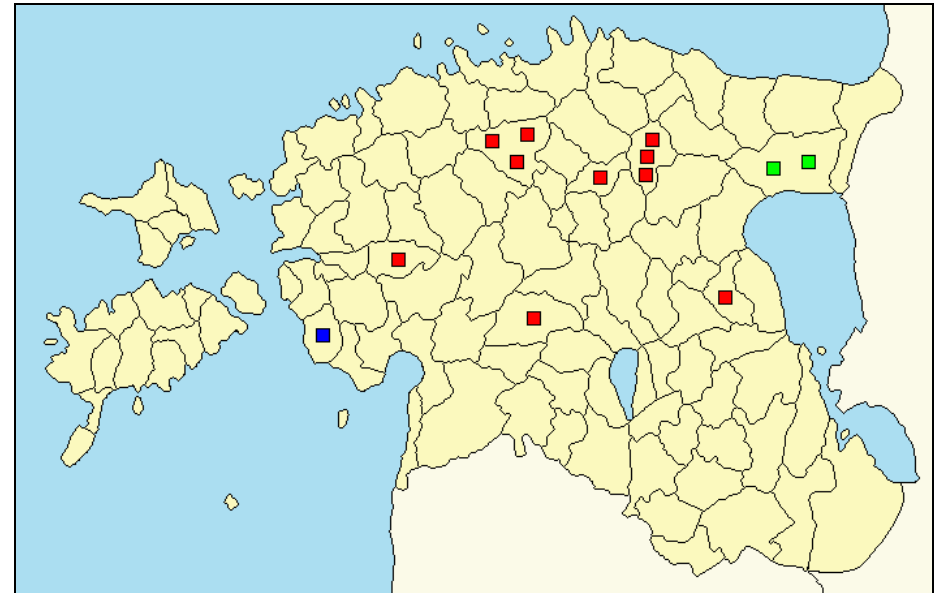
Vahelepandav objekt on enamasti substantiveeritud **karvane** või **karune**, kuid võib olla tähistatud ka grammatilise substantiiviga.

Vahelepandavad objektid võivad tähendada nt vorsti:

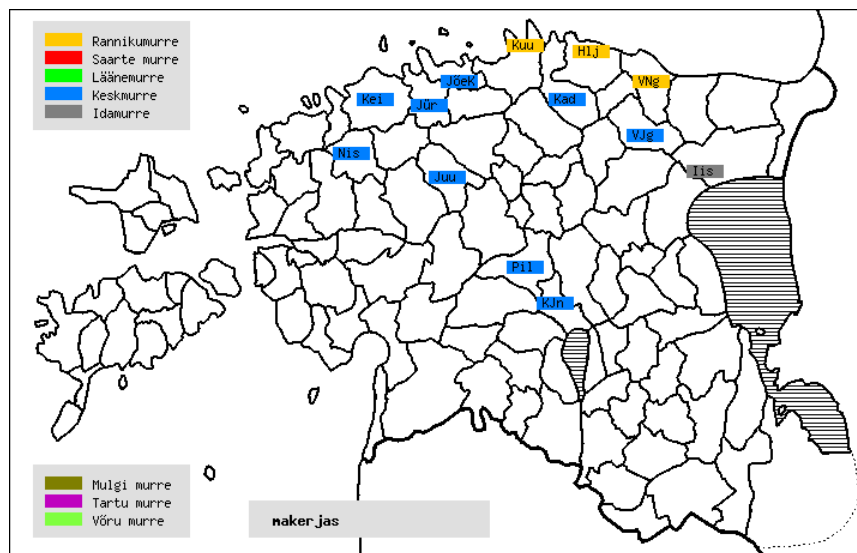
EM 2305

viska ~ pane ~ pista vorsti vahele

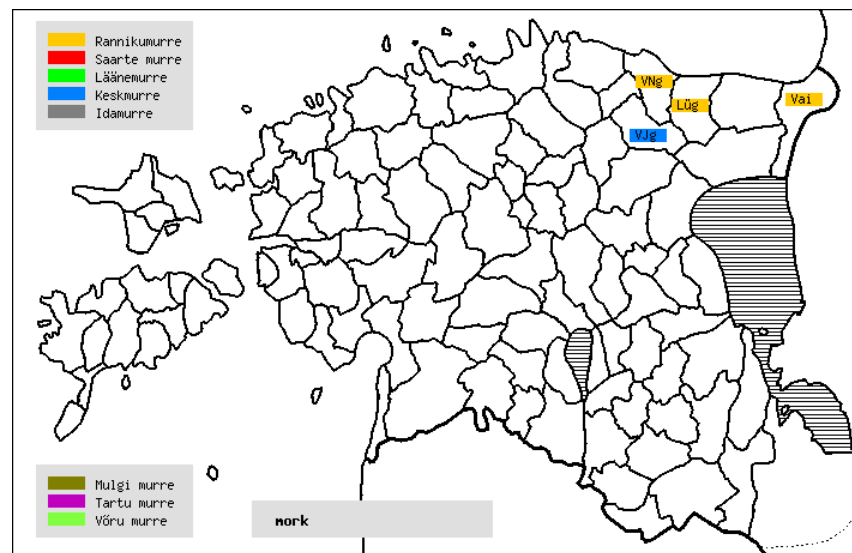

EM 2305

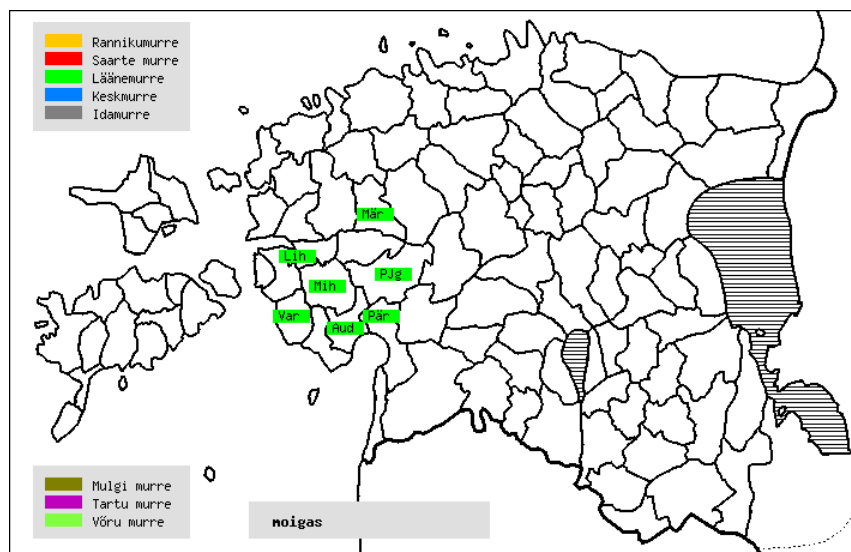
- - makerjas
- - mork ~ mort
- - moigas

VMS
makerjas

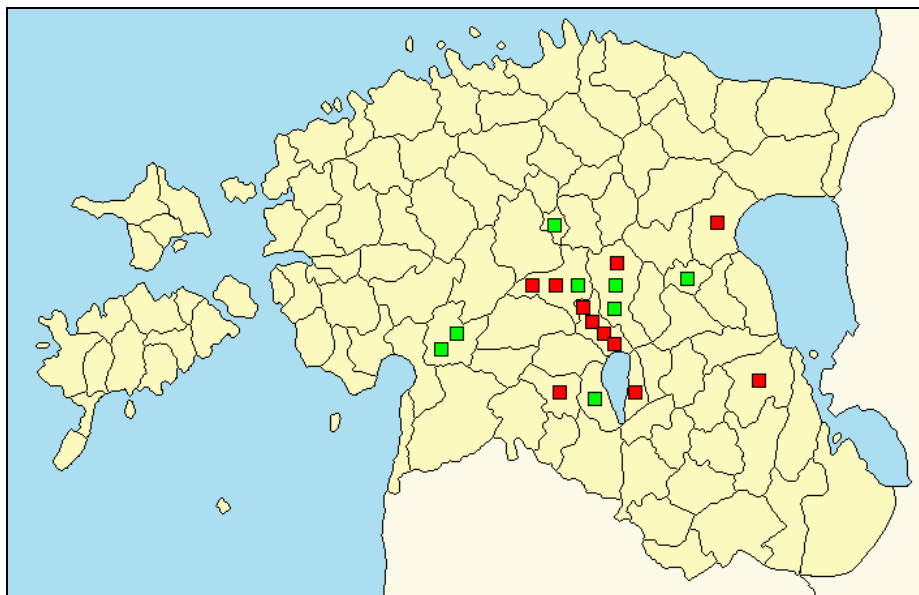

VMS
mork

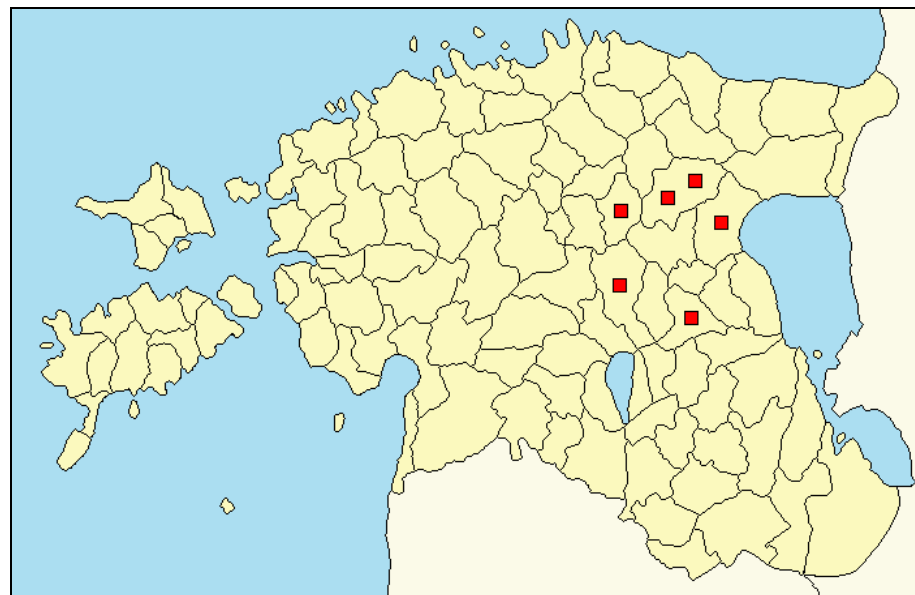
VMS
moigas

Näiteid **to-to-** ja **vi-vi-**alliteratsioonidest:

EM 2305

- – **topi tompu**
- – **topi tohlu** (Plt) ~ **tolli** (Pal) ~ **toltsu** (Plt) ~ **torka** (Trv) ~ **tulpa** (Tor) ~ **turpa** (Tor) ~ **tõmma tõrtsu** (Pil) ~ **pane topp** (Pai)

EM 2305

- – **viska** ~ **pane viilakas** (Koe Plt) ~ **viilus** (Äks) ~ **vilgats** (Sim) ~ **vilask** (Sim) ~ **viskab väsmaka** (Trm) ~ **vahele**

Vahelepandav objekt võib olla veel
(karvane) pätsak(as) ~ pa(nt)sak(as) ~ patakas
karvakera ~ karune kurat
karvanass ~ karune nui
jpm.

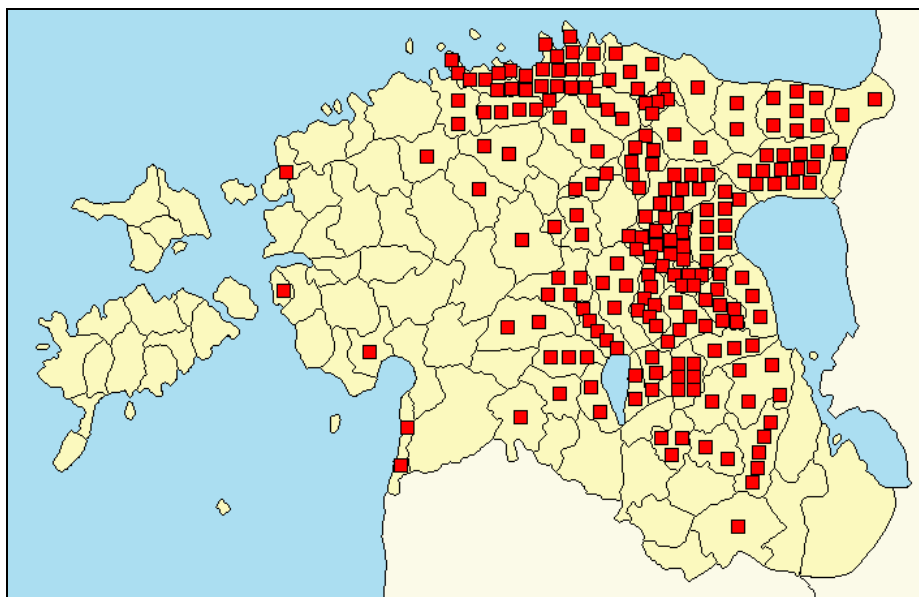
EM 2267.

**Tuhat turki, sada särki,
läheb põllule, perse paljas?**

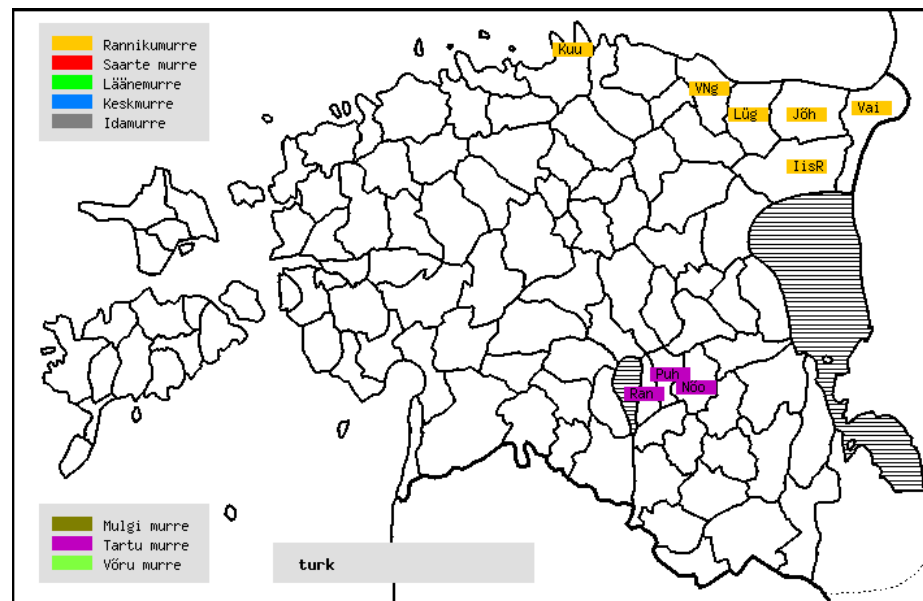
– Kana

403 var.

Mõistatuste juures tõuseb alataasa küsimus, kas ja kui võrd sobib kasutada folklooritekste murdekeele materjalina.
EM 2267 **turk** on nt tohutult laiemal levikualal kui murdesõna **turk** '(vana) kasukas' VMS-i andmetel:

EM 2267
turk

VMS
turk '(vana) kasukas'

Paar **turki** + **särki** katab u 56% selle mõistatuse rahvaehtsaist üleskirjutustest.

Kuid **turki** võib varieeruda vähemalt 15 muu **t**-algulise verbiga, mis on ebamääraselt põhjaeestilised ja mille hulgast on raske eristada sisuliselt "normaalseid", sisult häguseid, kuid puhtkeeleliselt "tegelikke" ning meelega või kogemata tekkinud laaliaid:

	EM 2267	VMS all- tähendusi
torki	9	3
torpi	1	3
torti	1	2
törki	1	1
törki	6	5
tulki	1	1
tulpi	10	2?
turti	1	-
tutti	12	2
tuuli	1	?
tuusti	1	1
tuuvi	1	-
tössi	1	1
tükki	5	2
türki	18	5

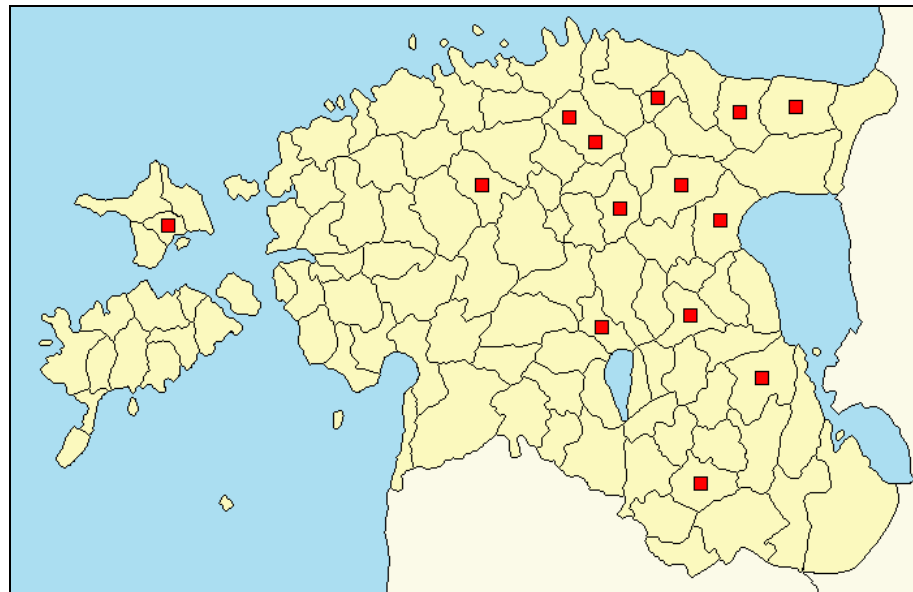
Ning veel:

orki | körti | märki

Ka sajale võib särki asemel järgneda teisi häälikukombinatsioone, kuid märksa vähem:

sada sakki Vän | **sada salki** Trm | **sada salpi** Tor | **sada sarki** Urv | **sada sarpi** Urv | **sada sätsi** Sim

Lisaks jagab see mõistus sibula-mõistatusega reduplikatiivi **lipp lipi peal, lapp lapi peal, mis on siin hõredalt idaeestilise ilmega:**

EM 2267

**Lipp lipi peal, lapp lapi peal, läheb põllule,
perse paljas jts**

Naaberrahvastel:

Soome:

- **Tuhatturkkinen, satasarkkinen, pellolle männöö, perse näkky?**
Kana – j Kontiolahti 1895 = Arvoitukset 230 (1050A1)
- **Tuhat turkkii, sata särkkii, pellol männöö, pers näkky?** **Kana** –
Kallivere = Virtaranta IV 118 (16)
- **Lippu lipun päällä, lappi lapin päällä, pellolle menee, p. paljas?**
Kanan pyrstö tuulessa – Tt, 1859

Karjala:

- **Tuhat turkki, sada sarkki, pellol menöy perz avvoi?** **Kana tuules** –
Kujola 85

Vadja:

- **Tuhatta turkkia, sata paikkaa, põllolõõ meeb, a perze näüb?** **Se on kana** – Ariste 29 (20)

Isuri:

- **Sata särkkiä, tuhat turkkia, pellol männöö, takaant paistaa?** **Kana**
– Ariste 29 (20)

EM 973.

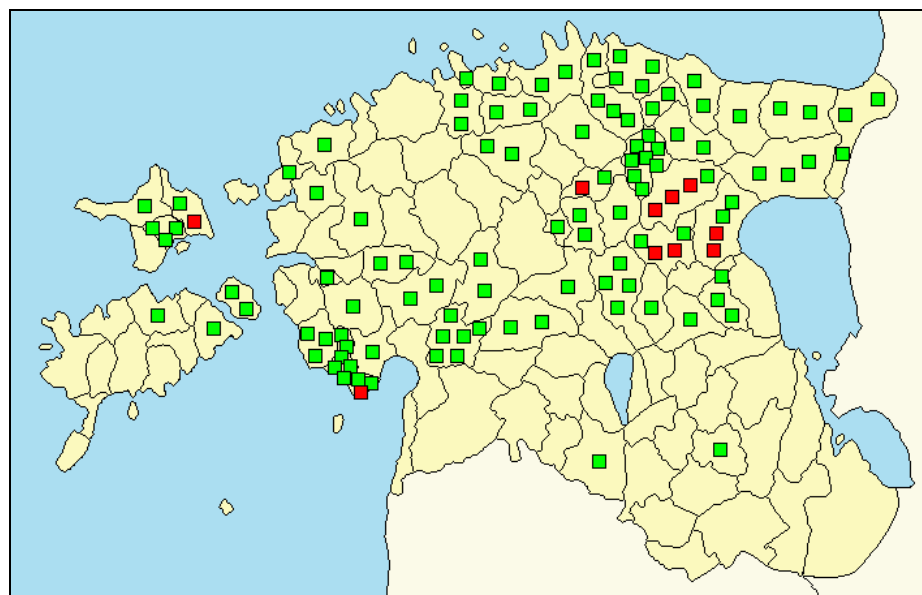
**Ligu linu, pinu puid,
raasuke rauda, natuke nahka?**

– Vokk

392 var.

EM 973 loetleb voki, püssi vm riista koostisaineid ja nende hulki: niipalju seda, naapalju toda jne. Komponentained on puud, linad, raud, nahk, rasv, traat, tõrv, tina jm. Ainete hulki näitavad sõnad allitereeruvad pea kõikjal ainenimede endiga ja samal ajal püüavad lõppriimuda omavahel.

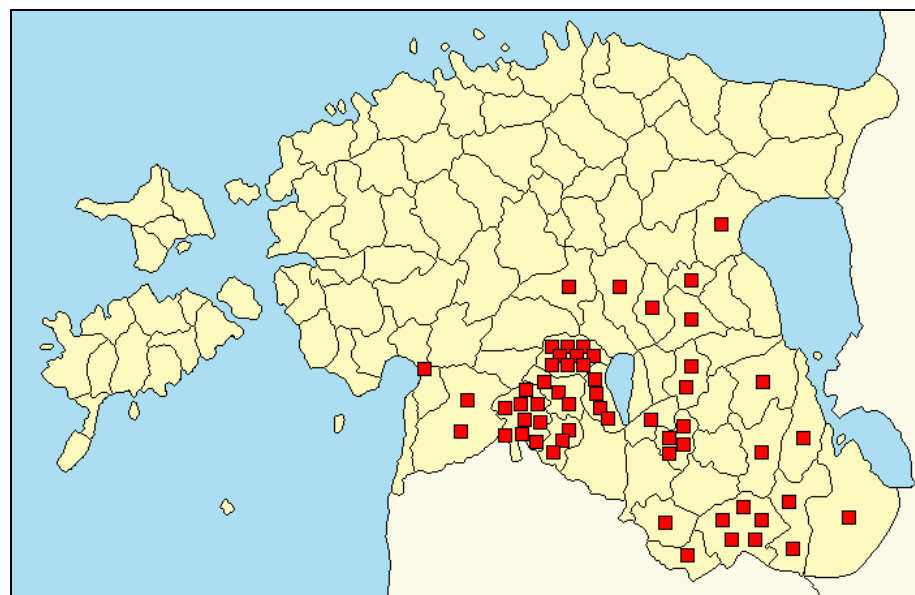
Puude hulk:

EM 973

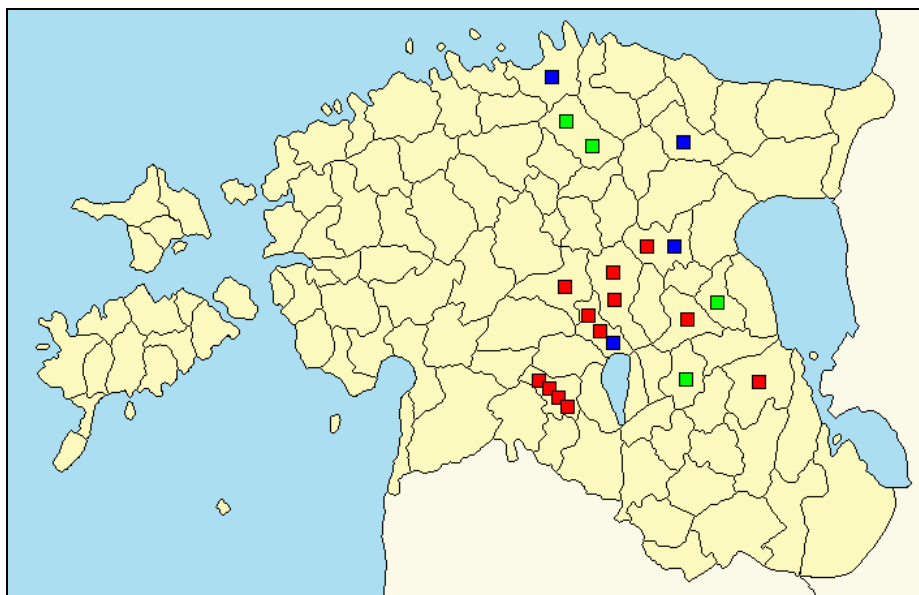
■ – pinu puid

■ – puupinu

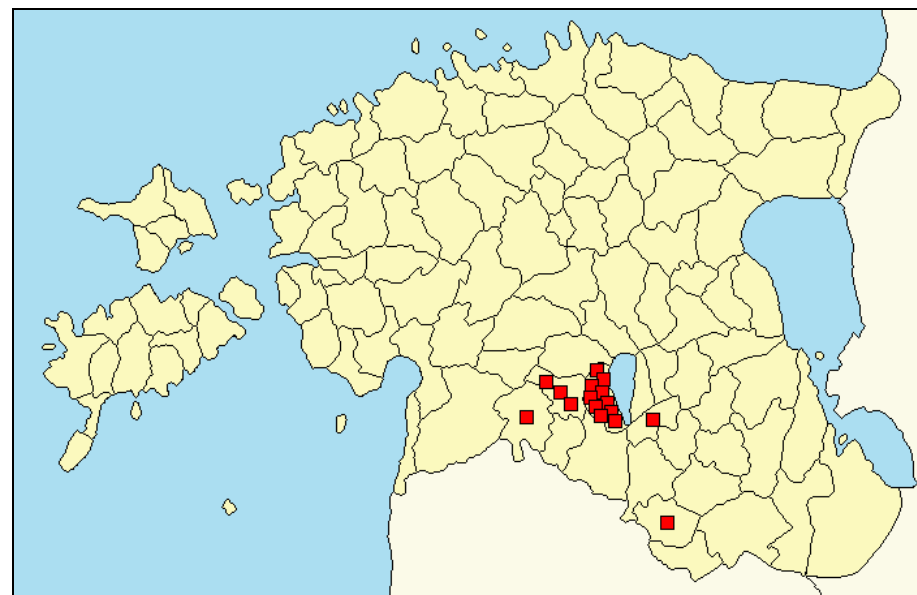
EM 973

■ – puupinu

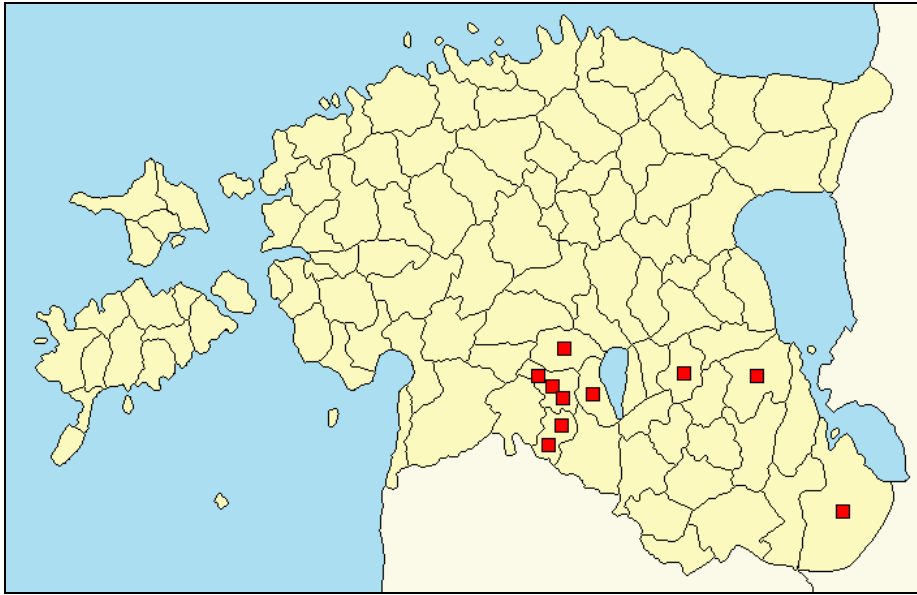
EM 973

- – punter puid
- – pundar puid
- – puntrik puid

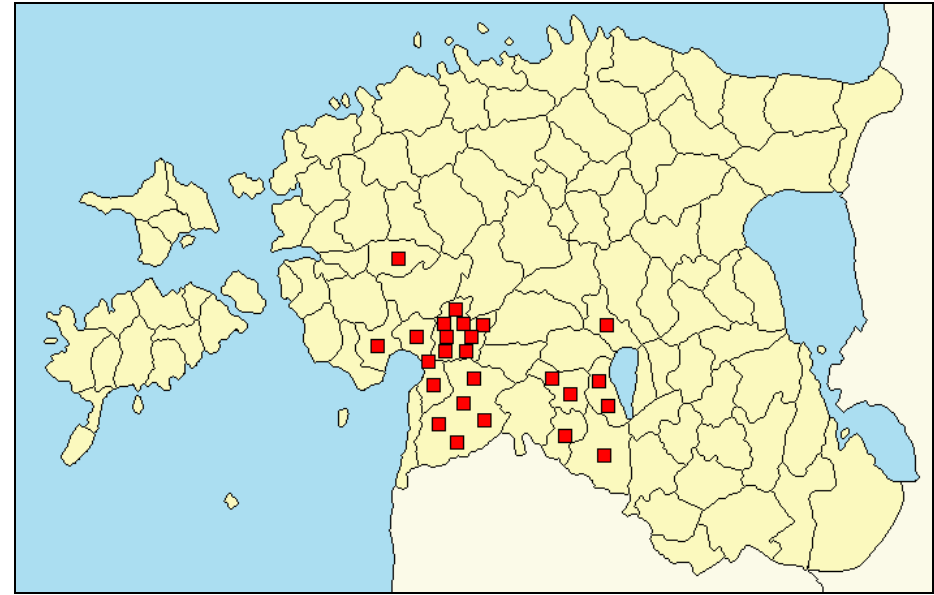

EM 973

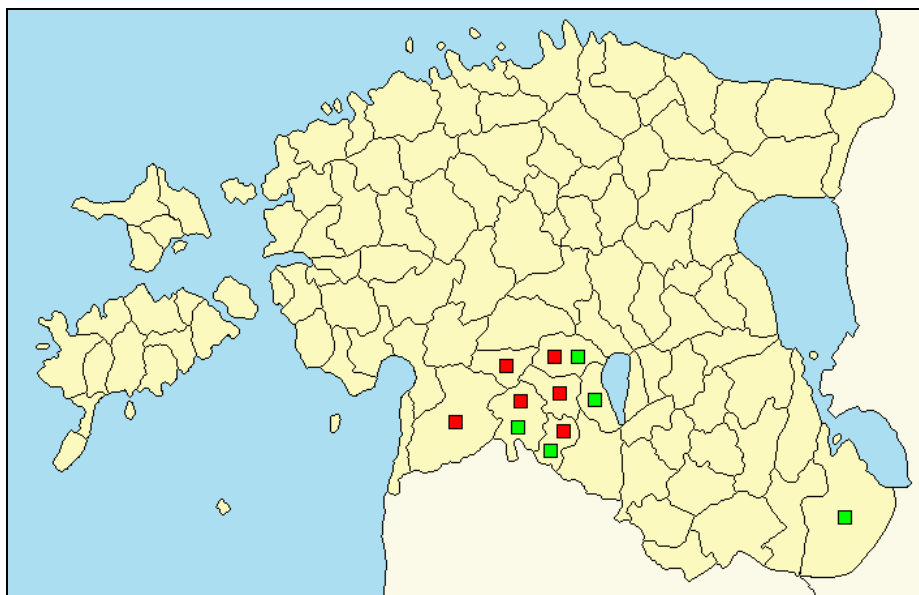
pukike puud (+ lukike luud)

EM 973
pudu puid (tihti järgneb lidu linu)

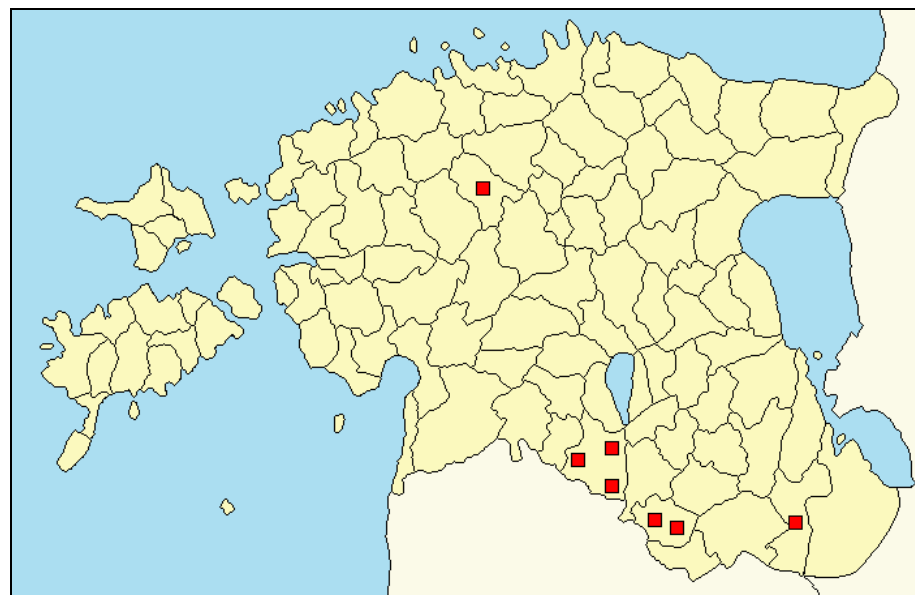
EM 973
pugu puid (tavaliselt järgneb ligu linu)

EM 973

■ – puud puid

■ – puut puid

EM 973

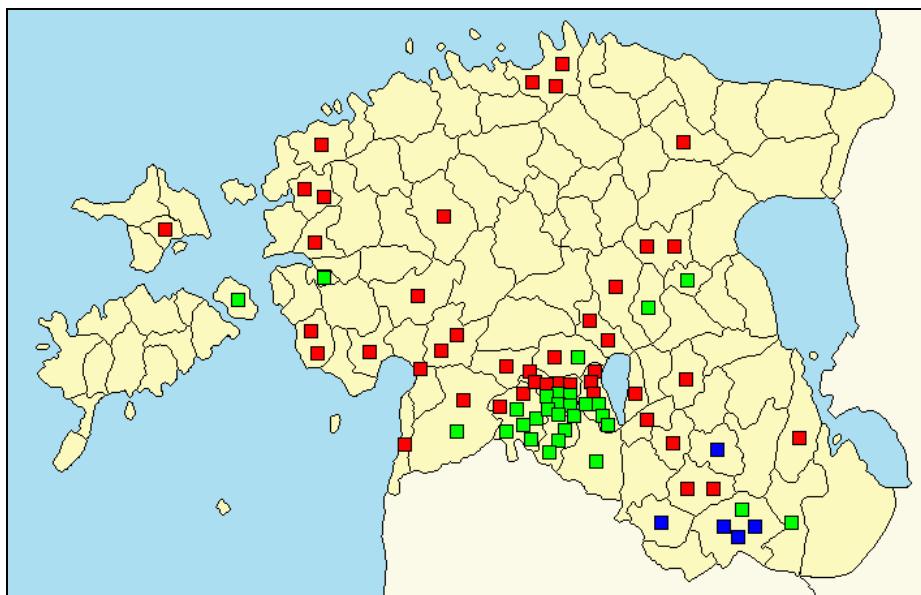
pidu ~ pido puid (eL tekstides kaasneb lidu linnu)

Esinevad veel:

pigu 4 (2 Vig Pil KJn) | **pind** 3 (KJn Vil TMr) | **pisut** 3 (Rei, LNg, Mar) | **pool**
sülda 7 (Iis Jõe HJn Rap Pär Saa? As) | **pulgake** 3 (2 Trv Kõp) | **pudi-padi**
 1 Pst | **punt** 2 (Rak Urv) **putuke** 3 (Krk Trv Puh) | **puuritse** 1 Krk

Raua hulk (või "helid"):

- **raasuke** 46 | **raasike** 29 | **raasik** 3 Krk | **raasukõnõ** 3 Rõu | **raasokõni** 1 Krl | **raaskõnõ** 1 Kan
- **riga-raga** 58 | **riga-rägä** 1 Trv | **riga-räga** 22 | **rigä-rägä** 2 Vig Trv | **rigadi-ragadi** 4 Tõs Saa 2 Tt | **rigastik-rägastik** 1 Ta
- **riba-raba** 2 Räp | **ribadi-rabadi** 1 Pst | **ribu-räbu** 3 Trv | **ribu-rabu** 7 (Hlj Krk Hel Trv 2 MMg Trt)
- **tsetsevere** 1 Rõu | **sirevere** 1 Trv | **serevere** 1 Ran | **särevere** 1 Krl | **kerevere** 4 Plt Võn Rõu Tt | **kerjevere** 1 Ote
- **sedu-vedu** 5 (Trv 2 Pst Vil Võn) | **sede-mede** 1 Krl | **sedi-vedi** 1 Trv | **kedu-vedu** 2 Saa Pst | **kedse-vedse** 1 Pst | **härjavidu** 2 Pil Vil
- **nael** ~ **nagel** ~ **nagõl** 58
- **padavägi** 1 Se | **pädi-mädi** 1 Se | **perkpund** 1 Hel | **pigi-vigi** 1 Vas | **põrkapund** 1 Vas | **päterpunna** 1 Se | **riba-roba** 1 Vai | **rida-rada** 6 Rõn Võn Kan Krl Rõu Vas | **ridu-radu** 1 Trv | **riga-rada** 1 Koe? | **rigi-ragi** 1 VMr | **rigi-rägi** 1 Äks | **riiga-raaga** 3 VMr | **rika-raka** 2 Kjn Nõo | **riks-raks** 1 KJn | **risu-rasu** 1 Jür | **siirä-viirä** 1 Trv | **söga-röga** 1 Hel

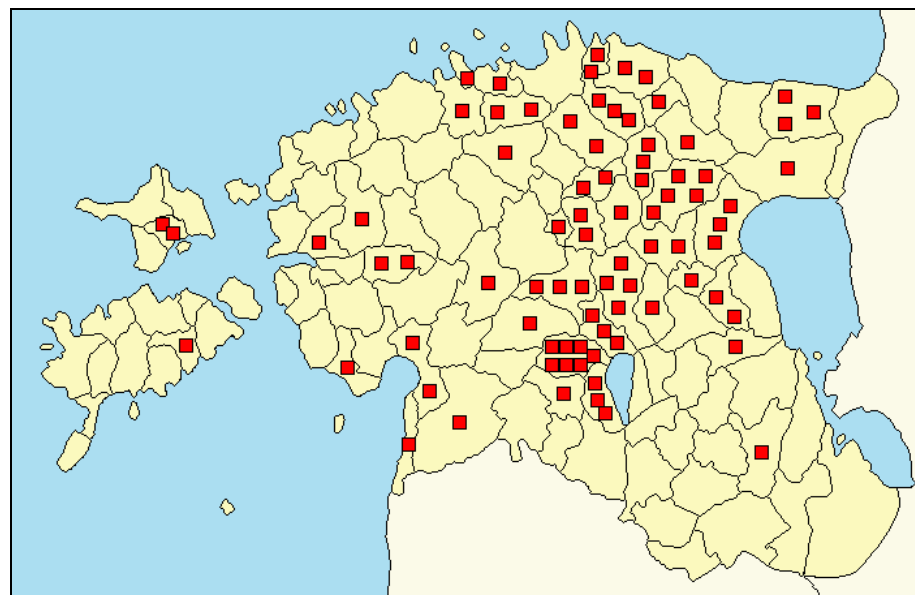

EM 973

■ - raasuke

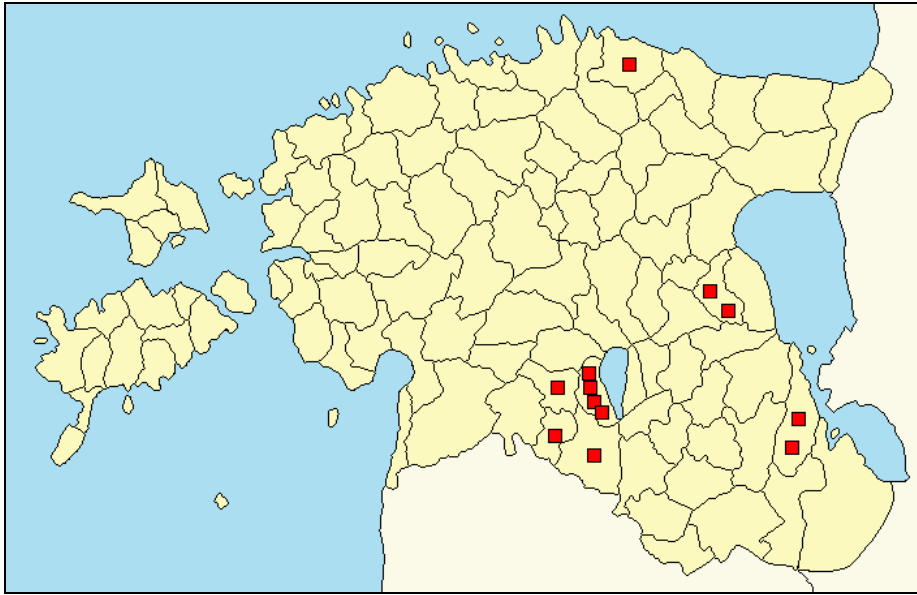
■ - raasike

■ - raasukõnõ ~ raasokõni ~ raaskõnõ

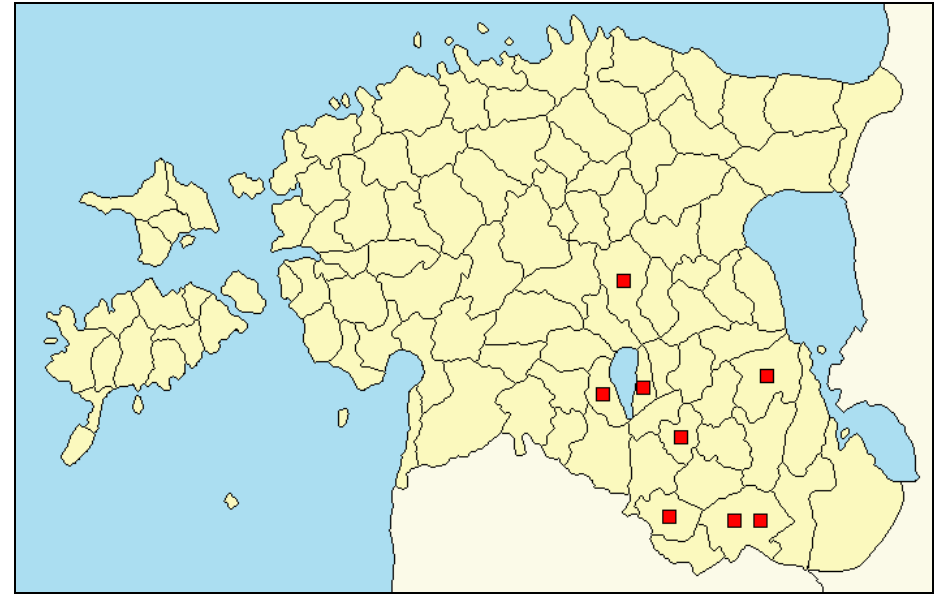
EM 973

riga-raga ~ riga-räga ~ riga-rägä ~ rigä-rägä ~ rigadi-ragadi

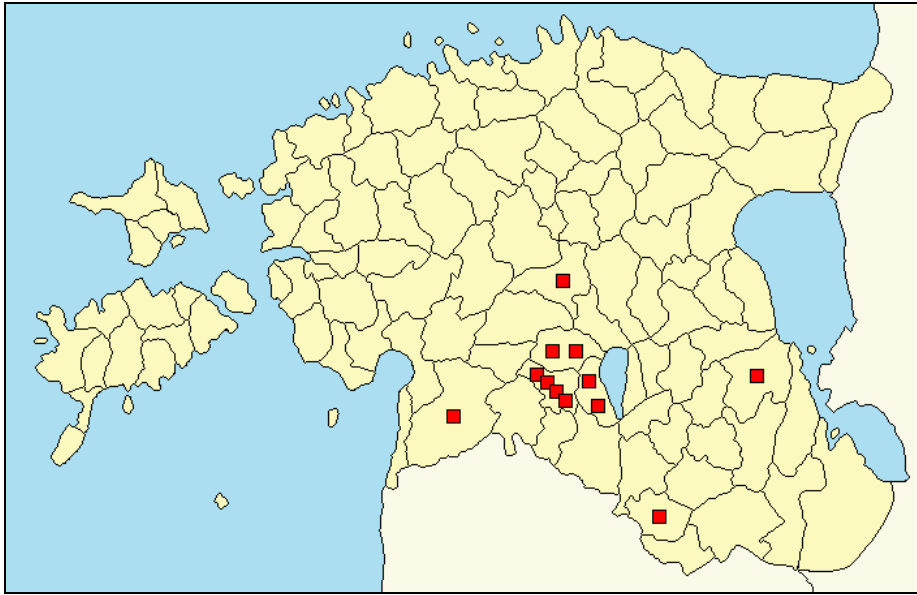
EM 973

ribu-rabu ~ riba-raba ~ ribadi-rabadi ~ ribu-räbu

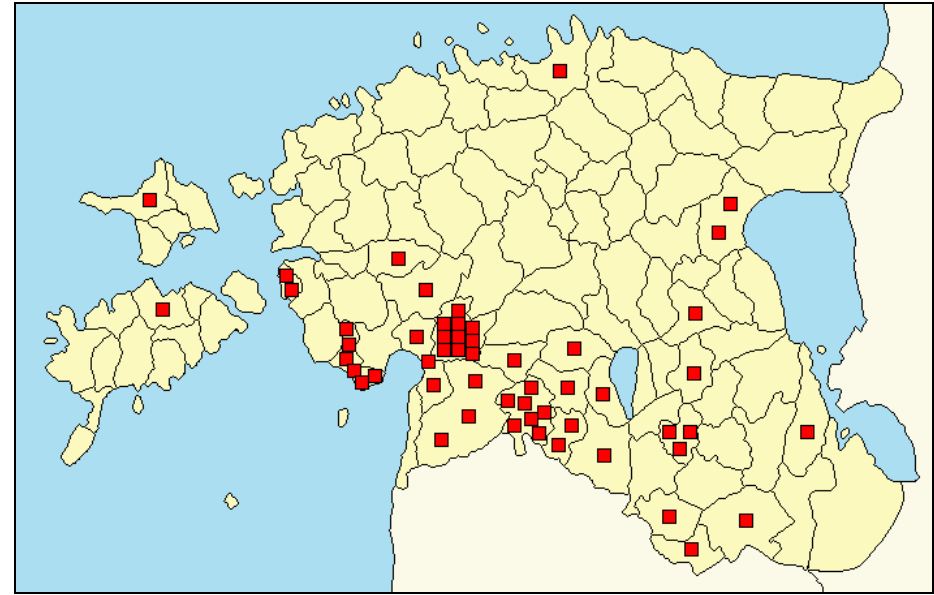
EM 973

kerevere ~ kerjevere ~ sirevere ~ serevere ~ särevere ~ tsetsevere

EM 973

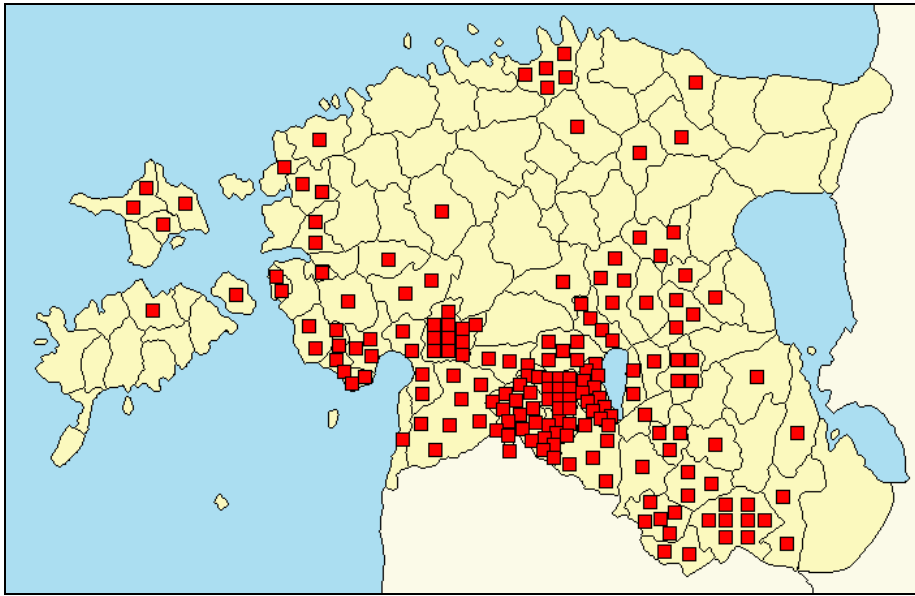
sedu-vedu ~ sede-medē ~ sedi-vedi ~ kedu-vedu ~ kedse-vedse ~ härjavidu

EM 973

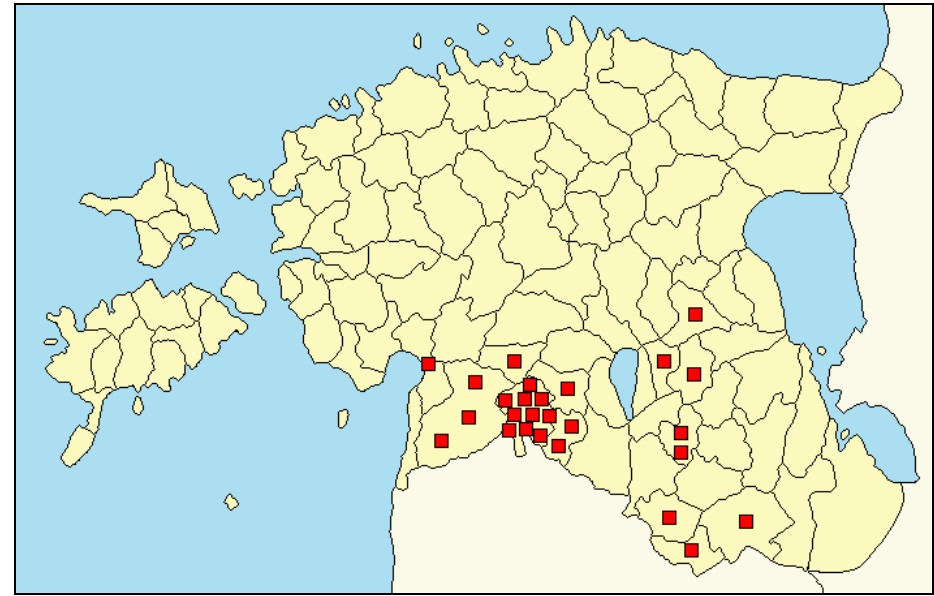
nael ~ nagel ~ nagõl

Naha hulk:

EM 973

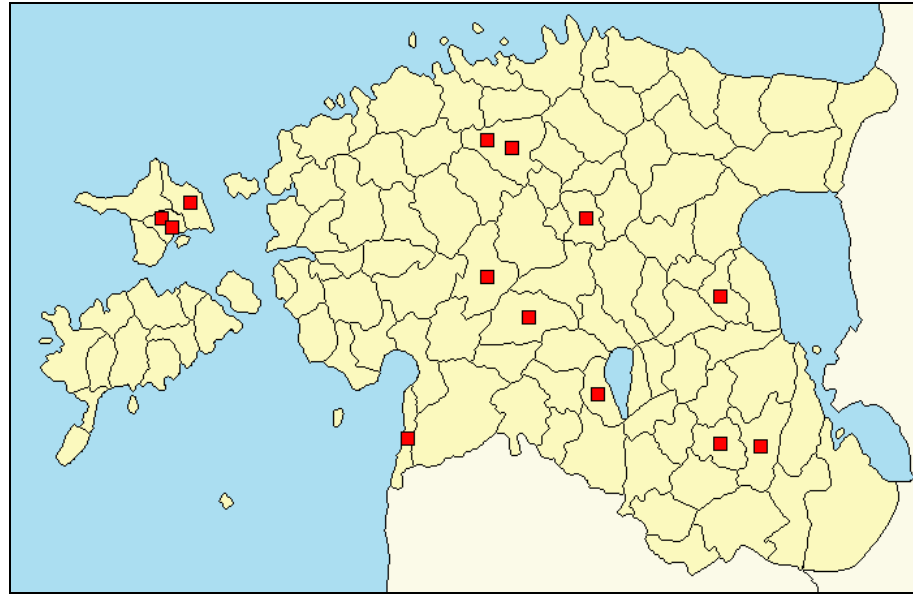
natuke(ne) ~ natukõnõ ~ natike jts nahka

EM 973

natuke nahka + nituke niiti

EES-i järgi on **natuke** ~ **natike** häälikuliselt ajendatud sõnad.

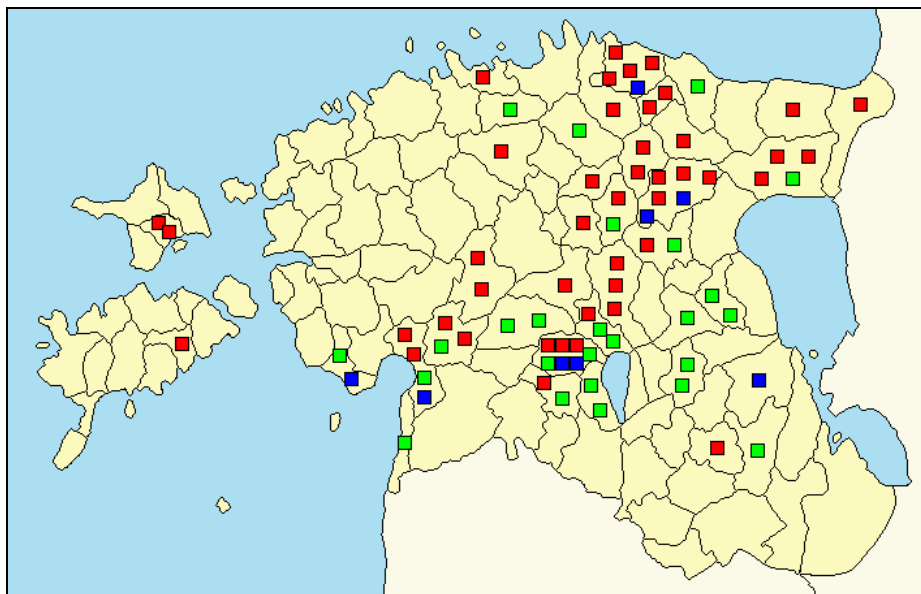

EM 973
härjatäis ~ härg nahka

Muid juhuslikumaid vorme:

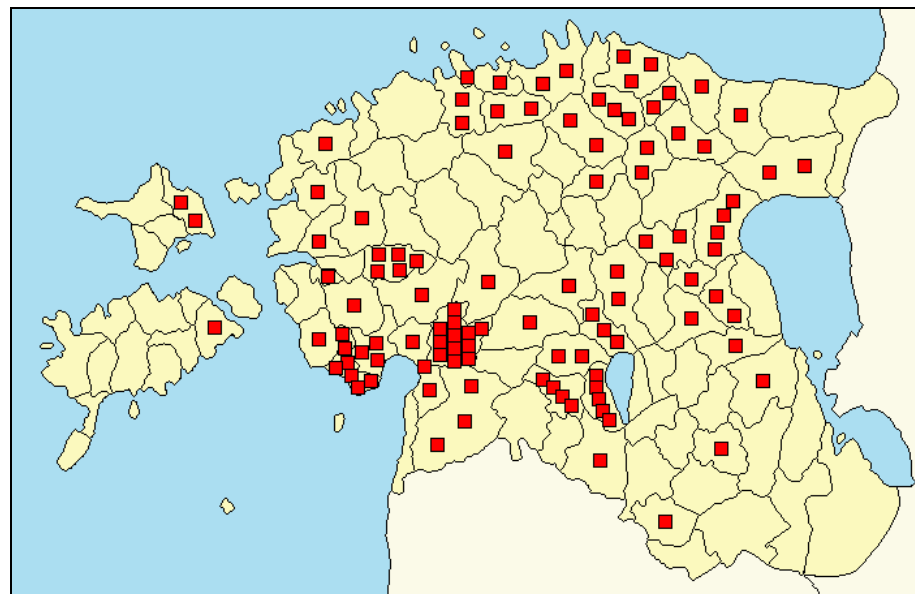
**nahanuustakit ~ -nuustakut 3 Se | nahka nirra-narra 3 Hls | nibu-
näbu nahka 2 Plt Tõs**

Linade hulk:

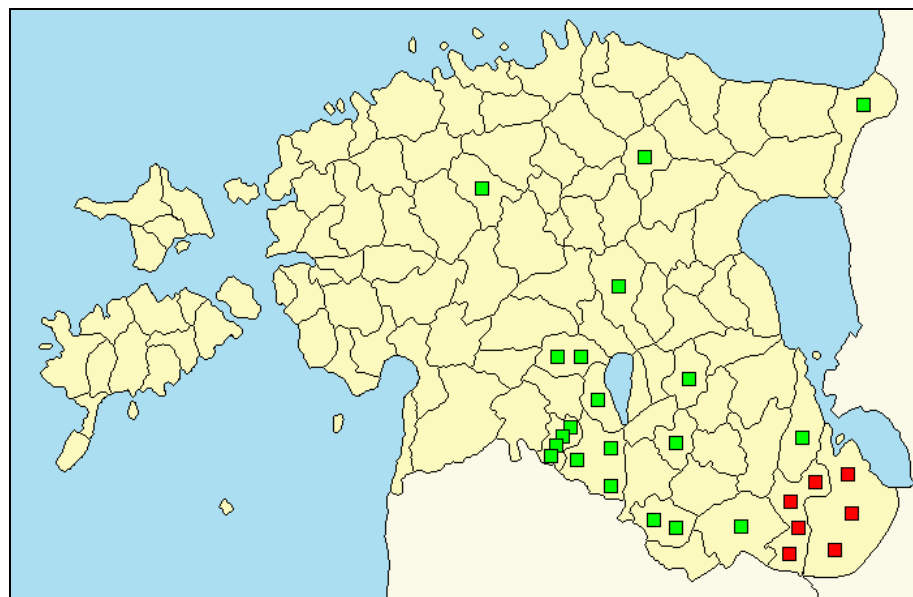

EM 973 (erandina ka rauda pro linu)

- - leisik(as)
- - leesik(as)
- - lesik(as)

EM 973
ligu

EM 973

■ - **lidu(ke)**

■ - **lido**

Lisaks veel:

lett 3 (Vai, VNg, Vil)

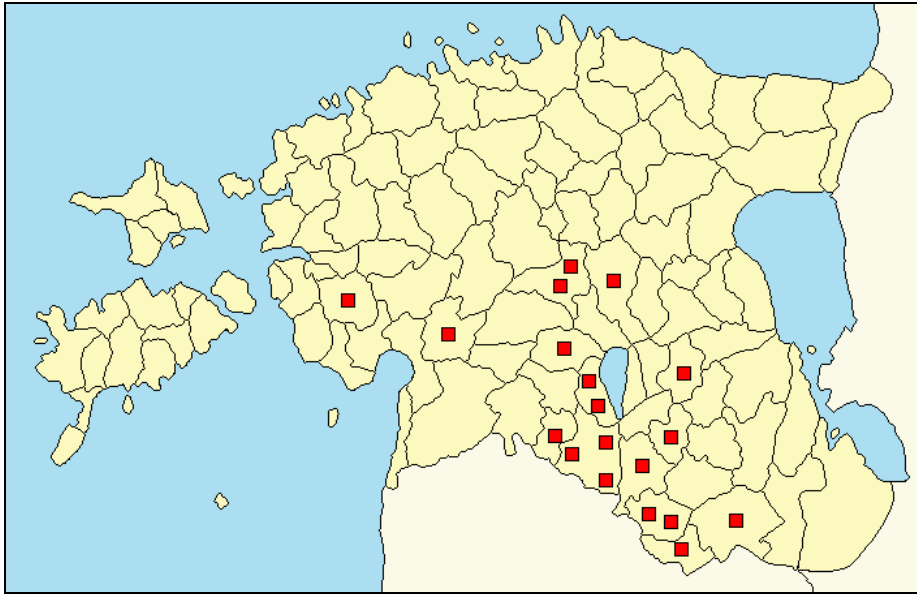
liblu(ke) 2 Krk

libu 1 Noa

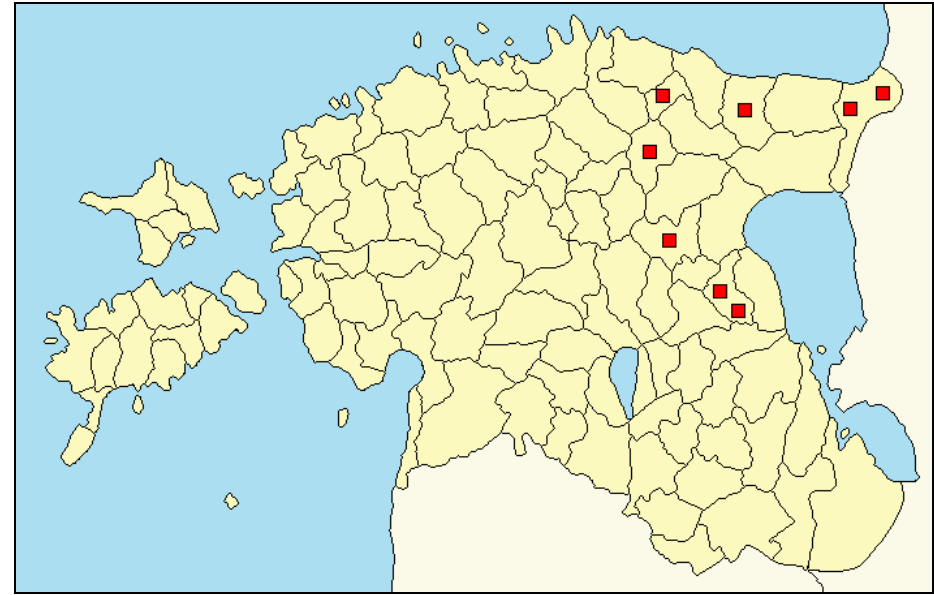
lingu 1 Jõh

jm.

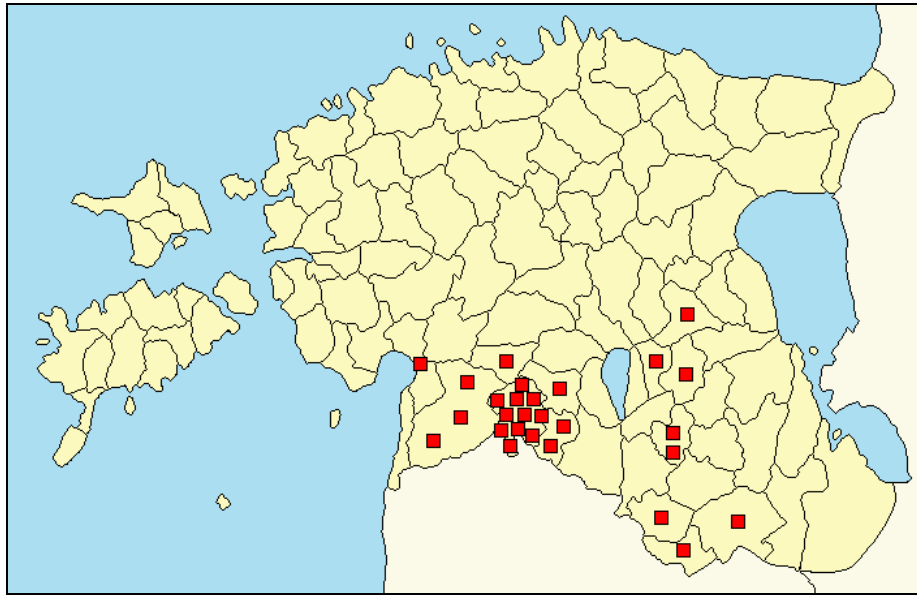
Rasva, niidi, tõrva, traadi, taku hulk:

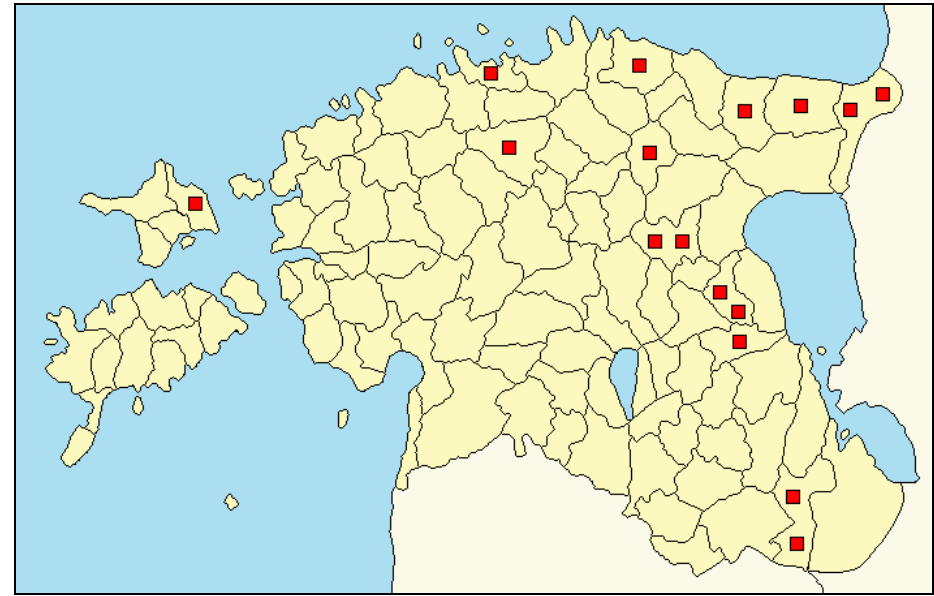
EM 973
raasuke(ne) ~ raasike ~ ... rasva

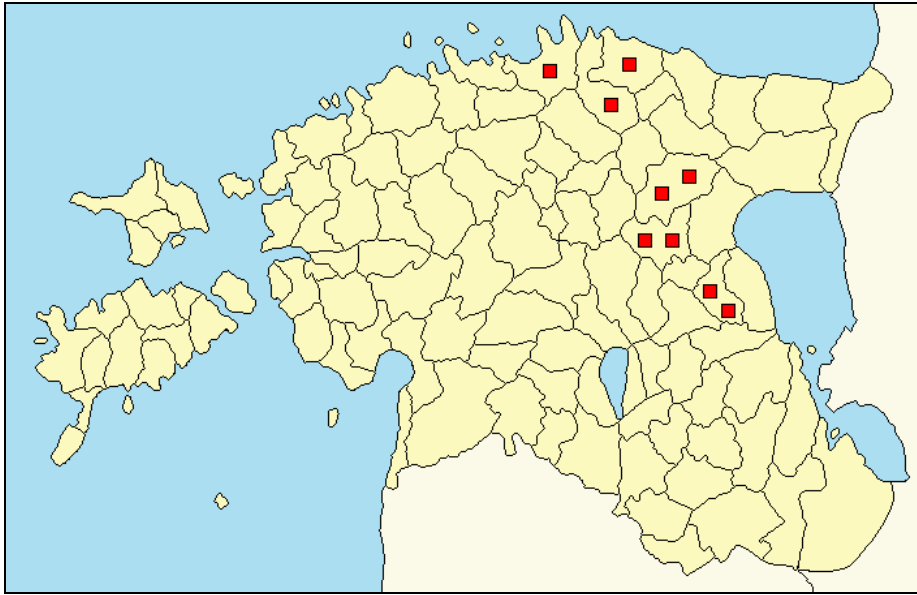
EM 973
ratas rasva

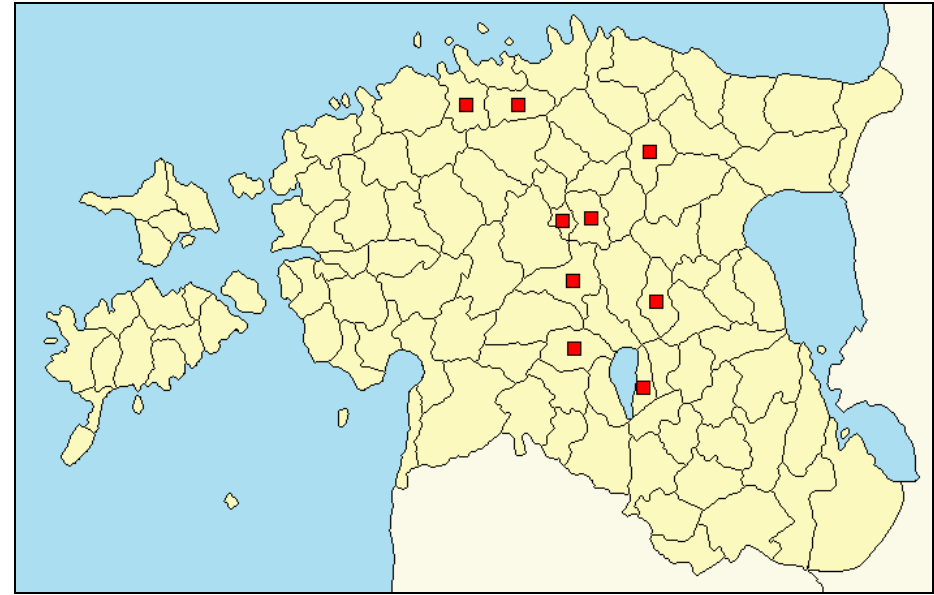
EM 973
 nituke ~ natuke niiti

EM 973
 tõrs ~ tõru ~ tõrretäis ~ täis ~ tünn ~
 tünder ~ hunder-tunder

EM 973
 tribu-trabu ~ triga-traga ~ trigu-tragu ~
 prigu-pragu traati

EM 973
 tort ~ tork ~ tombike ~ tükike takku

EES-i järgi on raas, tomp ja tort häälikuliselt ajendatud omasõnad.

Naaberrahvastel:

SOOME:

- **Liko liinaa, harkko rautaa, koko puita koivusia?** Aatra – j Rääkkylä 1884 = Arvoitukset 156 (489A1)
- **Kuorm puit, kesk luit, tynnör liha, leivisk rautta?** Ruumisarkku – a Perniö 1915 = Arvoitukset 147 (410)

KARJALA:

- **Ligo liinoa, pino puuda, helta raudoa, viijen vejettih?** Kezrätäh (kuožalipeä, kuožali, kuožalipuikko, šormet) – Leskinen I 90 (47)

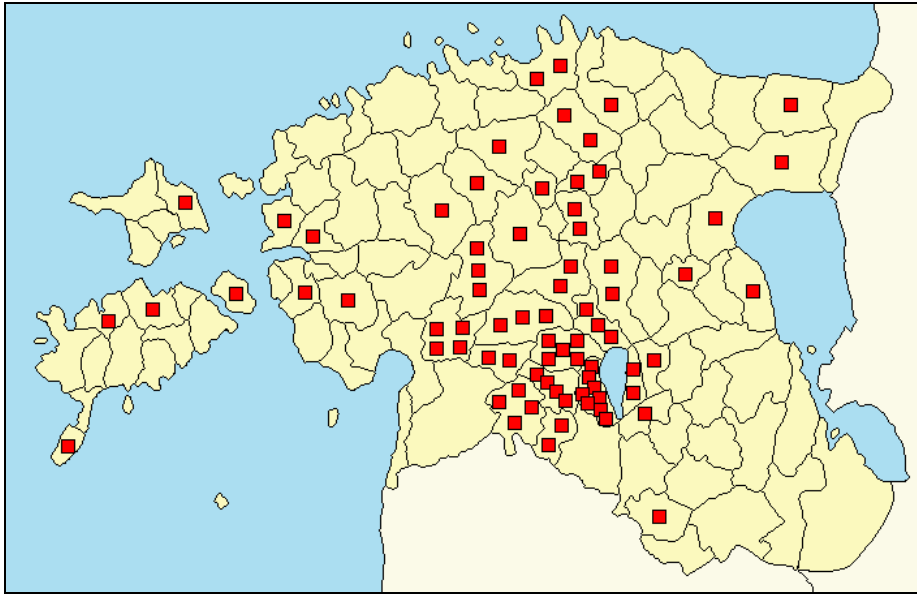
VEPSA:

- **Koivuid kogo, roudad räžu?** Kezertes – Setälä-Kala 322

EM 1664.

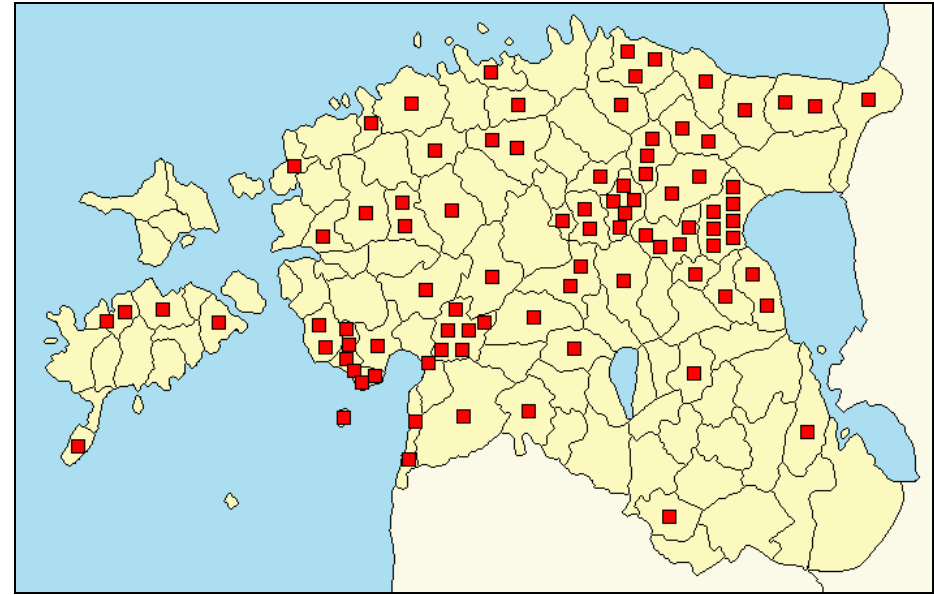
**Pista sisse, tõmba välja, nikuta perset, töö läheb
korda?**

**– Leivasõtkumine
382 var.**

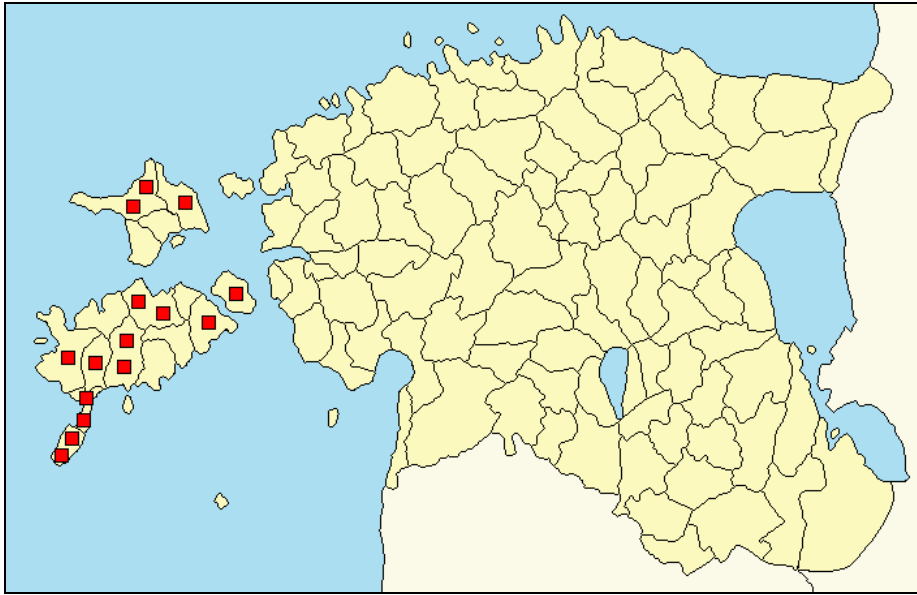
EM 1664

**nikuta(b) ~ nikerda ~ nihuta niudeid ~
nimmesid ~ ...**

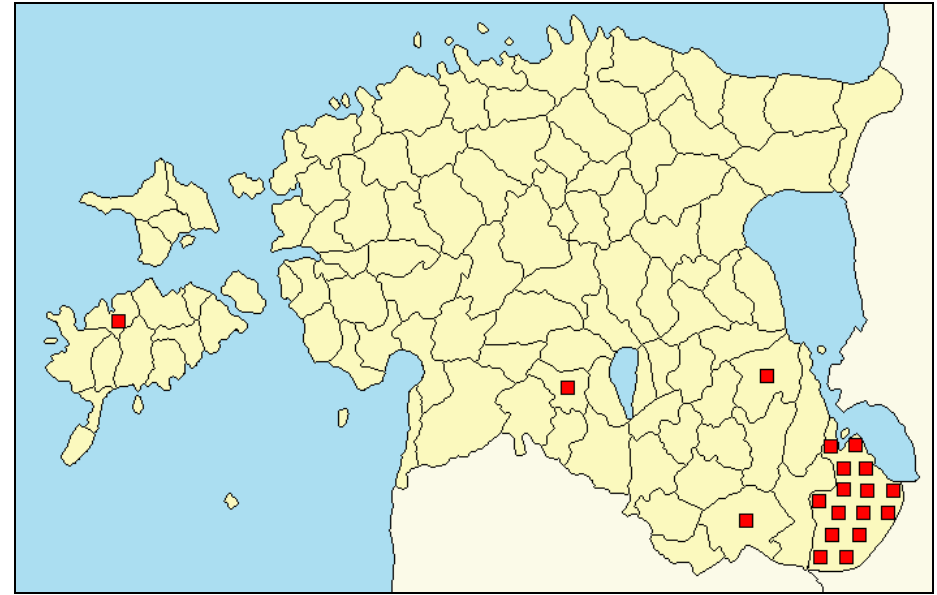

EM 1664

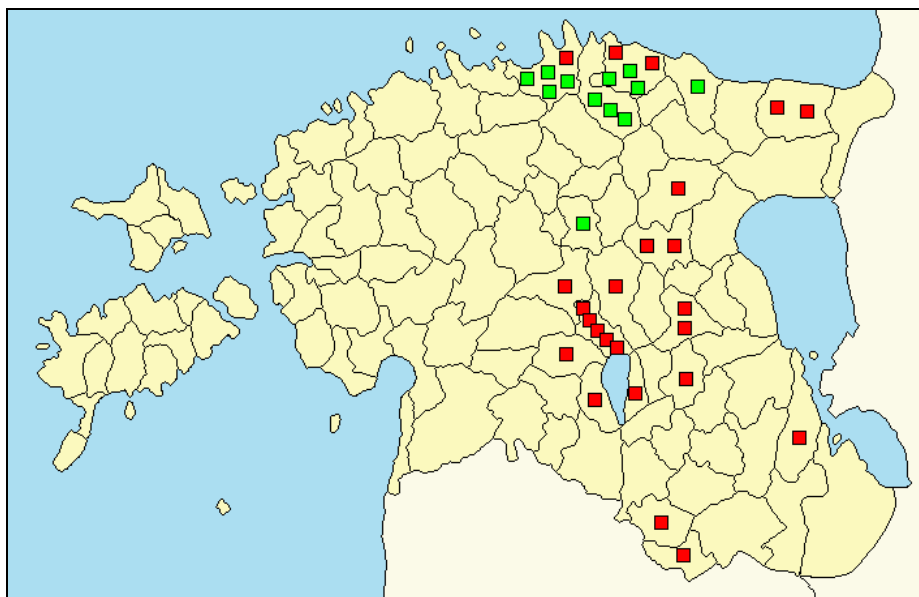
nikuta ~ nõkuta ~ nihuta ~ ... perset

EM 1664
 kiputa perset ~ perse kipub

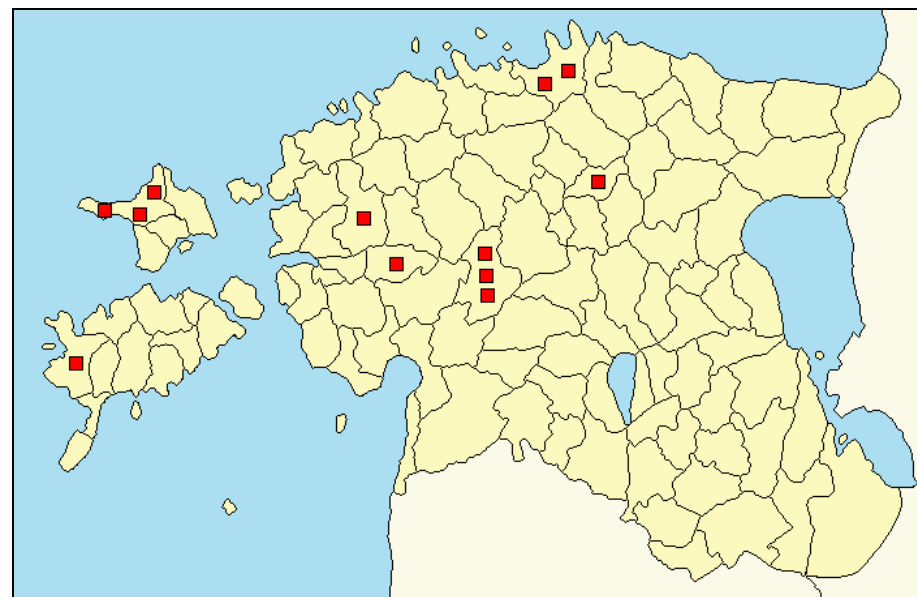

EM 1664
 häärüdä perst ~ perse hööriib ~ ...

EM 1664

- - perse liigub (töö läheb korda)
- - perse töögib ~ nöögib (töö läheb korda)

EM 1664

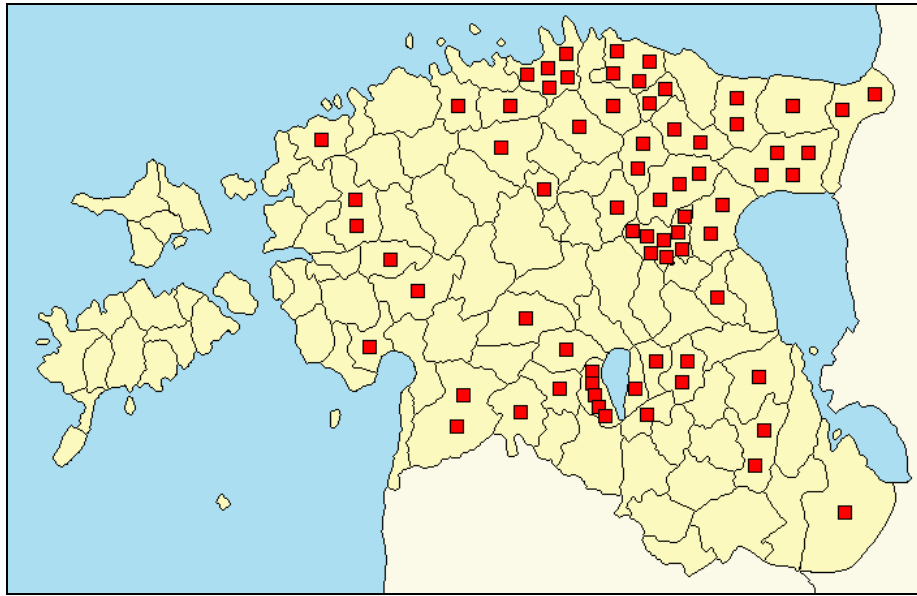
keeruta(b) ~ keera(b) perset

Liikuva kehaosa kohta on harvemini kasutatud ka verbe

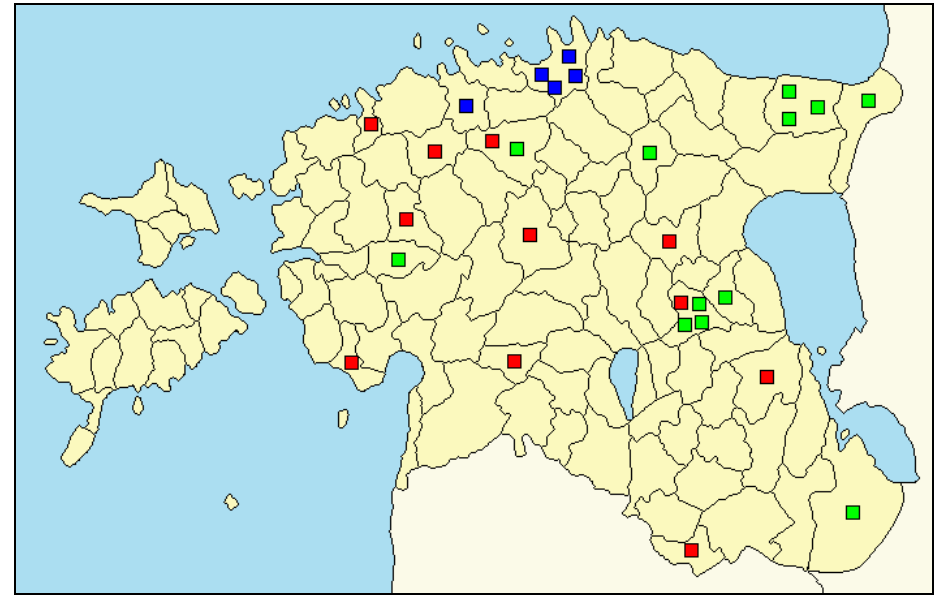
hõõruma Kuu | **jõkutama** Jaa | **kergitama** Kaa Pöi | **kiigutama** Trm |
kõigutama Emm Han Pha Pöi | **pöörama** Vig | **sikutama** Tln | **siputama**
 Vai | **vaarutama** Sim | **veeritama** Mih | **voorutama** Kuu | **väristama** Muh
 | **väänama** VMr Tür

jm.

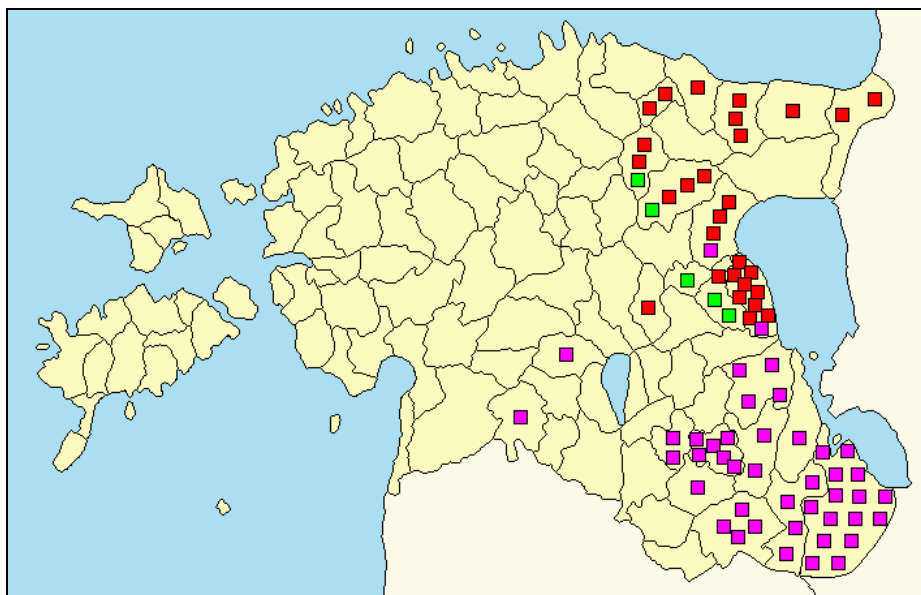
Näitan mõnede sagedasemate verbipaaride levikualasid.

EM 647
kiigub (ja) liigub

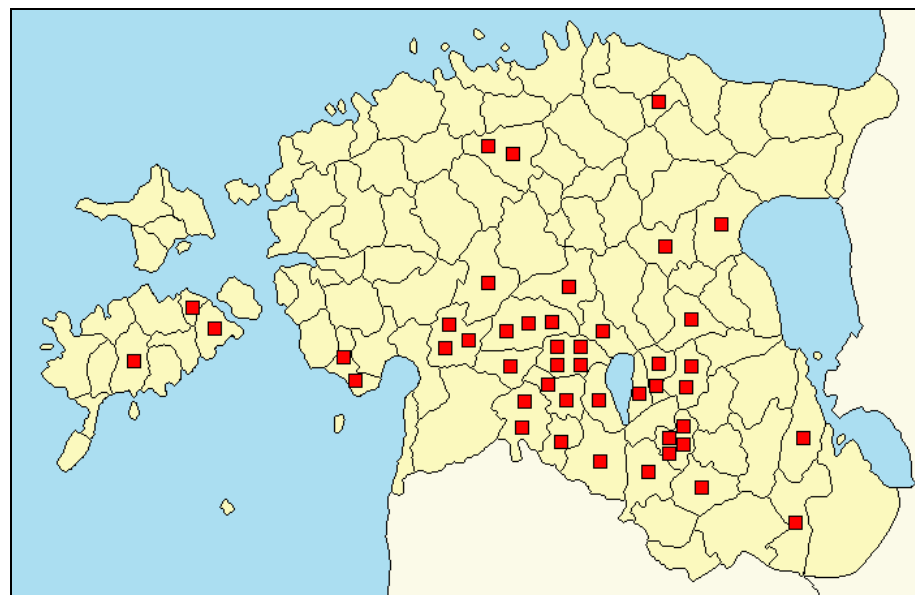

EM 647
■ - **kiigub (ja) kõigub**
■ - **kiigub (ja) kaagub**
■ - **kiigub (ja) vaagub**

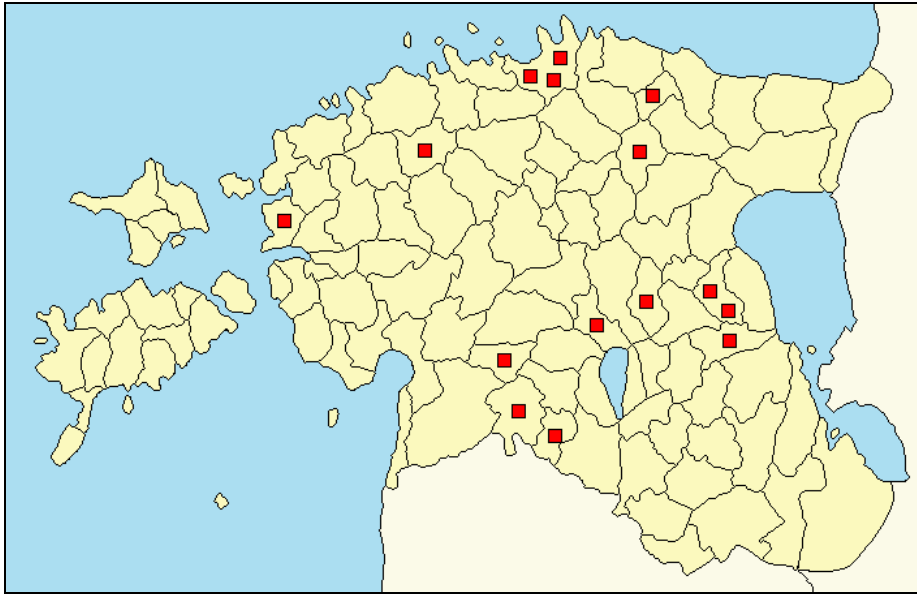
EM 647

- - liigub (ja) laagub
- - liigub (ja) laigub
- - liugus (ja) laugus ~ liuglõs (ja) lauglõs

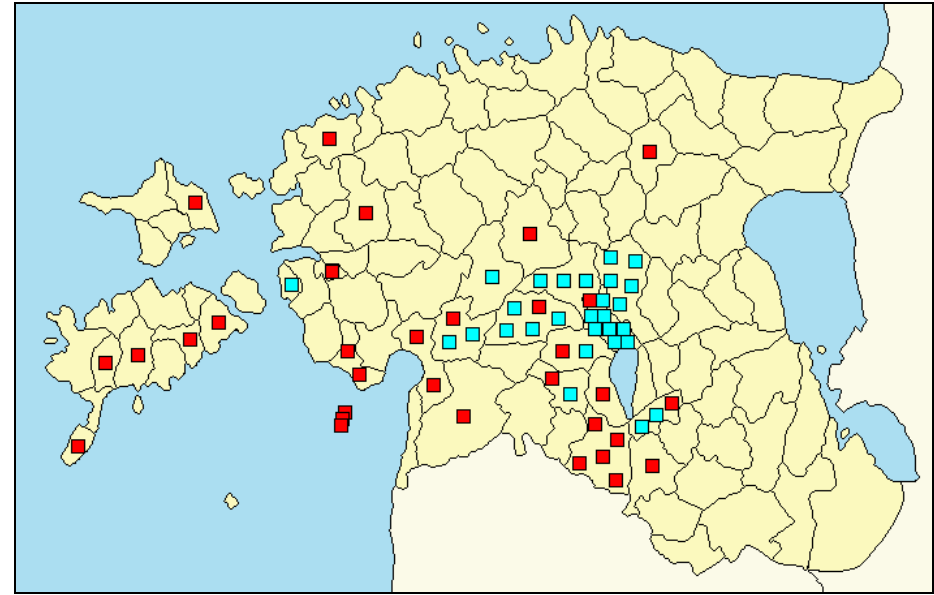

EM 647

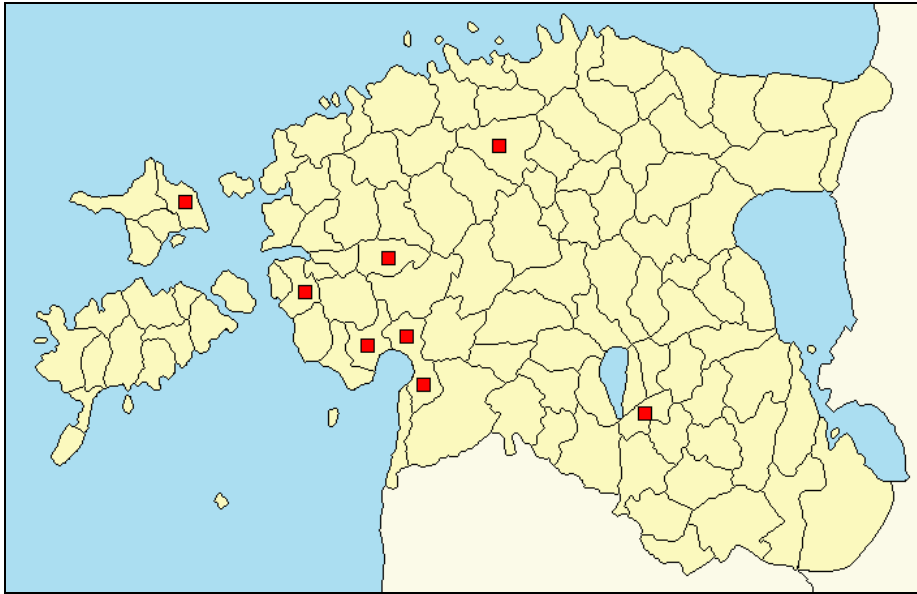
- hillüs (ja) hällüs ~ hillub (ja) hõllub ~ hiilub,
häälub ~ ...

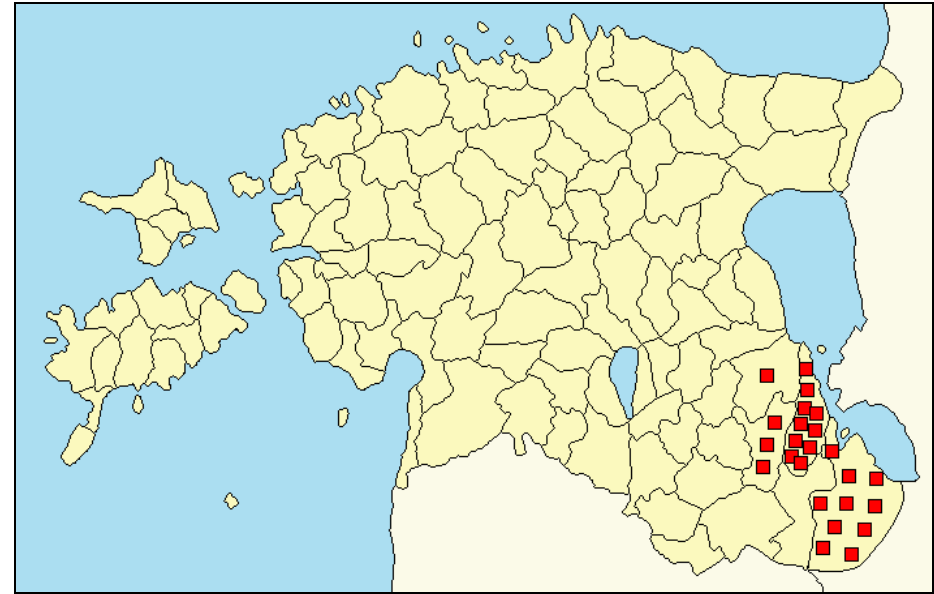
EM 647
keerleb (ja) veerleb

EM 647
 ■ - laud hillib ~ hüllib ~ ... , laud hällib ~ hallub ~ hõllub ~ ...
 ■ - hiilub ~ hiljub ~ hillib ~ ... lauda, häälub ~ hällib ~ ... lauda

EM 647
 laud kiigub ~ liigub, laud kõigub ~ kiigub ~
 liigub

EM 647
 kiigõlauda, kaagõlauda ~ kiigulauda,
 kaagulauda ~ ...

Haruldasemaid paarikuid:

hiibib ja hääbib Trm | iilisam, aalisam Vig | keeslauda, kaaslauda Plv |
 kiigub ja lõegub Kad | kiirles, kaarles Ote | liigub ja kõigub ~ liigus ja
 kõigus Sim Nõo Krl | liipab ja laapab Kuu | lingub, lõngub Puh | siirup,
 viirup Trt | uhises ja tuhises Trt | ulli-pää, älli-pää Tõs | veerub ja
 vaarub ~ viirus, vaarus Tõs Rõn | viigub, vaagub Jõe

Naaberrahvastel:

SOOME:

- **Eikkuu, keikkuu, maahan ei putoa? Savu** – Lönnrot 6 (69)
- **Liikkuu laakkuu, maaha ei lankii? Savu mustassa tuvassa** – s
Soikkola 1891 = Arvoitukset 155 (480)

KARJALA:

- **Liikkuu, kiikkuu muah ni konz ei langeda? Savu** – Lavonen 78 (1012)

VADJA:

- **Lõõkub laakub, mahaa eb lankõõ? Se on savu** – Ariste 53 (56)

ISURI:

- **Leekkuu laakkuu, maahhaa ei lankii? Savu** – Ariste 53 (56)

VEENE:

- **Зыблется, гиблется, а на землю не свалится? Дым** – Sadovnikov II
44 (154)

EM 1431.

Neli neitsit lähevad üle nurme nuttes?

– Vanker

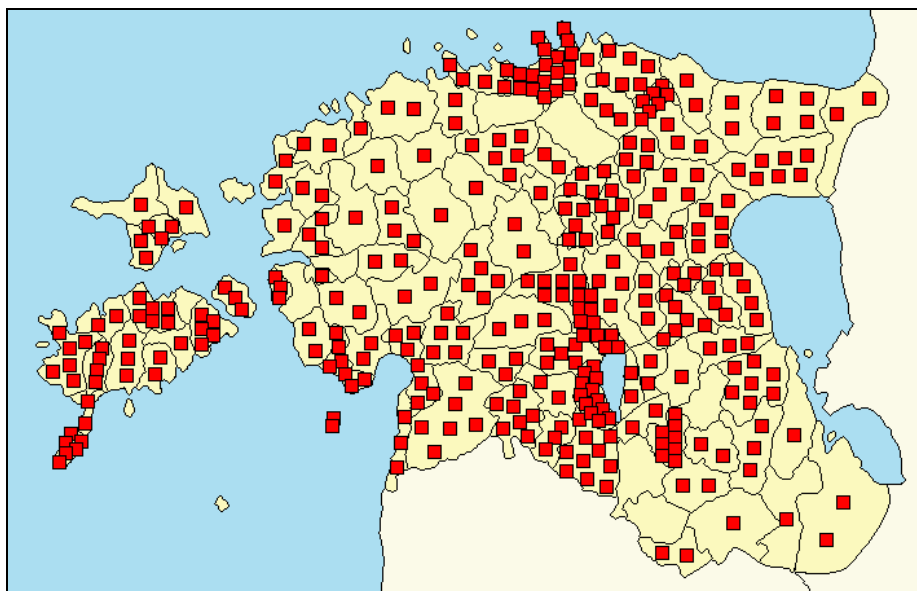
370 var.

Enamasti lähevad neitsid üle nurme vm koha **nuttes või **ikken**; harvem ka **lauldes**. Esimene neist on EES-i andmeil häälikuliselt ajendatud, teine ja kolmas mitte.**

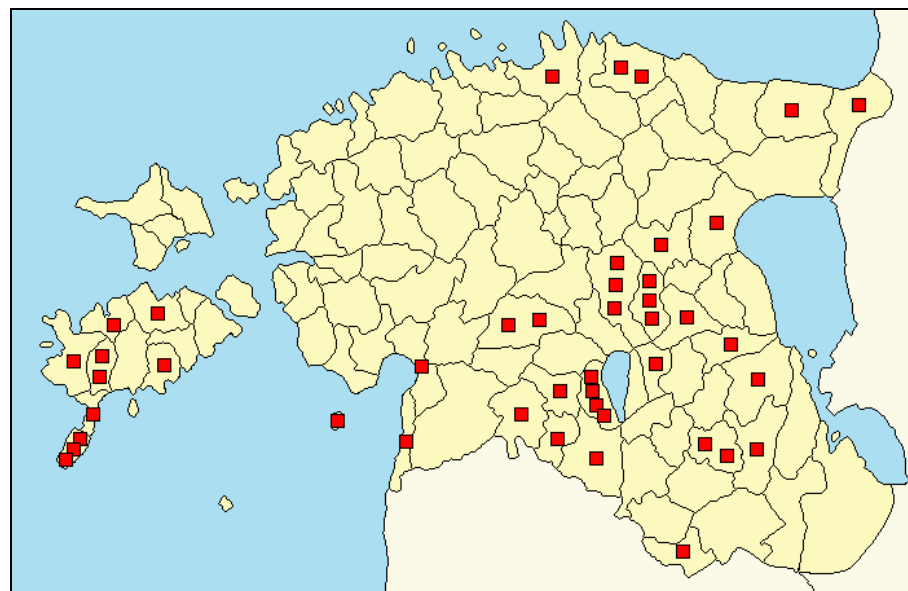
Need kolm verbi on nii tähtsad, vajalikud ja sagedased, et mis nad ka poleks etümoloogiliselt, rääkijad ei taju neis kindlasti mingit deskriptiivsust.

EM 1431 on aga aretanud ka vorme, kus neitside tekitatud helisid antakse edasi afektiivsemate ja deskriptiivsemate verbide või otse reduplikatiivse onomatopöa abil, mis kohati imiteerib pigem juba lahendmõiste 'määrimata vankrirattad' helisid kui neidude nuttu.

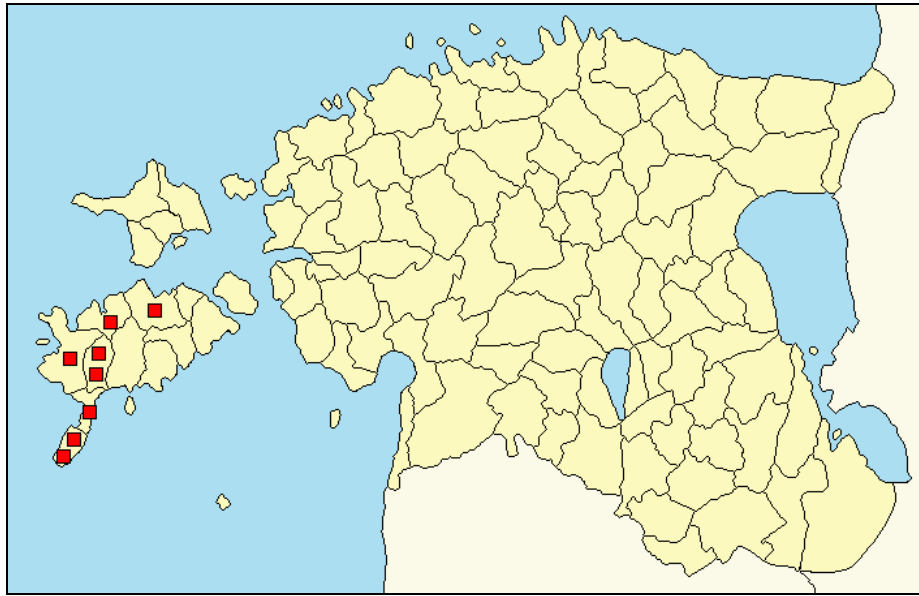
Juba nende üldpilt on palju lõunaeestilisem kui kogu tekstisumma oma.

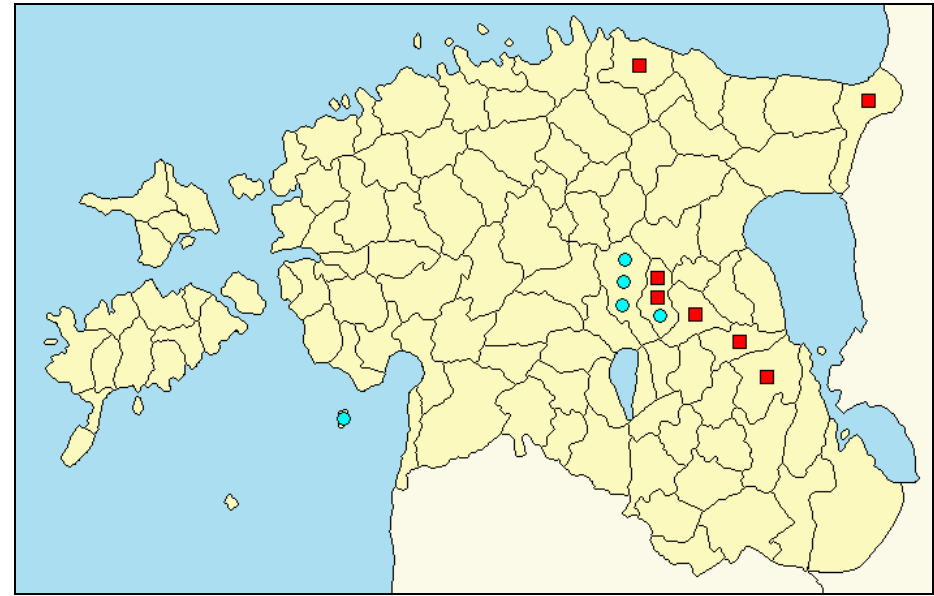
EM 1431
Kõik rahvaehtsad alliktekstid

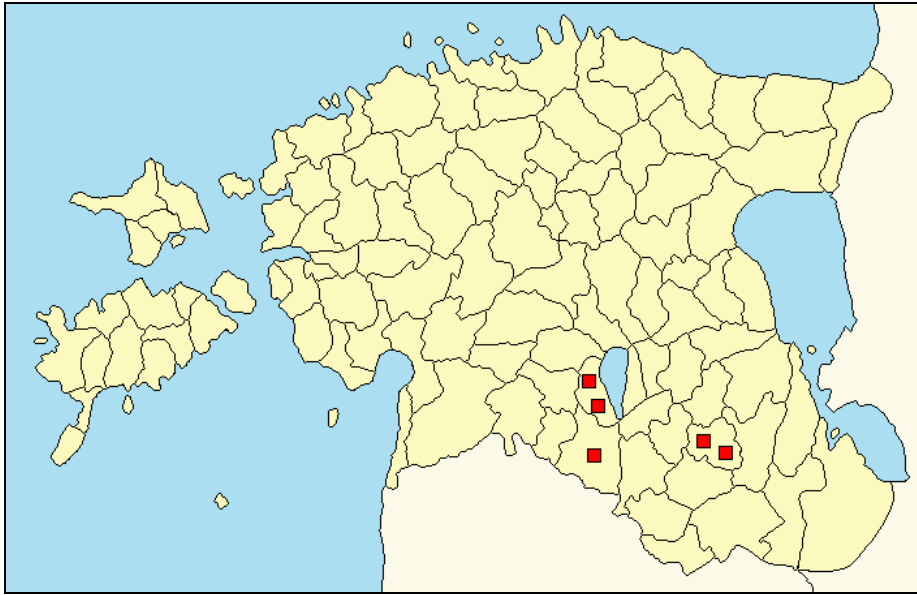
EM 1431
Selgemate deskriptiividega tekstid

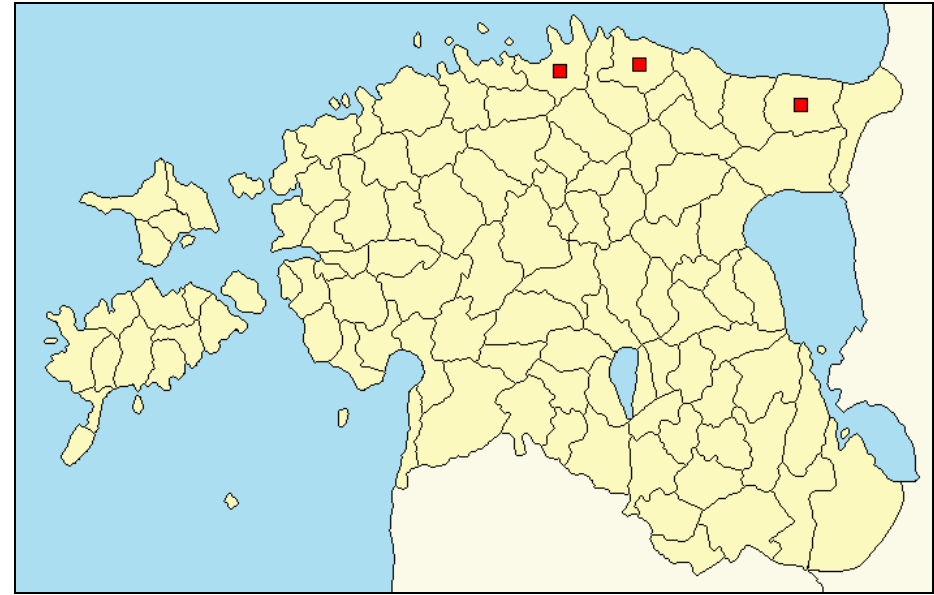
EM 1431
nuruma-verbiga vormid

EM 1431
 ■ – **kiik-algulised redupliktiivid (kiik(a)-kaak(a), kiiks-kääks jts)**
 ● – **kiiga-kaaga**

EM 1431
kiitsen ja käätsen ~ kiitsa-käätsa ~
kidsisese ja kädsisese

EM 1431
kriukrau ~ kriukräu

Nuruma on saaremaine. VMS-is on sel 3 eri vastet ja ma ei oska neist geograafiliselt "õigeks" vasteks valida ühtki.

kiik-algulised reduplikatiivid on pms TaP ja Ranna-Eesti allikaist, **kiiga-kaaga**-paarid VIP alalt.

kiits-kääts-algulised paarid on VI ja TaL alalt.

kriu-krau-paarid on Ranna-Eestist.

Erandlikke reduplikatiive:

kiginal ja kõginal SJn

kika-kaka Plv

kiuks-kiuks ~ **kiuks-käuks** Trv Lai

viiga-vääga Trv

Üksikverbidest esinevad veel:

huikuma Har | **karjuma** Jäm Prn Hää Pst 2 Plt | **kirisema** SJn |

kisendama Nrv Lai Trm | **kruuksuma** Hls | **nuutsuma** Tt | **röökima** Krk

Puh | **vurisema** Pha

EM 1213.

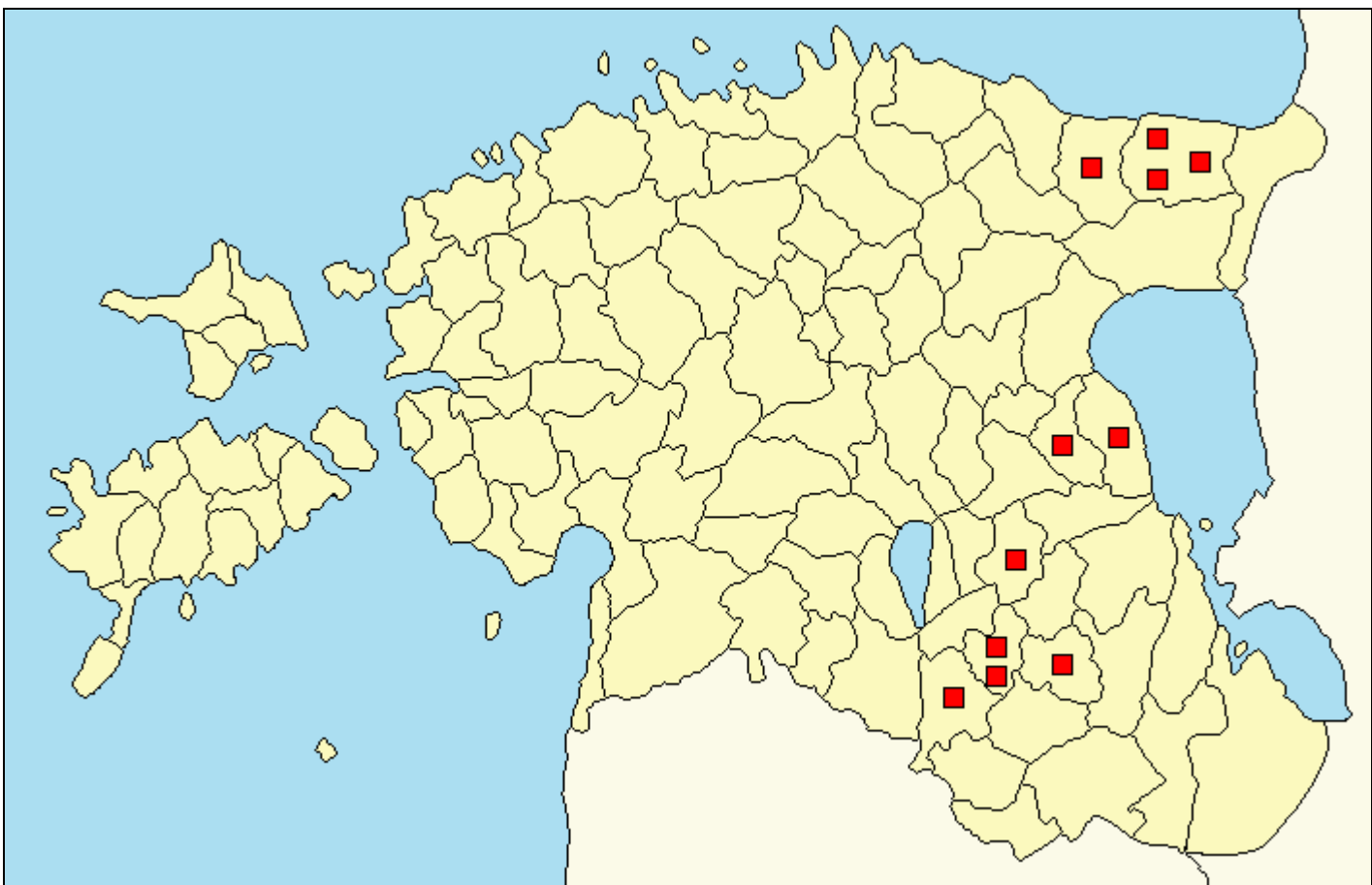
Moosemolk, eevestelk, ise kõrr ja röövestölk?

– Siga

11 var.

Siin on kõik olemasolevd alliktekstid koos:

- **Mõista, mõista mööselmölki, mooselmölki, teeveltölki, teeveltölki, rasva-nölki? – Vorstitegemine** Lüg
- **Mõista, mõista moosimunnid, moosimunnid, tiiventilgid, tiiventilgid ja rasvanilgid? – Vorst** Jõh
- **Muista muisumulku, muisumulku, teivastölki, kürvä-kärvä küünästölki? – Vorst** Jõh
- **Muisumulki, muisumulki, teivasttolki, teivasttölki? – Vorstitegemine** Jõh
- **Moosemolk, eevestelk, ise kõrr ja röövestölk? – Siga** MMg
- **Moosesmolk, ehvantölk, ise ees ja riidesrelk? – Vorst** Kod
- **Tiisestilku, moosusmulku, reisiauku? – Vorstitegemine** San
- **Eesanelku, poosenpolku, esi teeb meil röövliaku? – Vorstivalamine** Ote
- **Moosõsmulku, keesuskelko, esi tapõ rüüvlimulku? – Vorstõ valõtas** Kan
- **Kösune kõrti, mösune mörti, ise külvan räämumulku? – Vorstitegemine** Ote
- **Muidu musta, teeven testa, esi ülpäb lääbermulk? – Vorsti tettas** Nõo

EM 1213 levik

ÜLDMULJEID

- **Eesti folklooris on laalialembeseid mõistatustüüpe päris rohkesti (minu hinnangul vast u 550, s.o u 22% mõistatuste põhifondi 2543-st rahvaehtsast tüübist).**
- **Laaliaid on tekkinud mõistatustesse meelega (sest mõistatus püüab olla igal võimalikul viisil mõistatuslik) kui ka kogemata (sest mõni semantiliselt häostunud või arhailine sõna meenub ja realiseerub laaliana).**
- **Laaliavariantide hulk mõnedes suuremates alliteratiivsetes varieerumissõlmedes on hämmastav ja nende sagedusjaotus on zipfilik: tuumsete sagedaste põhivormide ümber laiub erandlike ja singulaarsete pritsmete meri.**
- **Laaliasülemid tekivad eriti meelsasti just nn häälikuliselt ajendatud emasõnade ümber.**
- **Laaliad tavatsevad aretada selgemate või ähmasemate piiridega lokaalseid ja areaalseid erivorme.**
- **"Pärissõna" ja laalia vahe mõistatustes on tinglik, mitte distinktne.**

TÄNAN TÄHELEPANU EEST!